BIAŁA KSIĘGA

RAPORT NA TEMAT RYNKU WYDAWNICTW NAUKOWYCH W POLSCE W 2021 ROKU

POLSKA IZBA KSIĄŻKI

SWSW

WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU ŁÓDZKIEGO

SPIS TREŚCI

1. WPROWADZENIE 7

1.1. Cele i metoda opracowania raportu 7

1.2. Ankieta skierowana do wydawców naukowych z listy Ministerstwa Edukacji i Nauki przez Polską Izbę Książki 8

2. PODSTAWOWE INFORMACJE NA TEMAT POLSKIEGO RYNKU WYDAWNICTW NAUKOWYCH 9

2.1. Wydawnictwa naukowe w Polsce w 2020 roku. Dane Biblioteki Narodowej 9

2.2. Wydawnictwa naukowe w Polsce. Lista wydawnictw punktowanych Ministerstwa Edukacji i Nauki na podstawie załącznika do Komunikatu Ministerstwa Edukacji i Nauki z dnia 22 lipca 2021 roku w sprawie wykazu wydawnictw publikujących recenzowane monografie naukowe 11

2.3. Charakterystyka wydawnictw monografii naukowych na podstawie ankiety Polskiej Izby Książki z 2021 roku 13

2.4. Wydawcy czasopism naukowych w Polsce 15

2.4.1. Ujęcie ilościowe. Ranking 15

2.4.2. Liczba i ogólna charakterystyka podmiotów w poszczególnych kategoriach 17

2.4.3. Ujęcie jakościowe. Wyniki wydawców w poszczególnych grupach punktowych 19

2.5. Podsumowanie. Cechy charakterystyczne rynku czasopism naukowych w Polsce 20

2.6. Biblioteki jako wydawcy publikacji naukowych 22

3. FINANSOWANIE WYDAWNICTW I WYDAŃ PUBLIKACJI NAUKOWYCH. ANALIZA DANYCH ANKIETOWYCH I PODSUMOWANIE WYPOWIEDZI WYDAWCÓW 25

3.1. Dane ankietowe na temat udziału poszczególnych źródeł finansowania działalności publikacyjnej 25

3.1.1. Finansowanie wydań z działalności komercyjnej 25

3.1.2. Finansowanie wydań ze środków publicznych 25

3.1.3. Modele otwartego dostępu jako element polityki finansowej wydawców 26

3.2. Rynek komercyjny wydawnictw naukowych a rynek sektora publicznego 27

3.3. Opinie wydawców na temat systemu finansowania wydawnictw naukowych w Polsce (na podstawie ankiety przeprowadzonej w sierpniu 2021 roku) 30

3.4. Podsumowanie. Wnioski i postulaty 33

4. ROZPOWSZECHNIANIE PUBLIKACJI NAUKOWYCH W POLSCE 35

4.1. Rynek tradycyjnej dystrybucji i udostępniania książki naukowej w Polsce w 2021 roku 35

4.1.1. Dystrybucja i sprzedaż książki drukowanej 35

4.1.2. Księgarnie 41

4.1.3. Najważniejsze tendencje na rynku książki tradycyjnej w ostatnich latach. Podsumowanie 41

4.2. Dystrybucja i sprzedaż książki elektronicznej 42

4.3. Rola bibliotek w rozpowszechnianiu literatury naukowej 47

4.4. Wnioski i postulaty 50

4.5. Komunikacja naukowa w świecie cyfrowym 51

4.5.1. Bazy treści naukowych – funkcje i znaczenie w procesie rozpowszechniania treści naukowych 51

4.5.2. Bazy naukowe najczęściej wykorzystywane przez polskich wydawców 53

4.5.3. Kolekcje biblioteczne i Wirtualna Biblioteka Nauki 54

4.6. Modele wdrożenia Open Access w Polsce według danych ankietowych 58

4.6.1. Wyniki ankiety przeprowadzonej w sierpniu 2021 roku wśród polskich wydawców literatury naukowej 59

4.6.2. Wnioski 60

5. WYKAZ WYDAWNICTW I CZASOPISM PUNKTOWANYCH A SYTUACJA WYDAWCÓW PUBLIKACJI NAUKOWYCH W POLSCE 61

5.1. Wstęp 61

5.2. Okoliczności wprowadzenia zasady dziedziczenia prestiżu w Polsce 61

5.2.1. Dyskusja wokół wykazu wydawnictw 61

5.2.2. Dyskusja wokół wykazu czasopism punktowanych 64

5.2.3. Podsumowanie 67

5.2.4. Wnioski i postulaty 68

5.3. Modele oceny jakości publikacji w innych krajach europejskich **70**
5.3.1. Rodzaje systemów ewaluacji 70
5.3.2. Etykieta peer-review 71
5.3.3. Rankingi wydawców w Europie 72
5.4. Etykiety jakości. Polskie rozwiązanie zaproponowane przez Stowarzyszenie Wydawców Szkół Wyższych **74**
5.5. Wnioski dotyczące etykiety publikacyjnej **76**

6. REORGANIZACJA WYDAWNICTW NAUKOWYCH W POLSCE – POTRZEBY I WYZWANIA **77**
6.1. Wstęp **77**
6.2. Nowe zadania wynikające z reformy szkolnictwa wyższego **78**
6.2.1. Zasady etyki publikacyjnej 78
6.2.2. Procedura podwójnie ślepych recenzji 79
6.2.3. Systemy antyplagiatowe 80
6.3. Nowe zadania wynikające z rozwoju technologii cyfrowej i nowych kanałów komunikacji naukowej **80**
6.3.1. Publikowanie wersji elektronicznych utworów naukowych jako priorytet wydawcy naukowego 81
6.3.2. Platforma monografii 82
6.3.3. Bazy treści naukowych 83
6.3.4. Zespół deponowania – publikowanie otwarte 83
6.4. Wykorzystanie platform publikowania czasopism i platform publikowania monografii. Wyniki ankiety **83**
6.4.1. Platforma czasopism 83
6.4.2. Platforma monografii i publikacji pokonferencyjnych 86
6.5. Wnioski i postulaty **88**

7. ORGANIZACJE SAMORZĄDOWE WYDAWCÓW NAUKOWYCH W POLSCE **89**

7.1. Polska Izba Książki (Andrzej Chrzanowski) **89**
7.2. Stowarzyszenie Wydawców Szkół Wyższych (Anna Zielińska-Krybus, Aurelia Grejner) **92**

8. WNIOSKI KOŃCOWE I POSTULATY **95**

1. WPROWADZENIE

1.1. CELE I METODA OPRACOWANIA RAPORTU

Projekt zatytułowany *Biała Księga wydawnictw naukowych w Polsce* został zainicjowany przez Komisję ds. Wydawnictw Naukowych przy Konferencji Rektorów Akademickich Szkół Polskich (KRASP) oraz Sekcję Wydawców Akademickich i Naukowych (SWAiN) Polskiej Izby Książki (PIK) w 2021 r. w związku z organizacją konferencji „Publikacje naukowe w Polsce. Stan prawny i kierunki zmian". Cel tego przedsięwzięcia stanowi zebranie i coroczne aktualizowanie danych, które umożliwi diagnozowanie problemów, formułowanie wniosków i proponowanie rozwiązań dotyczących rynku wydawnictw naukowych w Polsce. Zamiarem zespołu, który opracowuje dokument, jest – oprócz systematycznego gromadzenia danych ogólnych o rynku – syntetyczne podsumowanie zebranych za pomocą formularza ankietowego opinii i uwag środowiska wydawców dotyczących wybranych zagadnień. Zakładamy, że ankieta będzie aktywowana co roku przy okazji kolejnej konferencji, zaś jej wiodący temat będzie w tym samym cyklu – w zależności od bieżących potrzeb – modyfikowany.

Raport 2021 przygotowany został przez specjalistów pracujących w branży wydawniczej, którzy wydają publikacje naukowe polskich autorów. Uważamy, że doświadczenie zawodowe wydawców gwarantuje kompetencje niezbędne przy opisywaniu zjawisk, potrzebne do wychwycenia aktualnych trendów, problemów, potrzeb i wyzwań.

Dane do raportu będą w sposób ankietowy corocznie zbierane od samych wydawców i uzupełniane dostępnymi publicznie informacjami pochodzącymi z różnych źródeł, przytaczanych w załączonej do niego bibliografii. Główne źródła danych o polskim rynku publikacji naukowych, z których korzystamy w niniejszym opracowaniu, to coroczny raport Biblioteki Narodowej (*Ruch wydawniczy w liczbach 2020*), dane Głównego Urzędu Statystycznego i ankieta Polskiej Izby Książki. W przypadku treści dotyczących funkcjonowania wydawców czasopism naukowych dane pochodzą z bazy Directory of Open Access Journals (DOAJ).

Ramowy plan dokumentu został przyjęty w gronie prezydium SWAiN, natomiast ankietę oraz dane ogólne zebrał i opracował zespół Wydawnictwa UŁ. Sformułowanie wniosków i postulatów na podstawie udostępnionych w ankiecie informacji, a także na bazie dyskusji, które zostaną przeprowadzone podczas konferencji, pozostaje w gestii Komisji ds. Wydawnictw Naukowych przy KRASP oraz izb samorządowych wydawców – zarówno Polskiej Izby Książki, jak i Stowarzyszenia Wydawców Szkół Wyższych.

1.2. ANKIETA SKIEROWANA DO WYDAWCÓW NAUKOWYCH Z LISTY MINISTERSTWA EDUKACJI I NAUKI PRZEZ POLSKĄ IZBĘ KSIĄŻKI

Ankieta, z której pochodzą dane i opinie podsumowane w niniejszym dokumencie, została wysłana w sierpniu 2021 r. do 587 polskich wydawnictw z listy wydawnictw naukowych opublikowanej w Komunikacie Ministra Edukacji i Nauki z dnia 22 lipca 2021 r. w sprawie wykazu wydawnictw publikujących recenzowane monografie naukowe. W wykazie wymienia się łącznie 815 wydawców, z których wyżej wymieniona grupa 587 podmiotów to oficyny reprezentujące polski rynek wydawniczy. Liczba wypełnionych ankiet w dniu podsumowania, tj. 30.09.2021 r., wyniosła 138, co stanowi 23,5% wydawnictw objętych ankietą i 17% wszystkich wydawnictw publikacji naukowych wymienionych w wykazie MEiN. Ankieta nie była wysyłana do redakcji punktowanych czasopism naukowych.

2. PODSTAWOWE INFORMACJE NA TEMAT POLSKIEGO RYNKU WYDAWNICTW NAUKOWYCH

2.1. WYDAWNICTWA NAUKOWE W POLSCE W 2020 ROKU. Dane Biblioteki Narodowej

Zgodnie z definicjami zaproponowanymi przez Główny Urząd Statystyczny, Bibliotekę Narodową oraz Ministerstwo Edukacji i Nauki wydawnictwo naukowe to:

- „wydawnictwo, które za cel ma przedstawienie wyników prac badawczych oraz zaspokojenie potrzeb pracowników nauki i kadr wysoko kwalifikowanych przez umożliwienie im dostępu do wyników badań”[1];
- wydawnictwo, które „publikuje utwory o tematyce naukowej, wyróżniające się posiadaniem aparatu naukowego, rozwiniętych przypisów i bibliografii oraz występowaniem nazwisk recenzentów na stronie redakcyjnej”[2];
- wydawnictwo, które publikuje monografie naukowe i artykuły naukowe. Monografie to „publikacje książkowe przedstawiające określone zagadnienia w sposób oryginalny i twórczy, posiadające aparat naukowy. Monografią jest również recenzowany i opatrzony aparatem naukowym przekład dzieła istotnego dla nauki lub kultury, lub przekład takiego dzieła wydanego w języku polskim na inny język nowożytny”. Artykuły naukowe zaś to „recenzowane artykuły opublikowane w czasopiśmie naukowym lub w recenzowanych materiałach z konferencji międzynarodowej, posiadające aparat naukowy”[3].

1 Główny Urząd Statystyczny, *Słownik pojęć*, https://stat.gov.pl/metainformacje/slownik-pojec/

2 Biblioteka Narodowa, „Ruch Wydawniczy w Liczbach” 2020, R. 71, https://www.bn.org.pl/download/document/1624448572.pdf

3 Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 22 lutego 2019 r. w sprawie ewaluacji jakości działalności naukowej.

Najpełniejszy obraz sytuacji na polskim rynku publikacji naukowych znaleźć można w raporcie opracowanym przez Bibliotekę Narodową za rok 2020 z danymi porównawczymi z lat wcześniejszych. Z raportu dowiadujemy się, że w 2020 r. w Polsce opublikowano 8345 publikacji naukowych, co oznacza spadek o 2500 tytułów (czyli 23%) w stosunku do roku 2019.

Wśród oficyn o największej aktywności w publikowaniu treści naukowych 47% stanowią wydawnictwa uczelniane i wydawnictwa instytutów naukowych PAN, jednak największą liczbę publikacji rocznie wydają dwie oficyny prywatne, specjalizujące się w tematyce prawniczej, tj. Wolters Kluwer Polska i C.H.Beck.

Tabela 2.1. Największe wydawnictwa naukowe w Polsce według liczby wydawanych publikacji naukowych. Dane Biblioteki Narodowej za rok 2020

Lp.	Wydawnictwa	Publikacje ogółem	W tym publikacje naukowe	W tym podręczniki akademickie	W tym publikacje popularnonaukowe	Koedycje
1.	Wolters Kluwer	413	**182**	72	5	4
2.	Wydawnictwa PAN	211	**182**	2	24	62
3.	Difin	244	**177**	41	10	8
4.	Wydawnictwo UŁ	204	**170**	16	16	27
5.	C.H.Beck	456	**166**	76	7	37
6.	A. Marszałek	189	**149**	6	25	7
7.	IPN	273	**139**	0	122	43
8.	Wydawnictwo UJ	164	**131**	5	24	4
9.	Wydawnictwo UR	133	**119**	8	5	7
10.	Wydawnictwo UG	115	**97**	8	6	6
11.	WN UMK	113	**94**	4	11	4
12.	WN UAM	104	**91**	5	6	0
13.	WN US	102	**91**	4	4	1
14.	Wydawnictwo KUL	108	**88**	1	17	6
15.	Wydawnictwo UMCS	94	**85**	3	4	2
16.	Wydawnictwa UW	93	**83**	2	7	7
17.	Scholar	86	**73**	3	7	9
18.	TN KUL	75	**72**	0	3	1
19.	Wydawnictwo UŚ	76	**72**	0	4	0
20.	Universitas	84	**66**	0	11	4
21.	OW SGH	74	**64**	8	1	0
22.	Wydawnictwo SGGW	75	**61**	9	4	3
23.	Impuls	103	**58**	5	17	5
24.	Bernardinum	139	**44**	1	71	10
25.	WN PWN	183	**39**	66	29	5
26.	WAM	131	**21**	0	75	3
27.	PIW	71	**18**	0	12	6

Powyższe zestawienie pokazuje również, że publikowanie podręczników akademickich, nieuwzględnianych w ocenie dorobku naukowego, stało się domeną wydawnictw komercyjnych: Wolters Kluwer Polska, C.H.Beck, WN PWN i wydawnictwa Difin. Jest to ten rodzaj literatury, która z uwagi na wieloletni cykl sprzedażowy może liczyć na zwrot z inwestycji w nabycie praw autorskich, wyposażenie publikacji i jej promocję.

Odnotowany w 2020 r. spadek produkcji publikacji naukowych w Polsce jest, według raportu Biblioteki Narodowej, zgodny z ogólnoeuropejskim trendem spowodowanym pandemią. Drugim najczęściej wskazywanym czynnikiem powodującym spadek jest zmiana zasad formalnych wymaganych do uzyskania stopnia doktora habilitowanego w Polsce i nowe zasady ewaluacji jakości osiągnięć naukowych wyrażonych w liczbie publikacji zaliczanych do ocenianych osiągnięć (Ustawa 2.0). Inną przyczyną może być widoczne w ciągu ostatnich lat i spowodowane różnymi czynnikami zmniejszanie się liczby pracowników naukowych i nauczycieli akademickich. W raporcie znajdziemy również informacje o dyscyplinach naukowych, w których publikuje się największą liczbę monografii – od wielu lat niezmiennie są to nauki społeczne: ekonomia, socjologia, politologia, prawo i administracja. Wśród książek naukowych wydanych w 2020 r. ponad połowę (54%) stanowiły książki napisane i opublikowane w języku polskim, 32% – łączące język polski i język obcy, zaś 6% powstało w języku obcym, z tego 76% – w języku angielskim. Niewielka była grupa tłumaczeń z języków obcych (5% wszystkich publikacji naukowych), tłumaczone teksty najczęściej zawierały treści z takich dyscyplin, jak: filozofia i teologia, psychologia, nauki medyczne i antropologia. Książki w językach obcych publikowali głównie matematycy, filologowie i przedstawiciele nauk przyrodniczych.

2.2. WYDAWNICTWA NAUKOWE W POLSCE. Lista wydawnictw punktowanych Ministerstwa Edukacji i Nauki na podstawie załącznika do Komunikatu Ministerstwa Edukacji i Nauki z dnia 22 lipca 2021 roku w sprawie wykazu wydawnictw publikujących recenzowane monografie naukowe

Ankieta Polskiej Izby Książki została przeprowadzona wśród polskich wydawców, którzy zostali zakwalifikowani do grupy punktowanych wydawnictw naukowych z poziomu I. Nie była natomiast kierowana do prestiżowych wydawnictw zagranicznych z poziomu II. Warto przypomnieć, że wykaz opracowywany jest przez MEiN we współpracy ze środowiskiem naukowym

reprezentowanym przez Komisję Ewaluacji Nauki (KEN). Zgodnie z komentarzem MEiN z 2019 r., propozycja wykazu wydawnictw monografii naukowych jest przygotowywana przez zespół doradczy ministra składający się z 15 ekspertów – przedstawicieli świata nauki, biegłych w kwestiach bibliometrii i badań nad światowymi trendami w zakresie kanałów komunikacji naukowej. Zespół doradczy ministra dokonuje oceny eksperckiej, wykorzystując następujące źródła danych:

- zestawienie zaakceptowanych przez ewaluatorów Komitetu Ewaluacji Jednostek Naukowych zgłoszeń odnoszących się do wszystkich publikacji książkowych z lat 2013–2016;
- zestawienie publikacji z lat 2013–2016 zaklasyfikowanych przez Bibliotekę Narodową jako książki naukowe;
- zestawienia wydawnictw indeksowanych na zagranicznych listach wydawnictw, tj. SPI: Scholarly Publishers Indicators (Hiszpania), Norwegian Register for Scientific Journals, Series and Publishers (Norwegia), Publication Forum (Finlandia);
- dwa zestawienia wydawnictw indeksowanych w międzynarodowych bazach bibliograficzno-bibliometrycznych: Book Citation Index (część Web of Science Core Collection) oraz Scopus.

Różnice między tą grupą wydawnictw a grupą wydawnictw prestiżowych (grupa II) charakteryzują następujące cechy opisane przez KEN. Wydawnictwa prestiżowe:

- publikują recenzowane monografie naukowe wnoszące istotny wkład w rozwój światowej nauki;
- prowadzą politykę wydawniczą przyczyniającą się do upowszechniania monografii naukowych w skali światowej;
- są uznawane za wiodące przez środowisko naukowe, z uwzględnieniem pozycji zajmowanej w wykazach klasyfikujących wydawnictwa;
- stosują jednolite standardy kwalifikowania monografii naukowych do publikacji, nieuzależnione od wniesienia opłaty za publikację monografii i wysokości tej opłaty[4].

4 https://www.sejm.gov.pl/sejm8.nsf/InterpelacjaTresc.xsp?key=B9MGV7

2.3. CHARAKTERYSTYKA WYDAWNICTW MONOGRAFII NAUKOWYCH NA PODSTAWIE ANKIETY POLSKIEJ IZBY KSIĄŻKI Z 2021 ROKU

Na podstawie wyników ankiety PIK z 2021 r. możemy wyodrębnić pewne charakterystyczne cechy polskiego rynku wydawnictw monografii naukowych:

- **dominacja wydawców o profilu jednoznacznie naukowym**

Profil naukowy działalności wydawniczej deklaruje 127 na 138 oficyn, natomiast tylko 11 podaje jako podstawowy profil popularnonaukowy i fachowy.

- **duże rozproszenie produkcji wydawniczej**

W polskim krajobrazie wydawniczym mamy do czynienia z dominacją małych oficyn publikujących mniej niż 10 tytułów rocznie (tzw. okazjonalna produkcja publikacji naukowych), „przy okazji" prowadzenia działalności w innych obszarach kompetencyjnych, głównie badań naukowych i aktywności w kulturze.

Tabela 2.2. Wielkość wydawnictw na podstawie liczby wydawanych rocznie tytułów naukowych

Typy wydawnictw	Liczba monografii rocznie	Liczba wydawnictw w grupie
Wydające okazjonalnie literaturę naukową	do 10	68
Wydawnictwa małe	11–50	40
Wydawnictwa średnie	51–99	16
Wydawnictwa duże prywatne	100 i więcej	4
Wydawnictwa duże sektora publicznego:		8
– w tym uczelniane	100 i więcej	7
– w tym instytuty badawcze		1
Brak danych w ankiecie		2

- **dominacja wydawców sektora publicznego**

Wśród 138 ankietowanych 108 (78%) to wydawnictwa sektora publicznego, a 30 – jednostki komercyjne. W grupie dużych oficyn wydających ponad 100 monografii rocznie 80% stanowią wydawnictwa finansowane ze środków publicznych.

Tabela 2.3. Wydawnictwa sektora publicznego w ankiecie

Jednostki uczelniane	61
Instytuty badawcze	21
Instytucje kultury/muzea	8
Stowarzyszenia i przedsiębiorstwa państwowe	11
Organizacja kościelna	1
Brak danych	6
RAZEM	108

- **uzależnienie od innych niż wpływy ze sprzedaży źródeł finansowania działalności**

Wszystkie wydawnictwa – zarówno publiczne, jak i komercyjne – wskazują na duży udział pozasprzedażowych źródeł finansowania działalności: subwencji MEiN na działalność podstawową, grantów zewnętrznych (granty NCN, NPRH), programów wspierających rozwój („Wsparcie rozwoju czasopism naukowych", „Działalność upowszechniająca naukę"), jednorazowych dotacji, koedycji, wreszcie środków własnych autorów. Udział sprzedaży w finansowaniu publikowania wynosi ok. 20% u wydawców sektora publicznego (najwięcej odpowiedzi) i ok. 60% u wydawców komercyjnych (najwięcej odpowiedzi), którzy wzięli udział w ankiecie.

- **podejmowanie działań na rzecz podnoszenia jakości publikacji przez staranne recenzowanie**

W grupie 138 wydawców 127 stosuje procedurę recenzowania publikacji, w tym 74 podmioty zlecają dwie recenzje i więcej, a 42 – tzw. recenzję podwójnie ślepą. Wielu wydawców publikuje na swoich stronach informacje na temat zasad kwalifikowania do wydania i etyki publikacyjnej.

- **podejmowanie działań na rzecz rozpowszechnienia publikacji w Internecie, dbałość o aplikowanie do prestiżowych baz dziedzinowych**

Zadanie to jest realizowane poprzez aplikowanie i deponowanie treści naukowych w elektronicznych bazach bibliograficznych i dziedzinowych. Wydawcy w większości potwierdzają, że rozszerzają proces przygotowania publikacji o opracowanie specjalistycznych metadanych pozwalających na szybką identyfikację elektroniczną treści, autorów, wydawnictw itp.

- **słaba infrastruktura informatyczna publikowania i rozpowszechniania monografii**

Zgodnie z licznymi wskazaniami ankietowymi, wydawcy nie dysponują na ogół specjalistycznymi narzędziami informatycznymi wspierającymi proces rozpowszechniania elektronicznego monografii.

2.4. WYDAWCY CZASOPISM NAUKOWYCH W POLSCE

W celu odtworzenia obrazu polskiego wydawcy czasopism naukowych i ustalenia, kim są liderzy tej branży, posłużyliśmy się informacjami z bazy Directory of Open Access Journals (DOAJ), indeksującej 16 659 czasopism ze wszystkich dziedzin nauki, pochodzących z 126 krajów. Po uporządkowaniu danych w bazie znaleźliśmy informacje dotyczące 159 polskich wydawców i 584 tytułów (wykaz czasopism punktowanych MEiN obejmuje 31 344 periodyki).

2.4.1. UJĘCIE ILOŚCIOWE. RANKING

Wśród 10 podmiotów wydających największą liczbę tytułów znalazło się 7 podmiotów z sektora publicznego (w tym PAN i 6 uniwersytetów) oraz 3 prywatne (w tym DeGruyter/ Sciendo i 2 wydawców o profilu medycznym). Wśród liderów sektora publicznego wymienić należy Wydawnictwo UŁ i Polską Akademię Nauk.

Tabela 2.4. Ranking wydawców czasopism naukowych według kryterium liczby wydawanych tytułów

1.	De Gruyter in Poland/ Sciendo in Poland	141
2.	Uniwersytet Łódzki	40
3.	Polska Akademia Nauk	36
4.	Termedia Publishing House in Poland	28
5.	Uniwersytet Mikołaja Kopernika	27
6.	Uniwersytet im. Adama Mickiewicza	19
7.	VM Media sp. z o.o. VM Group sp.k. Grupa Via Medica in Poland	15
8.	Uniwersytet Szczeciński	14
9.	Uniwersytet Śląski	10
10.	Uniwersytet Warszawski	10

Należy zauważyć, że 2 podmioty prywatne (Sciendo i Termedia) są nie tylko wydawcami, lecz także obsługują czasopisma finansowane przez uczelnie (zarówno państwowe, jak i prywatne), udostępniając narzędzia informatyczne – profesjonalne platformy służące do zarządzania procesem wydawniczym od zgłoszenia manuskryptu do publikacji i promocji. Firmy te świadczą również usługi związane z doradztwem strategicznym (umiędzynarodowienie) i upowszechnianiem (aplikowanie do baz).

Tytuły publikowane na platformach podmiotów prywatnych stanowią blisko 50% czasopism wydawanych przez podmioty z omawianej grupy, tj. z pierwszej dziesiątki rankingu. Świadczy to, z jednej strony, o poważnym zapotrzebowaniu na tego rodzaju usługi i niemożności zaspokojenia ważnych potrzeb za pomocą zasobów własnych (pracownicy, infrastruktura, *know-how*), a z drugiej strony o chęci – i możliwości – inwestowania środków publicznych w rozwój czasopism naukowych.

Na podstawie doświadczeń Uniwersytetu Łódzkiego (współpraca w latach 2009–2019) można stwierdzić, że platforma DeGruyter/ Sciendo odegrała istotną rolę w upowszechnianiu artykułów z anglojęzycznych czasopism zwłaszcza w okresie, kiedy uczelniane repozytoria dopiero powstawały. O istotnej potrzebie kontynuowania takich usług świadczy np. fakt, że w 2020 r. 30 redakcji UŁ podjęło decyzję o wdrożeniu platformy firmy Elsevier-Digital Commons[5]. To samo rozwiązanie w 2021 r. wprowadzono dla czasopisma „Journal of Sustainable Mining" – kwartalnika wydawanego przez Główny Instytut Górnictwa[6].

Rozpatrując podmioty, które znalazły się na dalszych pozycjach rankingu, można mówić o dużym rozproszeniu: w grupie podmiotów publikujących 3–9 tytułów znajduje się 26 wydawców, zaś w grupie wydających 1–2 tytuły – aż 123.

5 https://digijournals.uni.lodz.pl/
6 https://jsm.gig.eu/journal-of-sustainable-mining/

2.4.2. LICZBA I OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA PODMIOTÓW W POSZCZEGÓLNYCH KATEGORIACH

Wydawców czasopism naukowych, których tytuły indeksowane są w DOAJ, ujęto w 8 kategoriach:

1. Dostawcy usług wydawniczych (platformy hostingowo-dystrybucyjne)

Do tej grupy zaliczono 2 podmioty, które oferują redakcjom platformy hostingowo-dystrybucyjne: DeGruyter/ Sciendo i Termedia. Grupa liczy łącznie 169 czasopism, w tym:

- 1 czasopismo z wynikiem 140 pkt – najwyżej punktowany tytuł w całej badanej grupie;
- 6 czasopism – 100 pkt;
- 18 czasopism – 70 pkt;
- 47 czasopism – 40 pkt;
- 54 czasopisma – 20 pkt;
- 43 czasopisma spoza wykazu MEiN – 5 pkt.

2. Instytucje publiczne (uczelnie, instytuty PAN i inne, centra badawcze)

To najliczniejsza grupa – obejmuje łącznie 58 podmiotów (36% wszystkich badanych) wydających 270 czasopism (46%). Wśród nich najważniejszą rolę odgrywają uniwersytety i jednostki PAN (łącznie 30 podmiotów, 212 czasopism). Podmioty z pozostałych kategorii w grupie instytucji publicznych nie mają istotnego znaczenia ani pod względem liczby wydawanych tytułów, ani uzyskiwanych wyników.

Wśród uniwersytetów i jednostek PAN można zauważyć silne rozproszenie: aż 43% podmiotów to wydawcy 1 lub 2 tytułów. Choć trend rozproszenia przeważa, to właśnie w tej grupie znajdują się (ilościowi) liderzy całego rankingu: Uniwersytet Łódzki i Polska Akademia Nauk. Właściciele 10 lub więcej czasopism stanowią 23%. Właśnie ta grupa zajmuje dominującą pozycję, gdy bierzemy pod uwagę kryteria jakościowe – liczbę punktów w ministerialnym wykazie (8 czasopism z wynikiem 100 pkt, 18 – z 70 pkt). Jednak aż 62 periodyki (29%) znalazły się poza wykazem.

Przytoczone liczby świadczą o bardzo dużym potencjale omawianych jednostek, a jednocześnie – o niewykorzystaniu wielu ich możliwości.

3. Towarzystwa i stowarzyszenia

Do tej grupy zalicza się 37 podmiotów (23%) wydających 44 tytuły (8%). Zdecydowana większość podmiotów (33) publikuje 1 tytuł, a pozostałe (4) – 2–3; 1 tytuł (2%) otrzymał w wykazie ministerialnym 100 pkt, 3 tytuły (7%) – 70 pkt; 13 tytułów (30%) znalazło się poza wykazem.

4. Wydawcy prywatni

W tej grupie znajduje się 27 podmiotów (16%) wydających 50 tytułów (8%). Również tutaj obserwujemy duże rozproszenie: 1 podmiot wydaje 15 tytułów (VM Media sp. z o.o. VM Group sp.k. Grupa Via Medica in Poland), również 1 podmiot wydaje 4 tytuły (Medical Communications Sp. z o.o. in Poland), 6 podmiotów wydaje 2 czasopisma, a aż 19 podmiotów to wydawcy 1 tytułu. W tej grupie znajduje się 1 czasopismo z wynikiem 100 pkt w wykazie i 6 (12%), którym przyznano 70 pkt. Jednocześnie 11 tytułów (22%) znalazło się poza wykazem.

5. Uczelnie prywatne

Do tej grupy zalicza się 17 podmiotów (11%), które wydają 25 czasopism (4%). Dwa podmioty wydają 4–6 tytułów (Jesuit University Ignatianum in Krakow in Poland – 6, Kozminski University – 4), 16 podmiotów publikuje tylko 1 tytuł. 11 czasopism (44%) znalazło się poza wykazem.

6. Prywatne centra badawcze

Do tej grupy zaklasyfikowano 9 podmiotów (6%) publikujących 17 tytułów (3%). Trzy podmioty wydają 3–4 tytuły, 1 podmiot wydaje 2 tytuły, 5 wydawców – 1 tytuł. W wykazie ministerialnym 3 tytuły (18%) uzyskały wynik 70 pkt, 7 czasopism (41%) znalazło się poza wykazem.

7. Fundacje

W tej grupie znajduje się 6 podmiotów (4%) publikujących 6 tytułów (1%) – każdy z podmiotów wydaje zatem 1 tytuł. W wykazie ministerialnym 2 czasopisma są w grupie 70 pkt, 1 czasopismo pozostaje poza wykazem.

8. Jednostki administracji państwowej

Do tej grupy zaliczają się 3 podmioty (2%) publikujące 3 czasopisma (1%) – każdy z podmiotów wydaje 1 tytuł. W wykazie ministerialnym 1 tytuł znalazł się w grupie 70 pkt, a 1 czasopismo w grupie 20 pkt.

2.4.3. UJĘCIE JAKOŚCIOWE. WYNIKI WYDAWCÓW W POSZCZEGÓLNYCH GRUPACH PUNKTOWYCH

1. Czasopisma poza wykazem MEiN (5 punktów)

Najwyższy (44%) odsetek czasopism, które znalazły się poza ministerialnym wykazem, odnotowują uczelnie prywatne. To istotne i niepokojące, zwłaszcza gdy pamiętamy, że zarówno prywatne, jak i państwowe uczelnie podlegają ewaluacji, w odróżnieniu np. od fundacji.

Na drugim miejscu znalazły się prywatne centra badawcze (41%). Wskaźnik ten, który wypada nazwać wskaźnikiem porażek, jest wysoki we wszystkich badanych grupach – z wyjątkiem czasopism administracji państwowej (0%). Pomijając tę marginalną grupę, najniższy odnotowano w grupie fundacji (17%). W grupie instytucji publicznych wskaźnik wynosi 29%.

Niepokoić może również wynik dostawców usług wydawniczych (25%) – zwłaszcza gdy pamiętamy, że część przypisanych do nich tytułów jest finansowanych z funduszy publicznych.

2. Czasopisma w grupie 20 punktów

Odsetek czasopism ocenionych przez MEiN na 20 pkt wynosi w badanych grupach od 12 do 67%. Najwyższy (67%) rezultat przypadł grupie jednostek administracji państwowej, drugi (39%) – wydawcom z grupy towarzystw naukowych. Wysoki jest również w grupach instytucji publicznych (37%) i dostawców usług wydawniczych (32%).

Warto zauważyć, że czasopisma z 20 pkt to te, które uznano za rozwijające się i warte inwestowania. Ich wydawcy spełniają szereg wymogów dotyczących m.in. zasad etyki i infrastruktury – to oni byli beneficjentami ministerialnego programu „Wsparcie rozwoju czasopism naukowych" (2019–2021).

3. Czasopisma w grupie 40 punktów

Odsetek czasopism ocenionych przez MEiN na 40 pkt wynosi w badanych grupach od 0% (administracja państwowa) do 36% (uczelnie prywatne).

4. Czasopisma w grupie 70 punktów

Odsetek czasopism ocenionych przez MEiN na 70 pkt wynosi w badanych grupach od 7% (towarzystwa i stowarzyszenia) do 33% (*ex aequo* fundacje i administracja państwowa). Wskaźnik jest niski w grupie instytucji publicznych – 7%.

5. Czasopisma w grupie 100 punktów

Odsetek czasopism ocenionych przez MEiN na 100 pkt jest bardzo niski we wszystkich grupach: 0–4%.

Wynik 140 pkt uzyskało tylko czasopismo „Journal of Artificial Intelligence and Soft Computing Research" (właściciel tytułu: Polish Neural Network Society and the University of Social Sciences in Lodz). Wyniku 200 pkt nie odnotowano.

2.5. PODSUMOWANIE. CECHY CHARAKTERYSTYCZNE RYNKU CZASOPISM NAUKOWYCH W POLSCE

Najbardziej charakterystyczne cechy rynku wydawców naukowych w Polsce to:

- **duże rozdrobnienie**

77% badanych podmiotów to wydawcy 1–2 tytułów. Dużych wydawców, tj. tych, którzy są właścicielami powyżej 10 tytułów, obserwujemy jedynie w grupach dostawców usług wydawniczych, instytucji publicznych i – marginalnie – w grupie wydawców prywatnych.

Co to oznacza? Wydawcy niewielkiej liczby tytułów z pewnością ponoszą wyższe koszty związane z infrastrukturą i zarządzaniem procesem wydawniczym. Trudność mogą stanowić również ograniczone możliwości wymiany doświadczeń – przepływ informacji dotyczących np. technik wydawniczych, aplikowania do baz etc. z pewnością jest łatwiejszy pomiędzy redakcjami skupionymi wokół jednej instytucji. Paradoksalnie, wydawcy niewielkiej liczby tytułów również odnoszą sukcesy, uzyskując wysokie wyniki (70 i 100 pkt) w ministerialnej ewaluacji.

- **istotna rola dostawców usług wydawniczych, tj. platform hostingowo-dystrybucyjnych**

Dwa podmioty zaliczone do tej kategorii, tj. DeGruyter/ Sciendo i Termedia, znalazły się wśród 10 największych wydawców badanej grupy. Dostarczają one czasopismom i ich wydawcom (głównie instytucjom publicznym) nie tylko narzędzia, tj. profesjonalne platformy do zarządzania procesem wydawniczym, lecz także świadczą usługi związane z doradztwem i aplikowaniem do baz.

Czy ta inwestycja się zwraca? Patrząc na wyniki czasopism z tej grupy w ministerialnej ewaluacji, można mieć wątpliwości: wskaźnik porażek (5 pkt) i słabych wyników (20 pkt) jest wysoki.

- **wysoki wskaźnik porażek**

Wskaźnik porażek (tj. czasopism, które znalazły się poza wykazem MEiN) okazuje się wysoki we wszystkich grupach, z wyjątkiem administracji publicznej (grupa marginalna – 3 tytuły).

Tradycja prowadzenia czasopisma naukowego przez środowiska i jednostki naukowe etc. jest silna. Obserwując zmiany, jakie zaszły ostatnio w kryteriach ewaluacji i wymogach stawianym czasopismom i ich wydawcom, można stwierdzić, że poprzeczka zawieszana zostaje coraz wyżej. Periodyki publikujące nieregularnie, pozbawione wsparcia technicznego i administracyjnego – choćby odgrywały ważną rolę w lokalnych społecznościach – nie mają szans na obecność w istotnych międzynarodowych bazach i wysokie noty w ministerialnej ewaluacji. Wydaje się zatem, że konieczne są systemowe zmiany, które pozwolą na bardziej efektywne zarządzanie zasobami redakcji czasopism. To zaś ma doprowadzić do realizacji celu najważniejszego, tj. prezentacji publikowanych treści w międzynarodowym środowisku naukowym.

- **brak polityki korzyści**

Przyglądając się podmiotom, które podlegają ministerialnej ewaluacji, tj. uczelniom i instytucjom badawczym, można zadać pytanie: czy brak korzyści dla wydawców, wynikających z efektywnego prowadzenia czasopism naukowych, służy rozwojowi rynku? W obecnej sytuacji beneficjentem sukcesów danego tytułu nie jest jego wydawca, tylko autor artykułu i jednostka, w której jest afiliowany. Trudno uznać taki stan rzeczy za satysfakcjonujący.

2.6. BIBLIOTEKI JAKO WYDAWCY PUBLIKACJI NAUKOWYCH

Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach mówi, że obok realizacji swoich podstawowych zadań biblioteki mogą prowadzić działalność bibliograficzną, dokumentacyjną, naukowo-badawczą, edukacyjną, popularyzatorską, instrukcyjno-metodyczną oraz wydawniczą (art. 4, ust. 2). Nie są więc zobligowane prawnie do tego typu działalności, czyli prowadzenie jej pozostaje kwestią ich wyboru i, zapewne, możliwości. Biblioteka, która decyduje się na podjęcie działalności wydawniczej, powinna wpisać ją do swojego statutu (art. 11, ust. 3, pkt 1).

Biblioteki naukowe służą potrzebom nauki i kształcenia (art. 21, ust. 1, pkt 1) oraz prowadzą działalność naukowo-badawczą w zakresie bibliotekoznawstwa i dziedzin pokrewnych, a także w zakresie obsługiwanych przez nie dziedzin nauki (art. 21, ust. 1, pkt 2). Biblioteki wojewódzkie i powiatowe zaś są zobowiązane do opracowywania i publikowania bibliografii regionalnych, a także innych materiałów informacyjnych o charakterze regionalnym (art. 20, ust. 1, pkt 2; art. 20a, ust. 1).

Wydawane przez biblioteki publikacje można podzielić na dwa rodzaje: odnoszące się do działalności biblioteki (sprawozdania, informatory, materiały promocyjne, materiały metodyczne, poradniki, wydawnictwa jubileuszowe, druki okolicznościowe) oraz dotyczące dokumentacji jej zbiorów (katalogi i inwentarze, wydawnictwa informacyjne i bibliograficzne, prace naukowo-badawcze, tomy pokonferencyjne, serie wydawnicze, czasopisma, faksymile, albumy)[7].

7 *Działalność wydawnicza bibliotek*, [w:] *Bibliotekarstwo*, red. A. Tokarska, Wydawnictwo SBP, Warszawa 2013, s. 492–507; R. Golat, *Działalność wydawnicza bibliotek. (Odniesienia systemowe)*, „Bibliotekarz" 2020, nr 11, s. 35–37.

Na podstawie ogólnych informacji podawanych przez biblioteki uczelniane możemy stwierdzić, że w ośrodkach wydających mniejszą liczbę publikacji monograficznych i nastawionych na wydawanie czasopism naukowych zarysowuje się tendencja do przenoszenia działalności wydawniczej do bibliotek prowadzących repozytoria uczelniane i platformy publikacji czasopism. W tym sensie biblioteki są częścią systemu publikowania naukowego w Polsce, umożliwiającego polskim autorom udział w międzynarodowej komunikacji naukowej. W niniejszym opracowaniu, z powodu braku danych, nie możemy wskazać skali tego zjawiska. Rola bibliotek w rozpowszechnianiu literatury naukowej została omówiona w rozdziale 4.

3. FINANSOWANIE WYDAWNICTW I WYDAŃ PUBLIKACJI NAUKOWYCH ANALIZA DANYCH ANKIETOWYCH I PODSUMOWANIE WYPOWIEDZI WYDAWCÓW

3.1. DANE ANKIETOWE NA TEMAT UDZIAŁU POSZCZEGÓLNYCH ŹRÓDEŁ FINANSOWANIA DZIAŁALNOŚCI PUBLIKACYJNEJ

3.1.1. FINANSOWANIE WYDAŃ Z DZIAŁALNOŚCI KOMERCYJNEJ

Udział finansowania wydań z działalności komercyjnej, tj. ze sprzedaży wersji drukowanych i elektronicznych publikacji oraz ze sprzedaży różnych usług okołowydawniczych, deklaruje 74,5% ankietowanych wydawców sektora publicznego i 100% wydawców komercyjnych, przy czym wkład ten różni się w obu grupach. Grupą dominującą w sektorze publicznym są wydawnictwa, dla których udział przychodów ze sprzedaży w finansowaniu działalności wydawniczej stanowi nie więcej niż 20%, natomiast wśród wydawnictw komercyjnych dominuje grupa deklarująca udział wpływów z tego tytułu na poziomie powyżej 60%. Ze 106 wydawnictw sektora publicznego tylko 42 wydawnictwa prowadzą dystrybucję wersji elektronicznych, natomiast wśród 29 wydawnictw komercyjnych 22 potwierdziły aktywność w pozyskiwaniu środków ze sprzedaży tej formy publikacji.

3.1.2. FINANSOWANIE WYDAŃ ZE ŚRODKÓW PUBLICZNYCH

Wydawcy publikacji naukowych w Polsce mogą korzystać z różnych publicznych projektów wspierających dofinansowanie publikacji powstających w wyniku prowadzonych badań naukowych (granty badawcze), z programów dedykowanych konkretnym projektom wydawniczym (jak „Wsparcie rozwoju czasopism naukowych") czy programów finansowych uwzględniających inwestycje

w wybrane obszary związane z publikowaniem i rozpowszechnianiem treści naukowych (jak „Działalność upowszechniająca naukę", „Doskonałość naukowa kluczem do doskonałości kształcenia"), a także z innych poświęconych specjalistycznym obszarom aktywności naukowej.

W ankiecie pytaliśmy zarówno, czy oraz w jakim stopniu wydawnictwa sięgają po wyżej wymienione środki, jak i o to, czy korzystają one ze środków publicznych innych instytucji wydawniczych w formule koedycji. Kolejne pytania dotyczyły dostępu do dofinansowania wydań podręczników akademickich i wpływów ze środków własnych autorów. W obu grupach wydawnictw, tj. w sektorze komercyjnym i sektorze publicznym, dostęp do opisanych projektów oraz wykorzystanie ich w strukturze finansowania są znaczące.

Tabela 3.1. Finansowanie działalności wydawniczej ze środków publicznych

Finansowanie z programów publicznych	**Udział wydawnictw korzystających z danego źródła finansowania (w %)**	
	komercyjne	**z sektora publicznego**
Granty zewnętrzne NCN, NPRH, różne	55	50
MEiN program „Wsparcie rozwoju czasopism naukowych"	24	35
MEiN program „Działalność upowszechniająca naukę"	14	28
Dofinansowanie wydań podręczników akademickich	3	9
Dofinansowanie rozwoju infrastruktury informatycznej	3	7
Dofinansowanie projektów z różnych instytucji kultury	34	24
Koedycje z wydawnictwami mającymi dostęp do środków publicznych	38	28
Inne (w tym środki własne autorów)	59	40

Oszacowanie udziału wpływów z danego rodzaju projektu w całości wydatków przeznaczonych na sfinansowanie działalności publikacyjnej, zarówno wśród wydawców komercyjnych, jak i tych z sektora publicznego, okazało się zbyt trudne ze względu na brak dostępu do danych analitycznych.

3.1.3. MODELE OTWARTEGO DOSTĘPU JAKO ELEMENT POLITYKI FINANSOWEJ WYDAWCÓW

Odpowiedzi ankietowe wydawców wskazują, że coraz więcej publikacji naukowych jest dystrybuowanych również w otwartym dostępie, w którym wybrane typy publikacji przeznaczone są do otwartego dostępu bez okresu embarga. W takim modelu funkcjonuje zdecydowana

większość czasopism i niektóre publikacje monograficzne – wydawcy wdrażają nieodpłatny system publikacji monografii naukowych finansowanych z funduszy publicznych, zgodnie z rekomendacjami Ministerstwa Edukacji i Nauki, oraz europejskich inicjatyw dotyczących otwartego dostępu. Inne rozwiązanie to model hybrydowy, zakładający „uwolnienie" publikacji po okresie sprzedaży, gwarantującym zwrot części inwestycji niezbędnych do wydania publikacji, np. po 6–12 miesiącach, lub po osiągnięciu zakładanego minimalnego nakładu sprzedaży.

3.2. RYNEK KOMERCYJNY WYDAWNICTW NAUKOWYCH A RYNEK SEKTORA PUBLICZNEGO

Dla podmiotów komercyjnych głównym, a czasem jedynym, źródłem finansowania publikacji są wpływy ze sprzedaży uzyskane dzięki wprowadzeniu do dystrybucji zarówno wersji papierowych, jak i formatów elektronicznych – przy czym pokrycie kosztów wydania wymaga osiągnięcia odpowiednio wysokiej liczby sprzedanych jednostek danej publikacji, co w znaczącym stopniu ogranicza typy utworów, którymi może być zainteresowany komercyjny wydawca naukowy. Zwrot zainwestowanych środków będzie możliwy np. w przypadku wysokonakładowych popularnych podręczników akademickich, literatury fachowej skierowanej do praktyków czy wybitnych dzieł autorów uznanych za autorytety w swojej dziedzinie. Na wysokie nakłady nie mogą natomiast liczyć utwory ściśle naukowe, specjalistyczne, reprezentujące hermetyczne dziedziny nauki czy też publikacje badań o charakterze eksperymentalnym, skierowane do nielicznego grona znawców danej dyscypliny. Tego typu publikacje na pewno korzystnie jest wydawać w systemie print-on-demand, który pozwala na znaczącą optymalizację kosztów druku i magazynowania oraz lepsze gospodarowanie środkami, jednak nie zmienia to faktu, że sprzedany nakład musi być odpowiednio duży. W przypadku treści, których wydawca komercyjny nie jest w stanie sfinansować wpływami ze sprzedaży, niezbędne staje się bezpośrednie wsparcie ze środków publicznych lub wydanie utworu we współpracy, zwanej czasami koedycją, w ramach której dwie instytucje – komercyjna i korzystająca ze środków publicznych – łączą siły, by zrealizować przedsięwzięcie naukowe i sfinalizować je publikacją. Innym rozwiązaniem jest takie modelowanie wysokości niezbędnej subwencji finansowej, by uwolnić publikacje bezpośrednio do otwartego dostępu.

Do bezpośrednich form wsparcia działalności komercyjnych wydawnictw naukowych zainteresowanych publikowaniem treści o charakterze specjalistycznym zaliczają się programy i granty obejmujące zarówno wydania opracowań monograficznych, jak i te dedykowane rozwojowi wybranych redakcji czasopism naukowych.

Działalność wydawnictw finansowanych ze środków publicznych w Polsce – mimo że służy temu samemu celowi, czyli wydawaniu literatury naukowej – podlega licznym regulacjom finansowym i organizacyjnym, wynikającym pośrednio i bezpośrednio zarówno z ogólnokrajowych aktów prawnych – takich jak Ustawa z dnia 11 września 2018 r. Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce, Ustawa z dnia 11 września 2019 r. Prawo zamówień publicznych (weszła w życie w dniu 1 stycznia 2021 r.), Rozporządzenie MNiSW z dnia 22 lutego 2019 r. w sprawie ewaluacji jakości działalności naukowej, Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych – jak i z licznych aktów wewnętrznych uczelni: Regulaminu uczelni, Regulaminu działalności wydawnictwa, Regulaminu zasad prowadzenia gospodarki finansowej, Regulaminu zarządzania prawami autorskimi i komercjalizacji osiągnięć, które narzucają specyficzne rozwiązania w sferze organizacji procesu wydawniczego, a także finansowania wydań publikacji. Różnice pomiędzy wyżej wymienionymi podmiotami komercyjnymi a niekomercyjnym charakterem wydawnictw należących do instytucji publicznych, w tym wydawnictw uczelnianych, są bardzo duże i w znaczący sposób wpływają na dobór tytułów do planu wydawniczego, a w konsekwencji na rolę odgrywaną w rozpowszechnianiu badań naukowych.

Ustawa o prawie autorskim i prawach pokrewnych mówi o specyficznym rodzaju utworu, jakim jest utwór pracowniczy, który powstał w wyniku wykonywania stosunku pracy i w odniesieniu do którego pracodawca (np. uczelnia) może skorzystać z tzw. prawa pierwszeństwa publikacji. Uczelnia może to zrobić zarówno w przypadku wszystkich, jak i wskazanych typów utworów, informując jednocześnie pracowników naukowych – o ile zgłaszają oni chęć upublicznienia wyników badań – że ich dzieło, po spełnieniu określonych kryteriów, zostanie w umówionym czasie opracowane i upowszechnione ze środków zagwarantowanych przez wskazaną jednostkę uczelni. W tym przypadku wydanie publikacji jest więc czynnością, która powinna zostać zagwarantowana statutowo, zaś środki na realizację projektu powinny być wliczone w ogół kosztów przeznaczonych na finansowanie badań naukowych w danej jednostce.

Drugim źródłem finansowania publikacji wyników badań są – podobnie jak w przypadku wydawców komercyjnych – wpływy ze sprzedaży wersji papierowych i elektronicznych, z prenumerat czy ze sprzedaży treści w kolekcjach treści naukowych. Wysokość przychodów może być bardzo różna w zależności od tematyki i wielkości grupy odbiorców danego tytułu. Ważnym czynnikiem sprzyjającym jest też sprawność systemów dystrybucji publikacji papierowych i metody marketingowe, jakimi posługują się wydawcy, by dotrzeć z informacją do odpowiednich instytucji (bibliotek naukowych), sieci księgarskich i klientów indywidualnych. Dystrybucja wersji papierowych na rynki międzynarodowe stanowi zjawisko marginalne i dotyczy tylko wybranych publikacji obcojęzycznych. Upowszechnianie wersji elektronicznych jest pod tym względem czynnością prostszą i będzie coraz szerzej wykorzystywane dzięki zachętom ze strony niektórych pomysłodawców i inwestorów baz treści naukowych.

Z badania ankietowanego prowadzonego w wydawnictwach uczelnianych wynika, że bardzo różny bywa sposób formułowania przez władze uczelni wymagań związanych z poziomem finansowania własnej działalności z wpływów ze sprzedaży. Wahania są duże – od oczekiwań częściowego sfinansowania budżetu kosztowego działalności po całkowite ustanowienie jednostki wydawniczej centrum kosztowym realizującym istotne cele związane z otwieraniem dostępu do badań naukowych i ich szerokim upowszechnianiem. W konsekwencji różnice te znajdziemy w indywidualnych kalkulacjach kosztów dofinansowania, niezbędnych do wydania publikacji i związanych z tym obciążeniach nakładanych na jednostki finansujące dany projekt. Czasami w środowisku naukowym zwykło się mówić, że autor musi „przynieść pieniądze", bo inaczej publikacja nie zostanie wydana. W przypadku szkół wyższych jest to na ogół jedynie pewien skrót myślowy, w istocie bowiem źródłem finansowania są odpowiednie środki publiczne, a nie prywatne. Nieliczne przypadki samofinansowania mają związek raczej z indywidualnym charakterem utworu lub specyficznym kontekstem jego powstania.

Opisany wyżej mechanizm gwarantowania na poziomie budżetowym środków na działalność publikacyjną nie daje jednak odpowiedzi na pytanie, czy środki te są wystarczające dla danej instytucji i czy osiągana dzięki nim skala efektywności jest wystarczająca, a co za tym idzie, czy wszystkie potrzeby publikacyjne mogą zostać szybko i skutecznie zaspokojone. A jeżeli nie, to skąd i jak te środki pozyskiwać? Odpowiedź – podobnie jak w przypadku wydawców komercyjnych – przynosi lista programów unijnych, projektów ministerialnych, grantów naukowych krajowych i międzynarodowych. Obserwujemy bardzo dużą aktywność uczelni i jednostek

badawczych w zakresie tzw. pozyskiwania grantów i programów wsparcia, ten obszar działania staje się siłą rzeczy niezbędnym warunkiem osiągnięcia skuteczności publikacyjnej. Pojawia się pytanie – czy warto, by jednostki naukowo-badawcze inwestowały swoje zasoby w działalność związaną z pozyskiwaniem środków, czy nie powinny skupiać się raczej na podstawowych zadaniach badawczych?

Wbrew licznym obiegowym opiniom, dostępność środków niezbędnych do opublikowania utworów pracowników naukowych uczelni nie jest jedynym warunkiem zakwalifikowania utworu do wydania. Na straży jakości i dojrzałości publikacyjnej stoją rozbudowane systemy recenzowania publikacji, weryfikacji antyplagiatowej, badania wewnętrznej spójności przez pracowników wydawnictwa czy też weryfikacji przez członków rad naukowych albo rad serii, które skupiają naukowców-specjalistów z danej dziedziny. Ten obszar działań podejmowanych przez wydawców uczelnianych jest bardzo ważnym i rozbudowanym elementem ich działalności projakościowej, który, jak się wydaje, nie jest wystarczająco uwzględniany w kryteriach oceny służących wyłonieniu grupy wydawnictw punktowanych w Polsce.

Finansowanie wydania publikacji ze środków publicznych w uczelniach wiąże się z koniecznością dostosowania organizacji cyklu produkcji do prawa zamówień publicznych. Zgodnie z przyjętymi zasadami, sfinansowanie wydania publikacji w podmiotach zewnętrznych (u innego wydawcy, np. wskazanego przez autora wydawcy komercyjnego), nie jest możliwe, o ile podmiot ten nie został wybrany w drodze postępowania przetargowego. Tu uczelnie natrafiają na nierozwiązywalne problemy związane z finansowaniem wydań poza uczelnią czy macierzystym wydawnictwem, w szczególności gdy dotyczy to komercyjnych wydawnictw naukowych.

3.3. OPINIE WYDAWCÓW NA TEMAT SYSTEMU FINANSOWANIA WYDAWNICTW NAUKOWYCH W POLSCE (NA PODSTAWIE ANKIETY PRZEPROWADZONEJ W SIERPNIU 2021 ROKU)

Najczęściej formułowane przez wydawców opinie dotyczą braku przejrzystego i przewidywalnego w dłuższym okresie systemu finansowania publikacji naukowych w Polsce, który stałby się podstawą strategicznego planowania i budżetowania środków na publikację wiedzy naukowej. Padają stwierdzenia, że taka niestabilna sytuacja utrzymuje się od 2015 r. Podejmowane przez

MEiN działania mają charakter doraźny i wybiórczy, zaś kryteria przyznawania środków grantowych pozostają niejasne. Okoliczności te są rażące w kontekście specyfiki polskiego rynku publikacji naukowych, który niemal w całości (z nielicznymi wyjątkami) uzależniony jest od napływu środków publicznych, tym samym więc zarządzanie rynkiem wydawnictw naukowych w dłuższej perspektywie należy *de facto* do ministra ds. edukacji i nauki.

Wydawcy zwracają uwagę na to, że wspierane są tylko pewne formy aktywności wydawniczej, co nie zawsze wydaje się uzasadnione i zrozumiałe, np.:

- wybrane podmioty – wydawcy (redakcje) czasopism dysponują programami dofinansowania działalności, natomiast wydawnictwa koncentrujące się na opracowywaniu monografii i innych publikacji zwartych na takie programy nie mogą liczyć;
- wybrane dziedziny – nauki przyrodnicze są wspierane w większym stopniu niż humanistyczne;
- wybrane typy publikacji – brak od wielu lat programów wspierających wydawanie podręczników akademickich, przekładów literatury naukowej, opracowań krytycznych źródeł, literatury popularyzującej naukę.

Ogólny niedobór środków niezbędnych do publikowania badań i niejasne zasady ich przyznawania powodują chaos, dezorientację i nadmierne koncentrowanie zasobów ludzkich wydawnictw na bieżącym ich pozyskiwaniu. Jednostki, których cele statutowe nie zamykają się w obszarze działań wydawniczych, np. instytuty badawcze, towarzystwa naukowe czy muzea, są tego typu zadaniami nadmiernie obciążone.

W ankiecie poruszono ważny temat odpowiedzialności państwa za rozproszony i niestabilny rynek wydawnictw naukowych w kontekście prezentowania i rozpowszechniania wyników badań naukowych prowadzonych w Polsce oraz dbałości o ich jakość informatyczną, przez co rozumiemy kompatybilność z systemami baz danych i treści naukowych oraz udostępnienie ich do wyszukiwania i indeksacji. Skala problemu i wyzwania z tym związane przekraczają możliwości małych wydawnictw, które z oczywistych względów nie mogą podjąć działań niezbędnych do unowocześniania infrastruktury informatycznej służącej komunikacji naukowej. W związku z tym mamy do czynienia z wielością kanałów informacyjnych, jak piszą wydawcy:

- *zachęcanie wydawców, żeby każdy tworzył własny portal, powoduje, że publikacje są rozproszone w różnych systemach informatycznych. Dla mniejszych wydawców jest to nieopłacalne i często niemożliwe do zrealizowania. Lepszą formą wsparcia byłoby umożliwienie chętnym wydawcom skorzystania ze wsparcia technicznego i merytorycznego;*
- *utrzymanie publikacji w otwartym dostępie generuje koszty obsługi platform i repozytoriów; niezbędny byłby wieloletni program wspierający instytucje naukowe/wydawców w utrzymaniu platform i repozytoriów, niezależny od programów wydawniczych;*
- *MEiN powinno – na wzór programów wspierania wydawców czasopism naukowych – opracować programy wsparcia wydawców monografii naukowych, aby ułatwić transformację organizacji pracy wydawnictwa związaną z upowszechnianiem publikacji na e-platformach;*
- *nadmierne jest ukierunkowanie przez ewaluację publikowania za granicą kosztem wydawnictw krajowych. Stworzenie ogólnopolskiego programu dofinansowania polskich wydawnictw w zakresie sprzętowym/materiałowym.*

Planowanie budżetów wydawniczych w sektorze finansowania publicznego, szczególnie w wydawnictwach uczelnianych, pozostaje często poza kompetencją samego wydawcy, który funkcjonuje w modelu rozszerzonej redakcji, niemającej wpływu na swoje własne finanse, tzn. zarówno nieposiadającej dostępu do środków pozyskanych w wyniku prowadzonej dystrybucji, jak i niebiorącej udziału w planowaniu środków grantowych przez macierzystą instytucję. Dominującą formą działania jest krótkookresowe czy wręcz okazjonalne planowanie działań dostosowanych do jednostkowych projektów wydawniczych i bazowanie na zewnętrznych decyzjach o przyznaniu lub nieprzyznaniu środków na dany projekt.

W przypadku wydawców komercyjnych wiele uwag dotyczy niejasnego obszaru regulacji odnoszących się do możliwości dofinansowania publikacji autorów zatrudnionych w państwowych uczelniach wyższych. Środki przeznaczone na wydanie mogą być wykorzystane tylko w wydawnictwie uczelnianym, jak intepretują to niektóre szkoły wyższe, ale nie zawsze. Wydawcy komercyjni pytają o zasadę i domagają się przejrzystości, interesuje ich również zasadność likwidacji programów dofinansowujących wydania podręczników akademickich.

3.4. PODSUMOWANIE. WNIOSKI I POSTULATY

- Niezbędne jest stworzenie przejrzystego wieloletniego planu finansowania wszystkich typów publikacji naukowych ze środków publicznych – zarówno w odniesieniu do wydawnictw sektora publicznego, jak i do wydawnictw komercyjnych.
- Potrzebne są uregulowania prawne dotyczące przepływu środków publicznych do wydawnictw komercyjnych na pokrycie kosztów wydania publikacji w przypadku, gdy takie wydanie jest z różnych względów uzasadnione. Autorzy i wydawcy powinni dysponować jasną interpretacją dotyczącą korzystania z pierwszeństwa wydania utworów pracowniczych przez instytucje zatrudniające autorów publikacji, zaś uczelnie – korzystać z prostszych niż przetargi ścieżek realizacji projektów w porozumieniu z wydawcami komercyjnymi.
- Postulowane jest rozwiązanie formalnoprawne, polegające na tworzeniu konsorcjów publiczno-prywatnych do obsługi programów naukowych w zakresie publikowania prac.
- MEiN powinno podjąć stosowne działania dotyczące analizy potrzeb wydawnictw polskiego sektora publicznego w zakresie informatyzacji procesu wydawniczego i procesu rozpowszechniania treści oraz zaproponować długofalowy, strategiczny program wdrożeniowy, bez którego nie można mówić o skutecznym popularyzowaniu polskiej nauki.
- Należy stworzyć strategię wsparcia małych, niszowych, rozproszonych wydawnictw działających np. przy instytutach badawczych i strategię ich efektywnego uczestnictwa w wydawaniu wysokiej jakości publikacji naukowych.
- Potrzebny jest wieloletni program grantów skierowanych bezpośrednio do wydawców nie tylko czasopism naukowych, lecz także monografii, podręczników akademickich, przekładów i opracowań krytycznych.

4. ROZPOWSZECHNIANIE PUBLIKACJI NAUKOWYCH W POLSCE

4.1. RYNEK TRADYCYJNEJ DYSTRYBUCJI I UDOSTĘPNIANIA KSIĄŻKI NAUKOWEJ W POLSCE W 2021 ROKU

4.1.1. DYSTRYBUCJA I SPRZEDAŻ KSIĄŻKI DRUKOWANEJ

Dystrybucja książki naukowej w Polsce odbywa się za pośrednictwem kilku najważniejszych podmiotów hurtowych, dzięki czemu publikacje są szeroko dostępne w księgarniach o profilu akademickim oraz księgarniach internetowych, a także, w mniejszym stopniu, w sieciach księgarskich oraz księgarniach ogólnoasortymentowych. Kilku głównych dystrybutorów dzieli pomiędzy siebie rynek książki naukowej, rozwijając współpracę z wydawcami, poszerzając ofertę i jej sprzedaż. Podmioty te zaopatrują również biblioteki, które są ważnymi odbiorcami książki naukowej. Ponadto większość wydawców prowadzi sprzedaż swojej oferty poprzez własne sklepy internetowe, a czasem też stacjonarne.

Dystrybutorem, który przez ponad 20 lat istnienia zgromadził najszerszą listę wydawców i tytułów naukowych, jest **OSDW Azymut**. Jako podmiot grupy PWN prowadzi on wyłączną dystrybucję książek Wydawnictwa Naukowego PWN, PZWL oraz Wydawnictwa Komunikacji i Łączności, posiada ponadto na wyłączność takich wydawców, jak: słowo/obraz terytoria, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, WN Scholar, Dialog, Górnicki, Edicon, Nieoczywiste, Centrum Badań nad Zagładą Żydów i kilka innych. Wiele wydawnictw współpracuje z tą firmą jako najważniejszym, a często jedynym dystrybutorem.

Swoim klientom (zarówno wydawcom, jak i sprzedawcom) Azymut oferuje szeroki wachlarz usług, z których najważniejsze to: obsługa magazynowo-logistyczna, własny program do obsługi księgarni, akcje promocyjno-ekspozycyjne, content marketing poprzez kwartalnik „Twoja Księgarnia" oraz social media. Dysponując własną drukarnią, Azymut oferuje wydawcom druk publikacji oraz sprzedaż w modelu PoD. Jest też ważnym dostawcą publikacji dla sieci Empik.

Jako jedyny podmiot Azymut posiada narzędzia analityczne umożliwiające badanie wielkości i struktury swojej sprzedaży. Zebrane dane udostępnił na potrzeby niniejszego raportu w zakresie największym spośród wszystkich dystrybutorów.

Udział oferty naukowej w sprzedaży Azymutu w ostatnich 5 latach jest stały i wynosi ok. 16%. W tym czasie zmienia się podział sprzedaży pod względem typu klientów. Jeszcze w 2015 r. kanały stacjonarne (księgarnie, sieci księgarskie, biblioteki) przynosiły ponad 55% sprzedaży. W kolejnych latach postępuje wzrost sprzedaży w kanale internetowym, który w roku 2021 odpowiada za ponad 65% sprzedaży. Jest to tendencja ogólnorynkowa, tzn. tak samo wygląda w Azymucie podział w innych rodzajach oferty.

Ważnym miejscem sprzedaży oferty naukowej jest dla Azymutu sieć księgarni PWN. Zlokalizowane najczęściej w kampusach największych miast akademickich prowadzą one sklepy internetowe, służą też jako punkty odbioru zamówień PWN.pl. W 2019 r. sieć ta liczyła 25 księgarni, jednak pandemia spowodowała zamknięcie wielu z nich i aktualnie funkcjonuje 14 placówek. W ostatnich 5 latach sieć generuje stałą sprzedaż, która stanowi ok. 15% sprzedaży oferty naukowej w Azymucie. Aktualnie jest to poziom równy sprzedaży wszystkich pozostałych księgarni stacjonarnych współpracujących z firmą. W samych księgarniach PWN książka naukowa generuje ponad połowę obrotów – ok. 50–60%.

Azymut jest także bardzo ważnym źródłem zakupów książek dla polskich bibliotek. Od wielu lat odnotowuje stały poziom zakupów w formie przetargów, który obecnie wynosi ok. 12%.

Tabela 4.1. Podział sprzedaży oferty naukowej do bibliotek w latach 2015–2020 w Azymucie

Typy bibliotek	Wartość %
Biblioteki akademickie	50
Biblioteki publiczne	32
Biblioteki pedagogiczne	14
Biblioteki pozostałych instytucji	2
Biblioteki szkolne	2

Największy udział w sprzedaży oferty naukowej w Azymucie mają wydawcy grupowi (WN PWN i PZWL), wydawnictwa prawnicze (Wolters Kluwer Polska, C.H.Beck) oraz medyczne (Edra Urban & Partner).

Tabela 4.2. TOP 20 wydawców naukowych pod względem sprzedaży w 2020 r. w Azymucie

	Wydawcy	Wartość %
1.	WN PWN	37,04
2.	Edra Urban & Partner	11,32
3.	PZWL	9,78
4.	Wolters Kluwer Polska	3,71
5.	Wydawnictwo UJ	2,50
6.	Difin	2,47
7.	WN Scholar	2,22
8.	C.H.Beck	2,08
9.	Wydawnictwa UW	1,88
10.	CeDeWu	1,61
11.	Dialog	1,54
12.	Wydawnictwo UŁ	1,32
13.	Wiedza i Praktyka	1,04
14.	Nieoczywiste	0,86
15.	Górnicki	0,85
16.	Copernicus Center Press	0,82
17.	Helion	0,81
18.	Adam Marszałek	0,71
19.	Universitas	0,70
20.	Aletheia	0,69

Z uwagi na posiadane wyłączności w dystrybucji, ograniczenie sprzedaży podręczników szkolnych oraz utratę sprzedaży na rzecz konkurencji w ostatnich latach, dane Azymutu nie są reprezentatywne dla całości rynku, będą natomiast ważne jako dane głównego dystrybutora oferty naukowej.

Prężny rozwój i wzrost sprzedaży w ostatnich latach odnotowuje **Ateneum Sp. z o. o.** Hurtownia aktywnie pozyskuje do współpracy księgarnie oraz wydawców – w tym akademickich i naukowych. Firma nie rozwija jednak nowych kanałów, a wzrosty osiąga głównie, przejmując część rynku konkurencji dzięki odważnej polityce cenowej oraz jakości usług i obsługi klienta. Ateneum posiada coraz szerszą ofertę książki naukowej, która wynosi ok. 7–8% całości sprzedaży. Można ją podzielić następująco: Internet 65%, księgarnie stacjonarne 20%, biblioteki 15%. W przypadku wielu wydawców akademickich wzrosty sprzedaży w ostatnich 3 latach sięgają 100%, spośród wydawców *stricte* akademickich najwyższą sprzedaż osiągają Wydawnictwo UJ oraz Universitas. Ateneum zaopatruje głównie biblioteki miejskie i gminne, nie współpracuje jak dotąd z bibliotekami akademickimi.

Dystrybutorem, który w ostatnich latach rozwija swoją ofertę naukową i odnotowuje wzrost jej sprzedaży, jest również firma **Liber**. Główny wskaźnik w pozyskiwaniu publikacji przez Liber stanowi potencjał sprzedażowy, w mniejszym stopniu dotyczy to więc książek *stricte* akademickich, o ograniczonym kręgu odbiorców, w większym natomiast publikacji z takich dziedzin, jak: filozofia, religioznawstwo, psychologia, historia, socjologia oraz prawo i ekonomia. Największymi dostawcami są dla Liber: Azymut (WN PWN oraz Dialog, WN Scholar, słowo/obraz terytoria, Centrum Badań nad Zagładą Żydów i inne wydawnictwa, na które Azymut ma wyłączność), Wydawnictwo UJ, Wydawnictwa UW, Wydawnictwo UMCS, TN KUL. W dziedzinie filozofii i nauk humanistycznych największą sprzedaż notują Aletheia, Karakter, Universitas, Vis-à-vis Etiuda, Fundacja Cieszkowskiego, Antyk, Atut, Nomos; książki historyczne to wysoka sprzedaż wydawnictw Napoleon V, Rytm, Astra, Miles, Fronda, Replika; książki prawnicze tradycyjnie reprezentują C.H.Beck i Wolters Kluwer Polska, a ekonomiczne – PWE i MT Biznes. Ważnymi ich odbiorcami są duże sklepy internetowe, co potwierdza rozwój tego segmentu rynku.

Czwartym dystrybutorem, o którym należy wspomnieć, jest ogólnoasortymentowa hurtownia **Platon** posiadająca w ofercie ważne publikacje z zakresu nauk społecznych i filozofii, tematyki ekonomicznej, prawniczej i informatycznej. Platon, którego współwłaścicielem od 2017 r. jest Empik S.A., to główny dostawca książek do salonów Empik oraz sklepu internetowego Empik.com. Skala sprzedaży oferty naukowej jest tu niewielka w stosunku do pozostałej oferty i wykazuje tendencję malejącą. Platon nie specjalizował się nigdy w dystrybucji książki akademickiej i nie wykazuje chęci rozwoju w tym kierunku. Nie posiada również narzędzi do badania sprzedaży tej kategorii i poza informacją o ogólnej tendencji nie udostępnił danych do prezentowanego raportu.

Ponieważ nie ma w Polsce dostępu do profesjonalnego źródła badającego rynek książki, jej nabywców i czytelników, na potrzeby niniejszego raportu zlecono Nielsen Polska badanie rynku detalicznego w latach 2019–2020 na bazie 40 000 tytułów popularnonaukowych i naukowych pozyskanych od OSDW Azymut (według danych Biblioteki Narodowej roczna liczba tytułów naukowych w Polsce wynosi w ostatnich latach ok. 10 000, nie wszystkie jednak trafiają do sprzedaży). Panel Nielsen BookScan Polska bada polski rynek książki od lipca 2018 r., zbierając dane z ponad 200 księgarni stacjonarnych, co stanowi 15–20% rynku księgarskiego. Dane te pochodzą ze sprzedaży rejestrowanej w kasie fiskalnej w sieciach księgarskich oraz księgarniach internetowych: BookBook, Bookszpan, Książnica Polska, Między Kartkami, Świat Książki, swiatksiazki.pl, taniaksiazka.pl, ksiazkamat.pl, bee.pl.

Raport Nielsena dotyczy jedynie części rynku i tylko odbiorcy detalicznego, jest jednak jedynym ustrukturyzowanym, dostępnym publicznie źródłem. Umożliwia wyłonienie i porównanie najlepiej sprzedających się tytułów z najważniejszymi tematykami/dziedzinami oraz największymi wydawcami. Jego dużą wadą jest brak wyraźnego rozróżnienia między tytułami naukowymi i popularnonaukowymi, co widać w poniższym zestawieniu, mówiącym więcej o literaturze popularyzującej naukę niż o samych monografiach naukowych.

Tabela 4.3. TOP 30 najlepiej sprzedających się tytułów „naukowych" w 2020 r. według Nielsena

	Tytuły	Autorzy	Wydawcy
1.	*Biologia Campbella*	praca zbiorowa	DW Rebis
2.	*Dobra zmiana*	Katarzyna Kłosińska, Michał Rusinek	ZNAK
3.	*Psychologia tłumu*	Gustave Le Bon	Vis-à-vis Etiuda
4.	*W kręgu upiorów i wilkołaków*	Bohdan Baranowski	Replika
5.	*Kiedy wybuchnie wojna?*	Piotr M. Majewski	Wydawnictwo Krytyki Politycznej
6.	*Idee, które zmieniły świat*	Jim Holt	Copernicus Center Press
7.	*Rozmyślania*	Marek Aureliusz	Czarna Owca
8.	*Psychologia miłości*	Bogdan Wojcieszke	GWP
9.	*Zaburzony umysł*	Eric Kandell	Copernicus Center Press
10.	*Tako rzecze Zaratustra*	Fryderyk Nietzsche	Vis-à-vis Etiuda
11.	*Pożegnanie z diabłem i czarownicą*	Bohdan Baranowski	Replika
12.	*Prześniona rewolucja*	Andrzej Leder	Wydawnictwo Krytyki Politycznej
13.	*Dzieje głupoty w Polsce*	Aleksander Bocheński	Universitas
14.	*Człowiek i jego symbole*	Carl Gustaw Jung	KOS
15.	*Umysł ponad nastrojem*	Dennis Greenberger	Wydawnictwo UJ
16.	*Ekonomia w jednej lekcji*	Henry Hazlitt	Fundacja Instytut Edukacji Ekonomicznej
17.	*Historia naszej świadomości*	Joseph LeDoux	Copernicus Center Press
18.	*Co widać i czego nie widać*	Claude Frédéric Bastiat	Fijorr Publishing
19.	*O naturze ludzkiej*	Roger Scruton	Zysk i S-ka
20.	*Rozdarty kontynent*	Ian Kershaw	ZNAK
21.	*Na ramionach olbrzymów*	Umberto Eco	Noir sur Blanc
22.	*Psychopatologia życia codziennego*	Zygmunt Freud	Vis-à-vis Etiuda
23.	*Doktryna szoku*	Naomi Klein	Muza
24.	*Anatomia ludzkiej destrukcyjności*	Erich Fromm	DW Rebis
25.	*Tragizm polityki mocarstw*	John J. Mearsheimer	Universitas
26.	*Ekonomia w jednej lekcji*	Henry Hazlitt	Instytut Ludwiga von Misesa
27.	*Młot na czarownice*	Jacob Spengrer	Vis-à-vis Etiuda
28.	*Kod kreatywności*	Marcus du Sautoy	Copernicus Center Press
29.	*Rzeczpospolita Obojga Narodów*, t. 2	Paweł Jasienica	Prószyński i S-ka
30.	*Marketing 4.0*	Philip Kotler	MT Biznes

Na podstawie pochodzących od Nielsena wartości transakcji kasowych z całej oferty naukowej można utworzyć listę najbardziej popularnych tematyk.

Tabela 4.4. TOP 20 publikacji naukowych i popularyzujących naukę według najlepiej sprzedających się grup tematycznych

	Tematyka	% woluminów
1.	Historia, archeologia	12,96
2.	Psychologia	11,69
3.	Prawo, książki dla praktyków	8,89
4.	Ekonomia, biznes	7,87
5.	Filozofia	6,80
6.	Prawo, podręczniki akademickie	5,28
7.	Popularnonaukowa	4,66
8.	Medycyna	4,53
9.	Pedagogika, oświata, szkolnictwo	4,17
10.	Informatyka	4,13
11.	Socjologia	2,99
12.	Biologia	2,56
13.	Technika	1,77
14.	Polityka	1,60
15.	Kultura	1,47
16.	Literaturoznawstwo	1,27
17.	Fizyka, astronomia	1,26
18.	Edukacja	1,23
19.	Sztuka	1,18
20.	Biografie	1,02

* Pozostałe tematyki poniżej 1%.

Nieprecyzyjna kwalifikacja tytułów naukowych, wysoka sprzedaż bestsellerów podręcznikowych, prawniczych, medycznych oraz ich wysokie ceny – wszystko to powoduje, że wśród wydawców naukowych z najwyższą wartością sprzedaży dominują: WN PWN, DW Rebis, PZWL, Wolters Kluwer Polska, Copernicus Center Press, C.H.Beck, Edra Urban & Partner.

Według danych Nielsena, średnia cena sprzedaży książki naukowej w 2020 r. wynosiła 47 zł brutto (dla porównania – średnia cena sprzedaży książki drukowanej w tym roku to 25 zł). Średni rabat udzielony klientom wyniósł 21%.

4.1.2. KSIĘGARNIE

Współpraca z czołowymi dystrybutorami zapewnia wydawcom naukowym dostępność oferty na całym rynku książki (tradycyjnym i internetowym) oraz możliwość zamówienia publikacji w ciągu 24 godzin. Oprócz wspomnianych księgarni PWN oraz kanałów Empiku, sieć dystrybucji tworzą najważniejsze księgarnie akademickie w kraju: Główna Księgarnia Naukowa im. Bolesława Prusa w Warszawie, Główna Księgarnia Naukowa w Krakowie, Księgarnie Ekonomiczne Kazimierz Leki; dwie księgarnie Liber w Warszawie, Liber Katowice, Księgarnia Akademicka Kraków, Księgarnia Akademicka Poznań, Księgarnia Prawnicza Iuris Prudentia w Lublinie. Wymienione placówki prowadzą dla wydawców akcje promocyjno-ekspozycyjne (stacjonarnie i w Internecie), połączone często z dystrybucją katalogów, ulotek i plakatów.

Należy dodać, że większość wydawnictw posiada własne strony internetowe, poprzez które prowadzi sprzedaż, a wiele z nich dysponuje też sklepami stacjonarnymi.

4.1.3. NAJWAŻNIEJSZE TENDENCJE NA RYNKU KSIĄŻKI TRADYCYJNEJ W OSTATNICH LATACH. PODSUMOWANIE

- Nowoczesne magazyny dystrybutorów świadczących często usługi logistyczne dla wydawców – kilkanaście lat temu centrum logistyczne stanowiło przewagę konkurencyjną Azymutu, dziś takie centra posiadają wszyscy liczący się dystrybutorzy.
- Ograniczona dostępność książek w księgarniach, możliwość zamówienia w 24 godziny – księgarnie stacjonarne coraz częściej dokonują zakupów pod konkretne zamówienia klientów i mają na półkach znacznie mniej książek niż jeszcze kilka lat temu. Po części wynika to z ograniczanego przez wydawców i dystrybutorów prawa zwrotu. Sytuacja ta wpływa na coraz powszechniejszą sprzedaż w konsygnacji, gwarantującą księgarniom większe bezpieczeństwo (Platon, Liber).
- Zainteresowanie księgarzy nowymi formami sprzedaży przez Internet, które wzmocniła dodatkowo pandemia, powiązanie offline i online. Przykładem może być rozpoczęta przez Azymut akcja „książka na telefon", która zaktywizowała księgarzy nieposiadających własnych sklepów online – zamówienia przyjmowano telefonicznie/mailowo/poprzez Allegro/za pośrednictwem Facebooka i wysyłano do klientów na różne sposoby (w tym dowóz rowerem). Księgarnie stacjonarne również tworzą własne witryny (korzystając z platform typu Shoper, RedCart, Sky-Shop) lub sprzedają poprzez Allegro.

- Punkty odbioru zamówień internetowych w księgarniach – ksiegarnia.pwn.pl umożliwia odbiór towaru w księgarniach stacjonarnych PWN, pozwala też na rezerwację zamówień w księgarni poprzez tzw. click and collect (sprzedawcą w tym przypadku nie jest sklep internetowy, ale księgarnia stacjonarna). Odbiory własne są też coraz powszechniejsze w salonach sieci Empik.
- Rozwijanie przez dystrybutorów własnej sieci sprzedaży w postaci księgarni internetowych i stacjonarnych: księgarnie naukowe PWN, księgarnie Liber, sieć księgarni/punktów odbioru Bonito, księgarnie Świat Książki.
- Zjawisko nielegalnej dystrybucji treści w Internecie – kserowanie publikacji naukowych zostało zastąpione wymianą plików w sieci.
- Malejący udział księgarstwa w rynku detalicznym, słabnąca kondycja księgarni stacjonarnych, nieliczne nowo powstające księgarnie – te, które się pojawiają, to klubo-kawiarnio-księgarnie, wyjątkowe miejsca kulturotwórcze prowadzone przez pasjonatów i promotorów czytelnictwa (przykład otwartej na początku pandemii łódzkiej księgarni Do Dzieła).

4.2. DYSTRYBUCJA I SPRZEDAŻ KSIĄŻKI ELEKTRONICZNEJ

Udział publikacji elektronicznych w ogólnej sprzedaży książek w Polsce wynosił przed pandemią ok. 4–5%. W okresie pandemii znacznie wzrósł i można szacować, że aktualnie jest to ok. 8–10%. Specyfika oferty elektronicznej zwiększa jej dostępność, a współpraca z wiodącymi dystrybutorami zapewnia obecność w sprzedaży wszystkich najważniejszych platform i sklepów.

W większości sklepów oferta naukowa nie jest jednak wyodrębniona, można ją znaleźć w poszczególnych dziedzinach/działach ogólnej oferty. Tym, co odróżnia ofertę naukową od pozostałej, jest też w większości przypadków brak formatów mobilnych oraz wersji audio publikacji (dotyczy to zwłaszcza wydawców akademickich).

Jak wynika z ostatnich badań poziomu czytelnictwa Biblioteki Narodowej, e-booki czyta 5% czytelników, z czego 28% korzysta z dostępu w abonamencie. W przypadku książki naukowej i akademickiej poziom pierwszy okazuje się dwukrotnie wyższy, niższy natomiast jest poziom korzystania w abonamencie, ponieważ książka naukowa nie została udostępniona w najbardziej popularnych abonamentach: Legimi i Empik Go.

Wiodącym dystrybutorem elektronicznych publikacji naukowych jest **Azymut**, należący – jak wspomniano – do grupy kapitałowej PWN, która posiada również przeznaczony dla klienta indywidualnego sklep Ibuk.pl oraz platformę Ibuk Libra skierowaną do klientów instytucjonalnych. Azymut sprzedaje e-booki w formie pobrań oraz wypożyczeń (podręczniki i monografie naukowe). We wrześniu 2021 r. platforma oferowała blisko 90 tys. pozycji w formacie cyfrowym. 60% oferty naukowej jest tam dostępne tylko w formacie PDF.

Azymut udostępnił dane na potrzeby niniejszego raportu, są one charakterystyczne dla platformy specjalizującej się w ofercie akademickiej i będącej w tym zakresie liderem rynku elektronicznego. W 2020 r. oferta akademicka (wraz z ofertą grupy PWN) stanowiła 40% całej oferty Azymutu. Jej sprzedaż w formie download wyniosła pod względem ilościowym 50%, a pod względem wartościowym 58%. W modelu wypożyczeń jej udział w sprzedaży wynosi 90%. Najwięksi, poza Ibukiem, odbiorcy e-booków to: Virtualo, Woblink, Publio, Gandalf, taniaksiazka.pl, LitRes.

Ważnym nabywcą treści elektronicznych są dla Azymutu instytucje korzystające z platformy Ibuk Libra. 79% z nich stanowią biblioteki akademickie, 14% biblioteki publiczne oraz pedagogiczne, a 7% pozostałe instytucje (m.in. Instytut Medycyny Doświadczalnej i Klinicznej, Naczelna Izba Pielęgniarek i Położnych, Narodowy Bank Polski).

Tabela 4.5. TOP 10 wydawców z najbogatszą ofertą naukową w kanale download Azymutu

	Wydawcy	Liczba tytułów
1.	WN PWN	2421
2.	Wolters Kluwer Polska	2180
3.	Wydawnictwo UŁ	1599
4.	PZWL	1384
5.	Wydawnictwo UŚ	1375
6.	C.H.Beck	1210
7.	Wydawnictwa UW	1093
8.	WN UMK	964
9.	Polityka	887
10.	Universitas	802

Tabela 4.6. TOP 10 wydawców z najbogatszą ofertą naukową w kanale wypożyczeń Azymutu

	Wydawcy	Liczba tytułów
1.	WN PWN	2304
2.	Wydawnictwo UŁ	1567
3.	PZWL	1288
4.	Wydawnictwo UŚ	1275
5.	Wydawnictwa UW	950
6.	WN UMK	915
7.	Universitas	791
8.	Infor PL	684
9.	OW Impuls	591
10.	Wydawnictwo Armoryka	537

Azymut w swoich kanałach umożliwia również umieszczanie tytułów w otwartym dostępie – aktualnie jest ich ok. 1500, z czego 30% stanowią publikacje Wydawnictwa UŁ.

Ważnym dystrybutorem e-booków naukowych jest też platforma Grupy Helion, **Ebookpoint**, prowadząca sprzedaż poprzez e-sklepy grupy oraz przez Nasbi.pl. NASBI (Naukowa Akademicka Sieciowa Biblioteka Internetowa) to platforma edukacyjna i wypożyczalnia e-booków specjalistycznych dla studentów oraz kadry zarządzającej i akademickiej, otrzymujących dostęp w ramach instytucji.

Przez 10 lat działalności Ebookpoint zgromadził szeroką ofertę (aktualnie ok. 93 000 e-booków), w której książka naukowa i akademicka stanowi ok. 15%. Podobnie jak w przypadku innych podmiotów, dokładne określenie wartości nie jest możliwe z powodu nieprecyzyjnej kategoryzacji – część oferty funkcjonuje jako „popularnonaukowa i akademicka" (ok. 8000 tytułów), pozostałe publikacje naukowe znajdują się w takich kategoriach, jak: psychologia, informatyka, biznes. Liczba e-booków wydawców określonych jako naukowi wynosi ok. 12 000 tytułów. Jeśli chodzi o wydawców akademickich, liczba współpracujących bezpośrednio jest niższa niż w przypadku Azymutu, ale nadal całkiem pokaźna (są to m.in. Wydawnictwo UJ, Wydawnictwo UŁ, Wydawnictwo UŚ, WN Scholar). Resztę wydawców naukowych Ebookpoint pozyskuje od innych dystrybutorów, np. z Azymutu (Wydawnictwa UW, Wydawnictwo UKSW).

Tabela 4.7. TOP 20 wydawców z najbogatszą ofertą naukową w Ebookpoint

	Wydawnictwa	Liczba tytułów
1.	Wydawnictwo UŁ	1598
2.	WN PWN	1565
3.	C.H.Beck	1211
4.	Wydawnictwa UW	1184
5.	Wydawnictwo UŚ	1116
6.	PZWL	758
7.	WN Scholar	654
8.	Universitas	577
9.	CeDeWu	537
10.	Dialog	369
11.	Copernicus Center Press	214
12.	Wydawnictwo UKSW	214
13.	Słowo/obraz terytoria	208
14.	Wydawnictwo UJ	122
15.	Łódzkie Towarzystwo Naukowe	117
16.	OW Impuls	116
17.	GWP	93
18.	PWSZ w Koninie	87
19.	Oxford University Press	72
20.	IBL PAN	61

Nieprecyzyjna kategoryzacja i brak narzędzi analitycznych uniemożliwiają przyjrzenie się danym sprzedażowym i odbiorcom oferty Ebookpoint; ponadto firma nie udostępnia danych *stricte* sprzedażowych.

Platformą dystrybucji e-booków, której nie można pominąć w raporcie, jest **Legimi**, a to za sprawą wyjątkowej na polskim rynku usługi „bez limitu", opartej na dostępie abonamentowym do 75 000 tytułów. Ta wprowadzona w 2012 r. usługa jest wciąż rozwijana o nowe funkcjonalności oraz ofertę. Skierowana została do klientów indywidualnych oraz instytucjonalnych (biblioteki), w których jest coraz szerzej udostępniana czytelnikom. W modelu abonamentowym z wydawców określanych jako naukowi dostępne są m.in. wydawnictwa Dialog, Karakter, SOT, Ossolineum, Krytyka Polityczna. Nie znajdziemy tu WN PWN, PZWL, Wydawnictwa UJ, Wydawnictwa UŁ, Wydawnictw UW, co spowodowane jest wyłącznościami oraz w pewnym stopniu specyfiką publikacji naukowych – dla odbiorców liczy się ich dostępność, a korzystanie z treści nie przekracza często 10% objętości. Tak niski próg nie podlega rozliczeniom Legimi z wydawcami.

Poza wymienionymi platformami wysoką sprzedaż oferty naukowej notuje **Virtualo** (należące, podobnie jak Platon, do Empiku). Wcześniej niezainteresowane ofertą akademicką, od czasu pandemii umiejętnie ją promuje i odnotowuje wzrosty, nie dzieli się natomiast wynikami sprzedaży.

Pozostałe platformy o względnie wysokiej sprzedaży e-booków naukowych to: **Woblink**, **Nexto**, **Publio**, a wśród sklepów: **Empik.com**, **Gandalf**, **taniaksiazka.pl**.

Tendencje na rynku publikacji elektronicznych w Polsce potwierdzają dane pochodzące od EBSCO Publishing Inc. – największego na świecie dostawcy treści badań naukowych do bibliotek i innych organizacji. Na swojej platformie Gobi EBSCO oferuje 14 mln wersji drukowanych i 3 mln e-booków w 111 krajach (10 uniwersytetów z TOP12 używa GOBI jako podstawowej platformy). GOBI udostępnia zarówno katalog własny EBSCO, jak i ofertę innych dostawców oraz wydawnictw (Oxford University Press, JSTOR). W ciągu ostatnich 5 lat na platformie odwróciły się proporcje sprzedaży e-booków w stosunku do książek papierowych. W 2016 r. sprzedaż e-booków wynosiła 30% w stosunku do 70% książek papierowych, w 2021 r. jest to już 69% wobec 31%. Dane te potwierdzają wzrost popularności i sprzedaży e-booków.

Uwagi końcowe

Raport dotyczący sprzedaży i dystrybucji publikacji naukowych powstał na podstawie informacji pozyskanych głównie od podmiotów grupy PWN, uzupełnionych o skromne dane z Ateneum, Liber oraz Ebookpoint. Na potrzeby raportu zlecono badanie rynku detalicznego w latach 2019–2020 w Nielsen BookScan Polska. Wykorzystano ponadto archiwalne raporty Biblioteki Analiz oraz znajomość branży i doświadczenie zespołu Wydawnictwa UŁ.

Częściowe tylko informacje o rynku, wynikające z braku narzędzi analitycznych oraz strzeżonych tajemnic handlowych, spowodowały, że raport prezentuje w dużym stopniu wartości szacunkowe. Powodem odmowy uczestnictwa w badaniu rynku był też podawany przez niektóre podmioty postępujący brak zaufania do instytucji państwowych. Budująca jest na pewno pozytywna reakcja na raport i jakość danych pozyskanych od najważniejszych dystrybutorów.

Mimo trudności z pozyskaniem danych, raport pozwala poznać wielkość oferty książki naukowej, jej dostępność, strukturę dystrybucji, specyfikę i możliwości rynkowe. Na jego podstawie

obserwujemy skok sprzedaży internetowej, malejącą liczbę księgarni stacjonarnych oraz wzrost popularności i sprzedaży e-booków.

Zebrane informacje uzmysławiają problem kategoryzacji i selekcji oferty naukowej oraz jego wpływ na obraz wyników sprzedaży. Płynne często granice w klasyfikacjach wydawców oraz publikacji naukowych/popularnonaukowych wpływają na niejednorodny kształt raportu i sposób prezentacji danych. Jak stwierdził Renek Mendruń (Nielsen Book): „wielkość i wartość rynku są zagadką dla najbogatszych (jak Allegro, Dressler, Empik czy Nowa Era) i najbardziej dociekliwych (jak GUS, Biblioteka Narodowa czy Biblioteka Analiz)”[1]. Podobnie trudno określić wartość rynku książki naukowej, można natomiast szacunkowo podać przedział – w zależności od tego, co uznamy za książkę popularnonaukową, a kogo za wydawcę naukowego, będzie to wartość pomiędzy 5% a 10% rynku książki.

4.3. ROLA BIBLIOTEK W ROZPOWSZECHNIANIU LITERATURY NAUKOWEJ

Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach mówi, że biblioteki i ich zbiory stanowią dobro narodowe oraz służą zachowaniu dziedzictwa narodowego. Organizują i zapewniają one dostęp do zasobów dorobku nauki i kultury polskiej oraz światowej (art. 3, pkt 1), a prawo korzystania z nich ma charakter powszechny (art. 3, pkt 2). Zgodnie z tą ustawą, do podstawowych zadań biblioteki należą: gromadzenie, opracowywanie, przechowywanie i ochrona materiałów bibliotecznych oraz obsługa użytkowników (art. 4, pkt 1).

Główną rolę w upowszechnianiu literatury naukowej pełnią **biblioteki naukowe**, którym poświęcony jest art. 21 ustawy o bibliotekach. Mowa w nim m.in. o tym, że służą one potrzebom nauki i kształcenia, zapewniając dostęp do materiałów bibliotecznych i zasobów informacyjnych niezbędnych do prowadzenia prac naukowo-badawczych oraz zawierających wyniki badań naukowych (art. 21, pkt 1). Do bibliotek naukowych, zgodnie z tą ustawą, zaliczają się: Biblioteka Narodowa; biblioteki, których organizatorami są szkoły wyższe; biblioteki, których organizatorem jest Polska Akademia Nauk; biblioteki, których organizatorami są jednostki badawczo-rozwojowe oraz inne biblioteki, np. Biblioteka Śląska w Katowicach, Wojewódzka Biblioteka Publiczna

1 https://rynek-ksiazki.pl/aktualnosci/klienci-indywidualni-kupili-100-mln-egz-ksiazek

im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Łodzi i Biblioteka Sejmowa (art. 21, pkt 2). Wykaz bibliotek naukowych prowadzi Biblioteka Narodowa (art. 21, pkt 3).

Tabela 4.8. Liczba i całkowite zbiory bibliotek naukowych (dane GUS)

Rok	Liczba bibliotek naukowych	Zbiory (w tys. woluminów)
2019	848	96 553
2018	873	95 404
2017	896	94 977

Biblioteki pedagogiczne również posiadają w swoich zbiorach literaturę naukową. Mimo zasobów gromadzonych z myślą o potrzebach nauczycieli i studentów, są coraz bardziej otwarte na innych użytkowników. *Stan bibliotek w Polsce objętych badaniem Głównego Urzędu Statystycznego* podaje, że w 2018 r. inni użytkownicy stanowili ponad 1/5 ogółu, podczas gdy studenci 43%, a nauczyciele blisko 35%.

Zbiorami literatury naukowej dysponują także **biblioteki wojewódzkie i powiatowe**, choć w porównaniu do dwóch poprzednich kategorii tego typu księgozbiór jest w nich ograniczony.

Upowszechnianie literatury naukowej przez biblioteki odbywa się poprzez wypożyczanie i udostępnianie na miejscu swoich zbiorów (tj. książek, czasopism, zbiorów specjalnych i zinwentaryzowanych zasobów elektronicznych). Opracowywanie oraz umieszczanie w katalogach służy zapewnieniu powszechnie dostępnej i spójnej informacji dotyczącej literatury naukowej. Ponadto biblioteki zobowiązane są udzielać informacji bibliotecznych, bibliograficznych i rzeczowych, które nie ograniczają się wyłącznie do ich własnych zasobów.

Źródłami wpływu zbiorów bibliotecznych są:

- zakup i prenumerata;
- dary;
- wymiana;
- egzemplarz obowiązkowy (17 bibliotek).

Stan bibliotek za rok 2018 podaje, że z bibliotek naukowych korzystało blisko 1,2 mln czytelników, z tego 943 tys. z bibliotek szkół wyższych. Blisko 84% czytelników bibliotek szkół wyższych

stanowili studenci. Biorąc pod uwagę ich liczbę, rejestrowaną w roku akademickim 2018/2019 przez GUS (1 230 254 osób), dwie trzecie studentów (790 502) było czytelnikami bibliotek szkół wyższych.

Tabela 4.9. Struktura czytelników bibliotek naukowych w 2018 r.

Czytelnicy bibliotek szkół wyższych	Liczba czytelników	Struktura czytelników (w %)
Ogółem	942 969	X
Pracownicy uczelni	89 118	9,5
Studenci	790 502	83,8
Pozostali	63 349	6,7

Czytelnicy bibliotek naukowych w 2018 r. wykorzystali 25 249,7 mln jednostek inwentarzowych zbiorów (w tym na zewnątrz wypożyczyli 11 587,3 mln jedn. inw., a na miejscu skorzystali z 13 662,4 mln jedn. inw.).

Niektóre biblioteki naukowe prowadzą własne biblioteki cyfrowe (np. Biblioteka Cyfrowa UW Crispa, licząca obecnie ponad 420 tys. obiektów), w których udostępniają wersje cyfrowe części swoich zbiorów, w tym także naukowych.

Według *Stanu bibliotek* za rok 2018 w bibliotekach w Polsce dominują zbiory zapisane na nośnikach fizycznych, ale ich liczba w ostatnich latach ulegała systematycznym ograniczeniom. W 2018 r. 80% zbiorów stanowiły książki drukowane, choć w poszczególnych typach bibliotek – zależnie od profilu działania i specyfiki zainteresowań grup, dla obsługi których zostały powołane – ten odsetek był różny, np.

- 98,9% w zbiorach bibliotek fachowo-beletrystycznych;
- 94,4% w zbiorach bibliotek publicznych;
- 92,0% w zbiorach bibliotek pedagogicznych;
- 62,4% w zbiorach bibliotek naukowych.

4.4. WNIOSKI i POSTULATY

Jednym z ważniejszych i od lat forsowanych pomysłów na poprawienie stanu polskiego rynku książki jest oczywiście projekt jednolitej ceny książki (przez rok po premierze). Zmiana ta zapobiegłaby wojnom cenowym, pozwoliła wydawcom i księgarzom bezpiecznie funkcjonować w najważniejszym dla publikacji okresie. Urealniłaby także ceny i rabaty (jak pokazują dane Nielsena, średni rabat udzielany przy sprzedaży książki naukowej wynosi obecnie 21%).

Bardzo ważne w naszej opinii jest również wspieranie tradycyjnego rynku księgarskiego (propozycje zwolnień podatkowych, preferencyjne stawki czynszu, wsparcie teleinformatyczne oraz dofinansowanie systemów i narzędzi sprzedażowych, preferencyjne usługi kurierskie, np. poprzez Pocztę Polską, szkolenia księgarzy w zakresie marketingu). Działania te powinny wyrównać szanse mniejszych podmiotów konkurujących z gigantami rynku oraz docenić kulturotwórczą rolę księgarń, które dziś są często, podobnie jak biblioteki, instytucjami kultury.

Niezbędnym działaniem prosprzedażowym jest na pewno walka z piractwem internetowym oraz dofinansowanie zakupu podręczników dla uczniów szkół ponadpodstawowych, a także dla studentów. Odpowiednie dofinansowanie zakupów powinny też otrzymać instytucje i biblioteki – warto wyodrębnić w budżetach bibliotek publicznych ofertę naukową/popularnonaukową i podać wytyczne co do poziomu jej zakupu. Biblioteki można również włączyć w dystrybucję książki poprzez stworzenie w bibliotekach publicznych sieci darmowych punktów odbioru zamówień.

Państwo w większym stopniu powinno promować czytelnictwo – poprzez programy o książce w publicznych mediach tradycyjnych i internetowych czy poprzez wsparcie finansowe dla organizatorów targów, festiwali literackich i innych wydarzeń czytelniczych. Warto też zadbać o dofinansowanie i zwiększenie liczby konkursów organizowanych przez instytucje państwowe, które posłużyłyby budowaniu marki i rangi autorów-naukowców. Wysokość nagród w najważniejszych konkursach (takich jak Nagroda im. T. Kotarbińskiego, Nagroda im. J. Długosza) powinna zostać zrównana z najważniejszymi nagrodami literackimi – 100 000 zł.

Dobrym rozwiązaniem wspierającym działalność małych i niszowych wydawców (niskonakładowych publikacji) byłoby stworzenie i udostępnienie narzędzi/usługi do deponowania treści

elektronicznych, z myślą o ich druku na żądanie (aktualnie podobne komercyjne usługi oferują na niewielką skalę tylko wybrane podmioty). Pozwoliłoby to utrzymać na rynku dostępność książek o wyczerpanych nakładach (dla których często brak środków na dodruki) oraz wprowadzić docelowo model dystrybucji specjalistycznej książki naukowej jako otwarty dostęp połączony z print-on-demand.

Rozwojowi całego rynku książki na pewno posłużyłoby też stworzenie przez profesjonalistów centralnej bezpłatnej bazy informacji o książce, która zapewniałaby odpowiednią kategoryzację i klasyfikację oferty wszystkich wydawców. Kolejnym krokiem powinno być zobligowanie podmiotów rynku wydawniczego do zbierania i przekazywania podstawowych danych sprzedażowych – wszystko to posłużyłoby stworzeniu narzędzi do badania wielkości i struktury rynku.

4.5. KOMUNIKACJA NAUKOWA W ŚWIECIE CYFROWYM

4.5.1. BAZY TREŚCI NAUKOWYCH – FUNKCJE I ZNACZENIE W PROCESIE ROZPOWSZECHNIANIA TREŚCI NAUKOWYCH

Bazy treści naukowych, rozbudowujące w sposób systematyczny swoje zasoby, odgrywają coraz większą rolę w komunikacji naukowej. Najważniejsza jest ich funkcja informacyjna, dzięki której publikacje naukowe mogą być rozpowszechniane w skali globalnej. W dzisiejszym świecie nauki szybka i łatwa do wyszukania informacja o publikacji stanowi podstawę komunikacji, a wartość informacyjna rośnie wraz ze stopniem rozbudowywania rekordów opisujących publikacje – bogate, dokładne, bardzo rozbudowane rekordy umożliwiają precyzyjne wyszukiwanie literatury na wybrany temat oraz przeprowadzanie zaawansowanych analiz. Bazy mogą mieć charakter interdyscyplinarny lub zawierać dostęp do literatury z konkretnej dyscypliny lub grupy dyscyplin. Coraz częściej zawierają też pełne teksty dokumentów lub linki do nich.

Istnieje wiele podziałów baz indeksujących treści naukowe, które uwzględniają tematykę, zasięg oddziaływania czy rodzaj indeksowanych dokumentów. Najprostszy sposób podziału z uwagi na cechy funkcjonalne i przy uwzględnieniu faktu, że jedna baza może znaleźć się w kilku wymienionych kategoriach, wyróżnia:

- **bazy bibliograficzne** składające się z opisów artykułów z czasopism naukowych, monografii, rozdziałów w monografiach, materiałów konferencyjnych, rzadziej prac doktorskich czy dyplomowych. Wśród nich można wymienić następujące: Agricola, AGRO, MLA International Bibliography, Polską Bibliografię Literacką, Analytical Abstracts, BazHum, GeoRef, MathSciNet, Inspec, RePEc.
- **bazy bibliograficzno-bibliometryczne**, które zawierają rozbudowane rekordy poszerzone o bibliografię załącznikową oraz narzędzia umożliwiające wyliczanie wartości wskaźników bibliometrycznych – takich jak liczba cytowań czy indeks Hirscha. Najważniejszymi bazami tego typu są Web of Science Core Collection (Clarivate Analytics) oraz baza Scopus (Elsevier).
- **bazy pełnotekstowe**, które często są płatne i aby uzyskać do nich dostęp, konieczne jest wykupienie subskrypcji (np. Academic Search Complete EBSCO, Central and Eastern European Online Library czy Sage). Nietrudno dostrzec wpływ ruchu Open Access, który sprawia, że bazy bibliograficzne przekształcają się w pełnotekstowe, oferujące nieograniczony dostęp do pełnych treści dokumentów. Przykładami są: BazTech, AGRO, BazHum, CEJSH – The Central European Journal of Social Sciences and Humanities.
- **katalogi biblioteczne**, czyli bazy, które zbierają informacje o publikacjach znajdujących się w konkretnej bibliotece lub sieci bibliotek. Najważniejszymi polskimi katalogami bibliotecznymi są NUKAT (Narodowy Uniwersalny Katalog Centralny, współtworzony przez 192 polskie biblioteki naukowe i zawierający opisy ponad 4,5 mln rekordów bibliograficznych) oraz katalog Biblioteki Narodowej. Na świecie największy jest WorldCat – katalog centralny udostępniający 2 bln rekordów.
- **katalogi czasopism** zbierające rozbudowane dane o czasopismach. Oprócz standardowych informacji (tytuł, wydawca, ISSN, częstotliwość) mogą one zawierać również dane dotyczące recenzji, prenumeraty, indeksowania czasopisma w bazach danych i serwisach czasopism elektronicznych, rodzaju stosowanej licencji czy punktacji i wskaźników bibliometrycznych.

Rozpoczynając poszukiwania na dany temat, naukowcy w pierwszej kolejności – poza tradycyjnymi – sięgają do wyszukiwarek naukowych i specjalistycznych. Najpopularniejszą spośród wyszukiwarek naukowych jest **Google Scholar**. Indeksuje ona literaturę naukową, w tym artykuły z recenzowanych czasopism naukowych, monografie, książki, ale także abstrakty tekstów czy zasoby repozytoriów. Wyszukiwarka ta, choć przeszukuje teksty ze wszystkich dyscyplin, jest

ważna przede wszystkim dla reprezentantów nauk humanistycznych i społecznych, co wynika ze słabszego indeksowania takich prac w innych miejscach.

Rekordy pochodzące z baz danych są wysoko notowane w rezultatach zapytań w wyszukiwarkach, dzięki czemu dotarcie do informacji bibliograficznych oraz pełnych tekstów jest znacznie prostsze. Tym samym bazy stają się doskonałym sposobem na upowszechnienie wyników badań, a najprostsza droga do ich wyszukania prowadzi poprzez Google Scholar. Jest to również narzędzie do wyszukiwania cytowań oraz analiz bibliometrycznych, których wagę we współczesnym świecie akademickim trudno przecenić.

Innymi ważnymi wyszukiwarkami naukowymi są: **BASE**, **DOI**, **Fidkar**, **Microsoft Academic**.

4.5.2. BAZY NAUKOWE NAJCZĘŚCIEJ WYKORZYSTYWANE PRZEZ POLSKICH WYDAWCÓW

Pytania ankietowe nr 70, 71 i 72 dotyczyły baz ogólnych i tematycznych, w których wydawnictwo deponuje i indeksuje swoje treści oraz sposobu organizacji pracy związanej z samym procesem deponowania. Na pytanie odpowiedziało 127 wydawców, wskazując (najczęściej) następujące nazwy zbiorów dotyczących zarówno monografii, jak i czasopism naukowych:

Tabela 4.10. Bazy naukowe wykorzystywane przez wydawców

Bazy naukowe	Liczba odpowiedzi
EBSCO	42
CEJSH	40
Index Copernicus	38
Google Scholar	33
Scopus	33
ERIH PLUS	32
CEEOL	30
DOAJ	27
Web of Science	24
BazEcon	20
BazHum	19
BazTech	18
Polska Bibliografia Naukowa	18
ICI Journal Master List	17

Tabela 4.10 (cd.)

Bazy naukowe	Liczba odpowiedzi
ProQuest	16
Biblioteka Nauki CEON	14
Arianta	12
CrossRef	12
WorldCat	11
POL-index	10
CNKI Scholar	9
Ulrich's Periodicals Directory	9
Agro	8
Baidu Scholar	8
J-Gate	6
Most Wiedzy	6
Primo Central (ExLibris)	6
SCImago	6
ESCI Clarivate Emerging Sources Citation Index	6

Rzadziej wymieniane bazy to: Wanfang Data, RePEc, Read Cube, Naviga, CNPIEC, GeoRF, TDNet, Sciendo, MLA, Platforma Otwartej Nauki i kilka innych, mające 3 i mniej wskazań w ankiecie.

W odpowiedziach wydawnictwa wskazywały na różne rozwiązania związane z opracowywaniem danych i aplikowaniem do wyżej wymienionych baz. Na ogół czynności opracowania metadanych do zasobów elektronicznych poszerzyły tradycyjny zakres czynności edytorskich etapu redakcyjnego, zaś aplikowanie to zadanie: redaktora naczelnego lub wskazanego pracownika redakcji czasopisma lub pracowników działu nauki (wyodrębnionej jednostki uczelnianej poza wydawnictwem lub redakcją).

4.5.3. KOLEKCJE BIBLIOTECZNE I WIRTUALNA BIBLIOTEKA NAUKI

Wśród zasobów ogółu bibliotek w Polsce w 2018 r. **9% stanowiły licencjonowane zbiory elektroniczne**, do których biblioteki wykupiły dostęp. Corocznie placówki te oferują dostęp do nich na poziomie 25–30 mln tytułów. Największym zasobem dysponują biblioteki naukowe (w 2018 r. 93,5% wszystkich tytułów dostępnych było w bibliotekach naukowych, zaś w bibliotekach publicznych – 6,6%).

Tabela 4.11. Licencjonowane zbiory elektroniczne, do których biblioteki naukowe wykupiły dostęp

Rok	Liczba tytułów (w tys.)
2014	25 344,0
2015	26 366,2
2016	21 402,0
2017	22 634,3
2018	24 741,2

Do **najważniejszych baz/ kolekcji elektronicznych** prenumerowanych przez biblioteki naukowe należą: ACM Digital Library, American Chemical Society Journals and Magazines, AIP/APS, Brepols, Cambridge Journals HSS, CEEOL, Chemical Abstracts, e-Book Academic Collection, EBSCO, EMIS (Emerging Markets Information Service), Grove Music Online, IBA (International Bibliography of Art), Ibuk Libra, IOP Science, Iter Italicum, JSTOR, LEX, LEX Czasopisma, Loeb Classical Library, NPG – Springer Nature, OECD, Passport, Proquest Central, Reaxys, SAGE Journals, Springer Materials, Taylor & Francis, Thesaurus Linguae Graecae, Trismegistos.

Zapotrzebowanie na zbiory elektroniczne wzrosło w dobie pandemii, kiedy biblioteki zostały czasowo zamknięte dla czytelników. W sprawozdaniu z działalności Biblioteki Uniwersytetu Warszawskiego za rok 2020 czytamy, że jednym z kroków mających na celu dostosowywanie warunków i zasad udostępniania zbiorów do aktualnych obostrzeń związanych z przeciwdziałaniem zachorowaniom na COVID-19 było uzupełnienie zasobów elektronicznych. W tym celu zwiększono nakłady na zakup e-książek. Jak mówi sprawozdanie: „Gromadzenie zbiorów systematycznie przenosi się z wydawnictw tradycyjnych na cieszące się coraz większym zainteresowaniem czytelników wydawnictwa elektroniczne".

Wirtualna Biblioteka Nauki (WBN)[2] to program zakupu i udostępniania światowych zasobów wiedzy w postaci elektronicznych czasopism, książek i baz danych dla polskich instytucji akademickich i naukowych. Program ten uzyskał dofinansowanie MNiSW i realizowany jest w większości przez Interdyscyplinarne Centrum Modelowania Matematycznego i Komputerowego UW (ICM) na zlecenie ministerstwa. W ramach WBN kupuje się dostęp do zasobów na serwerach wydawców w ramach corocznie odnawianych licencji.

2 Poniższy tekst stanowi skróconą wersję dwóch artykułów, które prezentują program zakupu i udostępniania światowych zasobów wiedzy dla polskich instytucji akademickich i naukowych: https://wbn.icm.edu.pl/o-wbn/; https://miesiecznik.forumakademickie.pl/czasopisma/fa-7-8-2021/ile-placimy-za-dostep/

Wirtualna Biblioteka Nauki gromadzi i udostępnia ponad 26 tys. tytułów czasopism oraz ok. 157 tys. książek. W kolekcji objętej tzw. licencją krajową, która daje swobodny dostęp pracownikom i studentom z ponad 500 polskich uczelni i instytucji naukowych, znajduje się ponad 5 tys. czasopism wydawanych przez wydawnictwa Elsevier, Springer i Wiley, periodyki z grupy „Science" i „Nature", „Lancet" i „Cell", ok. 142 tys. książek, bazy bibliometryczne Web of Science i Scopus oraz narzędzia analityczne InCites i SciVal.

Pozostałe kolekcje czasopism – często wydawane przez stowarzyszenia naukowe, takie jak American Chemical Society, American Physical Society (tzw. society journals) lub poszczególne uniwersytety, jak Oxford University Press, Cambridge University Press i ok. 30 innych – dostępne są dla członków konsorcjów polskich uczelni i instytucji w ramach tzw. licencji konsorcyjnych. ICM jest koordynatorem zakupu większości tego typu licencji.

Tylko w 2020 r. polscy naukowcy pobrali z WBN ok. 19,5 mln artykułów i rozdziałów książek.

Całkowity koszt zakupu wszystkich licencji krajowych, ok. 50% kosztów licencji konsorcyjnych oraz koszty obsługi WBN pokrywane są z corocznych dotacji ministerstwa. ICM prowadzi negocjacje i zawiera umowy z wydawcami lub dystrybutorami i członkami konsorcjów, administruje dostępem sieciowym i publikowaniem otwartym, zajmuje się wsparciem użytkowników, szkoleniami oraz prowadzi portal wbn.icm.edu.pl. Roczny koszt zakupu licencji krajowych i zagranicznych wyniósł w 2020 r. 256 mln zł – sumę tę tworzy 195 mln zł na licencje krajowe oraz 61 mln zł na licencje konsorcyjne.

Dzięki konsolidacji licencji dostępu do literatury naukowej w skali kraju oraz stworzeniu pojedynczego punktu negocjacyjnego, siła przetargowa Polski jest niezwykle mocna. Przeciętny koszt dostępu do pojedynczego artykułu na wolnym rynku wynosi ok. 30–40 euro, a koszt jednej publikacji w dostępie otwartym to od 2 do 3 tys. euro. Za sprawą Wirtualnej Biblioteki Nauki koszt jednego pobrania artykułu kształtuje się na poziomie ok. 1–2 euro, czyli WBN umożliwia nie tylko niezwykle szeroki, demokratyczny dostęp do literatury, lecz także wielokrotne oszczędności na każdym pobraniu.

W ostatnich latach istotnym elementem WBN stało się publikowanie otwarte. Od 2014 r. finansowany jest udział Polski w międzynarodowym programie publikowania otwartego Scoap3.

Programy te wpisały się w międzynarodową inicjatywę otwartej nauki, mającą na celu zmianę modelu publikowania i otwarte udostępnianie wyników badań naukowych finansowanych ze środków publicznych. Wciąż dominujący tradycyjny „model subskrypcyjny", w którym czasopisma naukowe są finansowane z opłat subskrypcyjnych za dostęp wnoszonych przez osoby, instytucje lub konsorcja instytucji, zostaje na świecie stopniowo zastępowany modelem otwartym, gdzie koszt publikacji ponosi autor lub (najczęściej) instytucja, w której jest on afiliowany i która finansuje dane badania. Dzięki temu publikacja może być natychmiast dostępna dla wszystkich użytkowników Internetu bez żadnych opłat. W 2018 r. międzynarodowa grupa agencji i fundacji finansujących badania naukowe, wspierana przez Komisję Europejską oraz Europejską Radę ds. Badań Naukowych, ogłosiła Plan S, mający na celu pełne wprowadzenie modelu otwartego. Polska jest w tej grupie reprezentowana od samego początku przez Narodowe Centrum Nauki, które w przyznawanych przez siebie grantach wprowadziło już obowiązek publikowania otwartego.

Po trudnych i długotrwałych negocjacjach prowadzonych przez ICM z czołowymi wydawcami WBN daje polskim naukowcom również możliwość publikowania w czasopismach międzynarodowych w otwartym dostępie. W 2020 r. opublikowano w OA ponad 3,6 tys. artykułów, które zostały przedpłacone zbiorczo w ramach nowych umów licencyjnych, a których pierwszym autorem jest badacz zatrudniony w polskiej instytucji naukowej.

Plan S zakłada, że w okresie przejściowym badania naukowe mogą być publikowane w tzw. czasopismach hybrydowych, zawierających artykuły zarówno subskrypcyjne, jak i otwarte. Czasopisma udostępniane w ramach licencji WBN są w większości hybrydowe, a już 8 umów z wydawcami czasopism w ramach WBN ma od 2019 r. charakter umów transformacyjnych. Oznacza to, że obejmują one licencję na dostęp do czasopism przy jednoczesnym stopniowym przesuwaniu kosztów z dostępu na finansowanie publikowania otwartego dla polskich autorów w tych czasopismach.

We wszystkich czasopismach WBN polscy autorzy publikują ponad 10 tys. artykułów rocznie. W 2020 r. w ramach umów transformacyjnych WBN opublikowano ponad 3,6 tys. artykułów otwartych, których koszt jest wliczony w koszt licencji krajowych i konsorcyjnych albo stanowią one bezpłatny dodatek do tych licencji. W pierwszych 4 miesiącach 2021 r. w ramach umów WBN polscy autorzy opublikowali już przeszło 1,1 tys. artykułów w dostępie otwartym (dane niepełne).

4.6. MODELE WDROŻENIA OPEN ACCESS W POLSCE WEDŁUG DANYCH ANKIETOWYCH

Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego przyjęło politykę otwartego dostępu do publikacji naukowych w 2015 r. Zalecenia dotyczące wprowadzania wolnego dostępu przez podmioty finansujące badania, jednostki naukowe, uczelnie oraz wydawców zawarto w dokumencie *Kierunki rozwoju otwartego dostępu do publikacji i wyników badań naukowych w Polsce*[3]. Zgodnie z rekomendacjami resortu, poszczególne jednostki zobowiązane są do opracowania własnej polityki instytucjonalnej w zakresie otwartego dostępu. Ministerstwo zalecało także przekształcenie czasopism naukowych do modeli otwartych oraz udostępnianie rozpraw doktorskich w otwartych repozytoriach.

W kwietniu 2016 r. powstała publikacja *Amsterdam Call for Action on Open Science*[4]. Twórcy dokumentu uznali, że wolny dostęp powinien stać się domyślnym modelem dla wszystkich badań finansowanych ze środków publicznych. 4 września 2018 r. grupa organizacji finansujących badania, przy wsparciu Komisji Europejskiej i Europejskiej Rady ds. Badań Naukowych (ERC), ogłosiła uruchomienie cOAlition S mającej na celu wdrożenie pełnego i natychmiastowego otwartego dostępu do publikacji naukowych[5]. Do przedsięwzięcia dołączyło polskie Narodowe Centrum Nauki. Głównym zadaniem cOAlition S jest wprowadzenie wszystkich publikacji, które opierają się na wynikach badań finansowanych z publicznych lub prywatnych grantów przyznawanych przez krajowe, regionalne i międzynarodowe rady badawcze i organy finansujące, do Open Access. Koalicja opracowała zasady wdrażania modelu otwartego dostępu w „Planie S" dostępnym na platformie Otwarta Nauka[6].

3 https://www.gov.pl/documents/1068557/1069061/20180413_Kierunki_rozwoju_OD_wersja_ostateczna.pdf
4 https://www.government.nl/documents/reports/2016/04/04/amsterdam-call-for-action-on-open-science
5 https://www.coalition-s.org/about/
6 https://www.otwartanauka.pl/plan-s/tlumaczenie/

4.6.1. WYNIKI ANKIETY PRZEPROWADZONEJ W SIERPNIU 2021 ROKU WŚRÓD POLSKICH WYDAWCÓW LITERATURY NAUKOWEJ

- **wydawnictwa udostępniające wszystkie wydawane treści w OA: 14**

Publikowanie wszystkich utworów w wolnym dostępie, nieodpłatnie, bez embarga czasowego zadeklarowało 13 wydawnictw finansowanych ze środków publicznych (uczelnie wyższe i instytucje podległe administracji państwowej) oraz jedno wydawnictwo prywatne.

- **wydawnictwa niepublikujące w wolnym dostępie: 9**

Wydawcy nieudostępniający żadnych treści w modelu OA stanowią mniejszość wśród ankietowanych. Wśród nich są 2 wydawnictwa afiliowane przy państwowych uczelniach artystycznych, 3 wydawnictwa finansowane przez państwo bądź afiliowane przy publicznych/państwowych instytucjach oraz 4 podmioty prywatne.

- **wydawnictwa stosujące model hybrydowy (łączący OA i sprzedaż publikacji naukowych): 89**

Wydawcy najczęściej stosują model OA do części publikacji, głównie czasopism naukowych: 66 spośród nich deklaruje publikowanie czasopism w OA bez embarga czasowego. Wydawcy uwalniają do wolnego dostępu także część monografii. Najczęściej robią to:

- na prośbę autora książki/jeśli autor zgadza się na taki model publikacji (26 odpowiedzi),
- jeśli publikacja była finansowana z grantu naukowego lub warunkiem uzyskania finansowania było udostępnienie jej w OA (11 odpowiedzi),
- po wyprzedaniu nakładu drukowanego, dystrybuowanego odpłatnie (19 odpowiedzi),
- po upływie embarga czasowego, 2–3 lata od daty premiery książki (32 odpowiedzi).

Ankietowani, którzy deklarują, że udostępniają treści w Open Access, to przede wszystkim wydawnictwa afiliowane przy uczelniach wyższych oraz instytucjach finansowanych z budżetu publicznego (84) oraz wydawnictwa prywatne współpracujące z ośrodkami badawczymi (5). Wyniki ankiety potwierdzają, że większość instytucji publikujących wyniki badań naukowych stosuje rekomendacje ministerialne w zakresie wdrażania modelu otwartego dostępu.

Czasopisma udostępniane są na platformach typu open source (50 odpowiedzi), w tym za pomocą oprogramowania Open Journal Systems – w ankiecie zaznaczono to tylko w 2 odpowiedziach, ale z takiego rozwiązania korzysta już kilku wydawców akademickich. Z płatnych narzędzi korzysta 31 ankietowanych. 22 wydawców wdrożyło platformy do publikowania monografii w wolnym dostępie. Większość (aż 113 odpowiedzi) nie deponuje monografii na dedykowanych do tego platformach. Książki są w takich przypadkach archiwizowane w repozytoriach uczelnianych.

4.6.2. WNIOSKI

Odpowiedzi wydawców wskazują, że coraz więcej publikacji naukowych jest dystrybuowanych w otwartym dostępie. W tym modelu wydaje się zdecydowaną większość czasopism, w przypadku monografii dominuje jednak model hybrydowy, uwzględniający embargo czasowe. Najczęściej podawaną przyczyną jego nakładania jest brak odpowiedniego finansowania pozostałych publikacji, które pomogłoby zwrócić koszty wydania danego tekstu. Instytucje finansujące związane z cOAlition S nie wspierają hybrydowego modelu publikowania, choć Plan S zakłada, że mogą one udzielać wsparcia finansowego dla takich mechanizmów, jeśli jest to rozwiązanie tymczasowe, które ma na celu wprowadzenie pełnego otwartego dostępu.

Wydawcy treści naukowych wdrażają nieodpłatny system publikowania monografii naukowych finansowanych z funduszy publicznych, zgodnie z rekomendacjami ministerstwa oraz europejskich inicjatyw dotyczących otwartego dostępu. Zgodnie z postulatami Planu S, do otwartych platform i repozytoriów trafiają wyniki badań finansowanych z grantów i dotacji przyznawanych ze środków publicznych. Teksty publikowane są w wolnym dostępie również na życzenie autorów, którzy udostępniają treści na przeznaczonych do tego celu platformach (Academia.edu, ResearchGate). Można zatem przypuszczać, że model hybrydowy ma charakter przejściowy na drodze do pełnego otwartego dostępu. Wśród korzyści płynących z takiego rozwiązania organizacje popularyzujące jego wdrożenie wymieniają możliwość bezpłatnego korzystania z najnowszych badań naukowych przez studentów i naukowców oraz podniesienie jakości publikacji naukowych, które dzięki nieograniczonemu dostępowi są szybko weryfikowane przez środowisko. Otwarty dostęp do publikacji wspiera także promocję nauki w społeczeństwie.

5. WYKAZ WYDAWNICTW I CZASOPISM PUNKTOWANYCH A SYTUACJA WYDAWCÓW PUBLIKACJI NAUKOWYCH W POLSCE

5.1. WSTĘP

W systemach ewaluacji nauki (m.in. w Hiszpanii i Norwegii) funkcjonuje zasada dziedziczenia prestiżu z wydawców na publikacje książkowe: „recenzowana monografia naukowa otrzymuje tyle punktów, ile punktów w wykazie otrzymało wydawnictwo ją publikujące" oraz z czasopism naukowych na artykuły: „artykuł naukowy otrzymuje tyle punktów, ile punktów w wykazie otrzymało czasopismo, w którym został opublikowany". W Polsce system ten został wdrożony w roku 2018 za sprawą Konstytucji dla nauki (Ustawa z dnia 20 lipca 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce), jednym z jego celów miało być uproszczenie ewaluacji i skrócenie czasu poświęcanego na jej przeprowadzenie.

5.2. OKOLICZNOŚCI WPROWADZENIA ZASADY DZIEDZICZENIA PRESTIŻU W POLSCE

5.2.1. DYSKUSJA WOKÓŁ WYKAZU WYDAWNICTW

Opublikowanie najpierw projektu, a potem Ustawy 2.0 (Konstytucja dla nauki), wywołało w polskim świecie naukowym dyskusję wokół nowego obrazu uniwersytetu oraz modelu ewaluacji książek i czasopism, która toczyła się przez kolejne lata, przybierając na sile w momencie publikacji nowych komunikatów i poszerzonych, uzupełnionych wykazów.

Jednocześnie zaczęto przygotowywać i ogłaszać różnego rodzaju listy otwarte, stanowiska i oświadczenia zorganizowanych grup środowisk naukowych, które krytycznie odnosiły się do

części proponowanych zmian. Jeszcze w lutym 2018 r. prawie 150 naukowców, pracowników instytucji naukowych i wykładowców akademickich podpisało apel do ministra Jarosława Gowina o zmiany w planie reformy nauki[1], w którym znalazła się m.in. propozycja 10 poprawek do ustawy oraz 5 zagadnień, które należałoby poddać dyskusji. Wśród uwag o ogólnym funkcjonowaniu uczelni i życia naukowego pojawiły się także te dotyczące punktowania publikacji w czasopismach oraz monografiach. W miesiąc po opublikowaniu projektu Rozporządzenia Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego w sprawie sporządzania wykazów wydawnictw monografii naukowych oraz czasopism naukowych i recenzowanych materiałów z konferencji międzynarodowych z 27 lipca 2018 r. opinię na temat dokumentu upubliczniła Krajowa Sekcja Nauki NSZZ „Solidarność" (w porozumieniu z Sekcją Krajową Pracowników Szkół Artystycznych NSZZ „Solidarność"), w której postulowała dość ogólnikowo ewaluację „na podstawie możliwie obiektywnych kryteriów i narzędzi oceny"[2].

W tym czasie ukazał się obszerny artykuł naukowy prof. Michała Kokowskiego (PAN)[3], zawodowego badacza naukometrii, który punktował zastrzeżenia wobec modelu uniwersytetu oraz modelu ewaluacji czasopism i książek przedstawionych w projekcie z punktu widzenia wiedzy z zakresu zintegrowanego językoznawstwa. Kwestionując globalność zjawiska „dziedziczenia prestiżu", powoływał się na tezę podniesioną przez 75 redaktorów reprezentujących 56 najważniejszych na świecie czasopism z zakresu historii nauki, techniki i medycyny, zgodnie z którą: „Great research may be published anywhere and in any language"[4]. Autor postulował stworzenie dwóch list renomowanych wydawców książek naukowych: A – międzynarodowej i B – krajowej (punktacje na obu listach nie powinny znacząco od siebie odbiegać). Ponadto zwracał uwagę na konieczność docenienia baz krajowych, które w niektórych obszarach nauk mogą być bardziej reprezentatywne i mniej stronnicze (dziedzinowo, językowo, geograficznie) od baz międzynarodowych.

1 https://wpolityce.pl/polityka/383320-wazny-list-prawie-150-naukowcow-do-ministra-gowina-rewolucja-ktora-przygotowali-tworcy-tzw-konstytucji-dla-nauki-grozi-nieobliczalnymi-konsekwencjami

2 https://www.solidarnosc.org.pl/ksn/kcfinder/upload/files/Opinia_KSN_czasopisma_29.08.2018%282%29.pdf

3 M. Kokowski, *Podstawowe zastrzeżenia wobec projektu i uchwalonej Ustawy 2.0 vel Konstytucji dla nauki*, „Studia Historiae Scientiarum" 2018, nr 17, s. 453–473.

4 *Journals under Threat: A Joint Response from History of Science, Technology and Medicine Editors*, „Medical History" 2009, vol. 53, s. 2.

Problematyka „dziedziczenia prestiżu" zaczęła pojawiać się na forum akademickim coraz częściej, kiedy 18 stycznia 2019 r. ministerstwo opublikowało Wykaz wydawnictw publikujących recenzowane monografie naukowe, przygotowany przez zespół 15 naukowców. Punkty miały być przyznawane za publikację w 536 wydawnictwach, które uznano za naukowe, a listę podzielono na dwie kategorie-poziomy: 36 wielkich wydawnictw międzynarodowych gwarantujących 200 pkt za publikację oraz 500 wydawnictw o bardzo różnym charakterze z gratyfikacją 80 pkt dla publikującego w nich.

Środowisko naukowe w dyskusjach w mediach społecznościowych najczęściej przywoływało następujące zastrzeżenia wobec wykazu:

1) renomowane międzynarodowe wydawnictwa o jednoznacznie naukowym profilu często są punktowane tak samo jak mniejsze polskie oficyny, wydające monografie naukowe przy okazji wydawania literatury np. publicystycznej czy fachowej;
2) lista polskich wydawnictw poziomu II obejmuje jednolitą punktacją podmioty znacząco różniące się stopniem kompetencji wydawniczych, przez co traci swoją użyteczność jako narzędzie ewaluacji;
3) ujednolicenie punktacji sprawiło, że cel reformatorski, jaki przyświecał wprowadzeniu wykazu zostaje zniesiony (brakuje kryteriów pozwalających na wskazanie i uznanie najlepszych postulowanych praktyk w zakresie działalności wydawniczej i podnoszenia jakości publikacyjnej);
4) na liście znalazło się zbyt dużo wydawnictw związanych z Kościołem oraz organizacjami kościelnymi;
5) wiele wydawnictw z listy ma w dorobku przede wszystkim książki, które trudno uznać za naukowe;
6) większość wydawnictw znajduje się w Warszawie lub w Krakowie, a tylko nieliczne w innych ośrodkach;
7) lista obfituje w błędy lub przeoczenia (np. niepełne lub nieaktualne nazwy wydawnictw).

Jednocześnie zaczęto formułować wypowiedzi zawierające propozycje konkretnych rozwiązań i ulepszenia wykazu. I tak, dr hab. Lech Trzcionkowski z UJ ocenił, że proponowane dwa poziomy to za mało: „Przydałby się dodatkowy, trzeci poziom", z miejscem dla wydawnictw krajowych, które spełniają podstawowe standardy i aspirują do wyższego poziomu; zwracał również uwagę

na konieczność określenia standardów recenzowania monografii[5]. W podobnym tonie ujęła swoje wątpliwości prof. Maria Korytowska (polonistka i romanistka, UJ), która postulowała m.in. 2 recenzentów dla każdej monografii, jasne kryteria powstawania i działania wydawnictw naukowych, stałą otwartość i okresową weryfikację listy przy aktywnym udziale uczelni, instytutów i samych wydawnictw, a także ujednoliconą punktację książek i budowanie prestiżu w oparciu o współpracę między naukowcem i wydawnictwem[6].

Prof. Marek Kwiek, filozof specjalizujący się w badaniach szkolnictwa wyższego i polityce publicznej, zaprezentował opinię niepozbawioną entuzjazmu wobec zmian, których przejawem była dyskutowana lista: „Reguła dziedziczenia prestiżu monografii po prestiżu wydawcy jest prosta i w świecie dosyć oczywista"[7]. Autor zwrócił jednak uwagę na „zbyt pojemny", jego zdaniem, drugi poziom wydawnictw, na którym znalazły się podmioty o nieporównywalnej renomie. W związku z tym zasugerował utworzenie przynajmniej czterech poziomów wydawnictw naukowych, ze znacznie zróżnicowaną punktacją: globalnie najbardziej prestiżowych (typu Harvard University Press); globalnie bardzo dobrych (Palgrave Macmillan, Routledge); najważniejszych w Polsce (wydawnictwa naukowe UW, UJ czy UAM); oraz dobrych, chociaż nie najlepszych w Polsce. We właściwej hierarchii wydawców autor upatrywał sposobu na rozsądne ewaluowanie i finansowanie dyscyplin, a także szansy realnego umiędzynarodowienia polskiej nauki.

5.2.2. DYSKUSJA WOKÓŁ WYKAZU CZASOPISM PUNKTOWANYCH

Kolejnym ważnym momentem w polskiej dyskusji wokół spraw parametryzacji był dokument z listą czasopism naukowych i recenzowanych materiałów z konferencji międzynarodowych, opublikowany 31 lipca 2019 r. Punkty przypisywano czasopismom ze względu na to, jak często i gdzie cytowane są publikowane w nich artykuły (co pokazuje zasięg naukowego wpływu badań). Czasopisma zostały „wycenione" na 20 i 40 (większość polskich tytułów), 70 (nieliczne polskie tytuły, cytowane poza Polską), 100 (granica, za którą ulokowano solidne międzynarodowe czasopisma, które na swoją reputację zwykle pracowały latami, a o publikację w nich konkurują uczeni z całego świata), 140 lub 200 pkt.

5 https://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news%2C32545%2Cnaukowiec-z-uj-o-liscie-wydawnictw-naukowych-dwa-poziomy-za-malo.html

6 M. Korytowska, *Komentarz do komentarza*, http://pauza.krakow.pl/459_3_2019.pdf

7 M. Kwiek, *Wykaz wydawnictw a umiędzynarodowienie badań naukowych*, https://uniwersyteckie.pl/opinie/wykaz-wydawnictw-umiedzynarodowienie-badan-naukowych

Tym razem prezentowano skrajne stanowiska dotyczące konstrukcji listy[8]. Prof. Emanuel Kulczycki wyrażał zadowolenie z przebiegu oraz wyników prac: „Nowy wykaz czasopism jest sukcesem środowiska naukowego. Został przygotowany w nowej formule, w której po raz pierwszy zaangażowano kilkuset ekspertów w ramach prac 44 zespołów dyscyplinarnych". Z kolei przedstawiciel nauk prawnych, prof. Grzegorz Krawiec, ujmował sprawę całkiem inaczej: „Generalnie samo istnienie takiego wykazu uznać należy za niewłaściwe; stanowi ono przykład daleko idącej reglamentacji i ograniczania nauki. Próbując zwiększać poziom, stosować należy zasadę kontynuacji i korzystać z już istniejącego dorobku polskiej nauki, znajdującego się m.in. w uznanych i istniejących od dawna pismach"[9]. Krytyka działań ministerstwa dotyczyła w znacznej mierze zmian dokonanych przez Komisję Ewaluacji Naukowej na listach zaproponowanych przez ekspertów (brak przejrzystości, niejawność działań), błędów i pominięć (szczególnie dotknięte miały być socjologia i nauki prawne), braku opisu procedury zmian na liście oraz trybu odwoławczego.

Na Facebooku ukazał się wówczas obszerny wpis prof. Natalii Letki[10], która podzieliła kontrowersje powstałe wokół ministerialnego wykazu czasopism na 6 grup. Podział ten wydaje się aktualny przy każdym kolejnym ministerialnym komunikacie, budzącym dyskusje i kontrowersje:

- głosy tych, którzy pochwalają tzw. stary porządek i są przeciwni wszelkim zmianom, negując przy tym sens umiędzynarodowienia badań;
- wypowiedzi nazywające proces zmanipulowanym i nieprzejrzystym, bez wiedzy o przebiegu pracy zespołów;
- zastrzeżenia do adekwatności punktacji (często wynikające z niewiedzy na temat tego, co ma odzwierciedlać punktacja);
- zaniepokojenie różnicami w punktacji polskich czasopism o podobnym statusie;
- zaniepokojenie samych ekspertów różnicami w wykazie wobec wersji przygotowanej przez ich zespoły;
- szereg artykułów w prasie upolityczniających dyskusję nad narzędziem ewaluacyjnym jednostek, jakim ma być wykaz, próby ośmieszenia i zdyskredytowania ekspertów, zarzuty wobec konkretnych osób o korupcję lub niekompetencję.

8 https://www.prawo.pl/student/lista-czasopism-naukowych-2019-opinie,454131.html
9 https://www.prawo.pl/student/nowa-lista-czasopism-naukowych-opinia-prof-krawca,453611.html
10 https://www.facebook.com/natalia.letki/posts/1394835153996845

Dnia 9 lutego 2021 r. minister edukacji i nauki Przemysław Czarnek ogłosił Komunikat w sprawie wykazu czasopism naukowych i recenzowanych materiałów z konferencji międzynarodowych, do którego załącznikiem był liczący blisko 300 stron wykaz 31 433 czasopism naukowych (oraz 1638 konferencji informatycznych) z przypisanymi im punktami. Awans o 50 lub więcej punktów zanotowały 63 czasopisma, z tego 44 wydawane w Polsce. Ministerstwo nie podało uzasadnienia tych zmian, a wydaje się, że w przypadku poszczególnych czasopism przesłanki były zróżnicowane[11]. W komunikacie dla PAP resort wyjaśnił, że zasadnicze kryterium stanowiła

> *jakość publikacji oraz ich oddziaływanie we właściwym obszarze wiedzy. Brano pod uwagę przede wszystkim wkład w rozwój badań naukowych, wierność właściwemu celowi badań naukowych, jakim jest poznawanie prawdy i jej obrona w kulturze, a także siłę oddziaływania czasopism we właściwych dla nich dziedzinach badań i ich związek z kulturą narodową oraz ich rolę w umacnianiu tożsamości cywilizacyjnej kultury polskiej. [...] Wiele z czasopism posiadało unikalny, pozytywny i jedyny w nauce polskiej wkład w rozwój danych dziedzin wiedzy. Wkład ten był kryterium oceny*[12].

Poinformowano jednocześnie, że w przygotowaniu i pracach nad nową punktacją brało udział liczne grono uczonych reprezentujących środowiska naukowe z wielu ośrodków naukowych w całym kraju.

Jednak w wykazie tym znalazły się 73 czasopisma, które nie były procedowane ani rekomendowane przez Komisję Ewaluacji Nauki; w przypadku 237 czasopism pojawiła się podwyższona punktacja, której również nie konsultowano z komisją – jak poinformowała w specjalnym oświadczeniu KEN[13]. Oficjalną dezaprobatę wyraziły także inne podmioty, m.in. Komitet Polityki Naukowej[14], Prezydium KRASP[15], Komitet Nauk Politycznych PAN[16], Senat UJ[17], Kolegium Rektorskie UŁ[18].

11 https://www.prawo.pl/student/lista-czasopism-punktowanych-2021-nieprawidlowosci-procedura,506410.html
12 https://naukawpolsce.pap.pl/aktualnosci/news%2C86328%2Cmein-zmiany-w-punktacji-czasopism-wynikaja-z-troski-o-wlasciwy-rozwoj
13 https://forumakademickie.pl/sprawy-nauki/oswiadczenie-komisji-ewaluacji-nauki/
14 https://forumakademickie.pl/sprawy-nauki/komitet-polityki-naukowej-w-sprawie-nowego-wykazu/
15 https://www.krasp.org.pl/pl/Aktualnosci/?id=21590/Stanowisko_Prezydium_KRASP_z_22_lutego_2021_r__w_sprawie_zmian_wprowadzonych_przez_MEiN_w_wykazie_czasopism_naukowych
16 https://www.knpol.pan.pl/index.php?option=com_content&view=article&id=455:stanowisko-nr-1-ii-2021-komitetu-nauk-politycznych-pan&catid=55&lang=pl&Itemid=201
17 https://www.uj.edu.pl/wiadomosci/-/journal_content/56_INSTANCE_d82lKZvhit4m/10172/147325792?fbclid=IwAR2-3S55kD3-QMU0bnkd5s1P7o998zt3m3EPnpdtIRHQdBfde1LdVOD_Z98
18 https://www.uni.lodz.pl/aktualnosc/szczegoly/stanowisko-kolegium-rektorskiego-ul-ws-czasopism-naukowych

„Nowa lista nikogo nie krzywdzi, ani nikomu niczego nie zabrania, za to dowartościowuje tytuły ważne z punktu widzenia polskiej kultury”[19] – skomentował ostatnie zmiany na liście czasopism punktowanych doradca ministra nauki dr hab. Paweł Skrzydlewski, prof. PWSZ w Chełmie. Naukowiec zwrócił również uwagę na niezbyt często podnoszoną kwestię: dowartościowanie polskich tytułów to wsparcie dla tysięcy miejsc pracy w wydawnictwach i redakcjach, a to z kolei przekłada się na podnoszenie kompetencji redakcji naukowej. Zdaniem badacza, ważniejszy od zasady dziedziczenia prestiżu może okazać się dialog recenzencki, prowadzony anonimowo i bez konfliktu interesów, posługujący się konstruktywną krytyką.

5.2.3. PODSUMOWANIE

W połowie 2021 r. dyskusja wokół punktacji czasopism naukowych praktycznie wygasła. Sporadycznie temat pojawia się w mediach, takich jak: „Dziennik Gazeta Prawna”[20], „OKO.press”[21], „Polityka”[22], TVN 24[23]. Analiza toczących się przez blisko trzy lata dyskusji na linii naukowcy–Ministerstwo nie tylko przynosi niewiele konkretów na temat stanu polskiej nauki, ale przede wszystkim pokazuje rozmijanie się oczekiwań i wyobrażeń wobec funkcjonowania i oceny szkolnictwa wyższego. W dyskursie zdecydowanie brakuje obecności spraw związanych *stricte* z procesem wydawniczym i techniczną stroną obróbki tekstu. Prof. Kokowski w przytaczanym artykule podkreślał znaczenie modelu otwartego dostępu oraz szerzenia wiedzy na temat technologicznego rozwoju polskich wydawnictw naukowych, w tym znajomości problematyki metadanych publikacji elektronicznych. Jego zdaniem ułatwia to proces umiędzynarodowienia polskiej nauki dzięki umieszczaniu i łatwemu wyszukiwaniu polskich tytułów w bazach międzynarodowych. Trzy lata po publikacji tekstu łatwo można sprawdzić, że gros polskich wydawnictw naukowych wdrożyło w życie te postulaty. Wydaje się jednak, że oczekiwania ministerialne wobec wydawnictw kończą się na wymaganiach dotyczących recenzji naukowej, resztę pozostawiając niedookreśloną i nieskonkretyzowaną. Żadne kryteria nie zostają przypisane do takich zagadnień, jak:

19 https://forumakademickie.pl/sprawy-nauki/nowa-lista-nikogo-nie-krzywdzi-komentarz-dr-hab-pawla-skrzydlewskiego/

20 https://serwisy.gazetaprawna.pl/edukacja/artykuly/8233227,ewaluacja-uczelni-i-instytutow-kulczycki-jakosc-ocena-mechanizm.html

21 https://oko.press/czarnek-demontuje-reforme-uczelni-gowina-orcid/

22 https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/nauka/2105567,1,co-sie-kryje-za-nowa-punktacja-czasopism-naukowych.read

23 https://tvn24.pl/premium/czasopisma-punktowane-kontrowersje-w-swiecie-nauki-po-decyzji-ministra-przemyslawa-czarnka-5047355

prestiż, wybitność, wyjątkowość, oryginalność czy nawet jakość określana jako dobra. Ocena nie odnosi się w żaden sposób do jakości pracy wydawniczej, służącej właściwemu rozpowszechnianiu publikacji i budowaniu ich widoczności w świecie nauki. Pomijane są w niej dobre i godne polecenia praktyki sprzyjające unowocześnianiu pracy wydawniczej oraz wdrażane przez wydawnictwa procedury polepszające komunikację naukową. O ile naukowcy dostają od ministerstwa konkretne wskazówki, co i gdzie warto publikować, żeby otrzymać taką, a nie inną ocenę, o tyle wydawnictwa są pozostawione bez znaczącego zróżnicowania w swojej grupie podmiotów oraz bez wsparcia – w tym także ze strony środowiska naukowego – w postaci jasno sprecyzowanych oczekiwań i wytycznych dotyczących ścieżki ewentualnego rozwoju.

5.2.4. WNIOSKI I POSTULATY

Z punktu widzenia środowiska wydawców monografii naukowych rozwiązanie zastosowane przez ministerstwo w celu uproszczenia procesu ewaluacji osiągnięć naukowych, tzn. wprowadzenie listy punktowanych wydawnictw monografii naukowych, wydaje się uzasadnione tylko i wyłącznie w przypadku wypracowania i wdrożenia obszernej listy kryteriów, która odzwierciedlałaby pawdziwą jakość działalności wydawniczej i doprowadziła do weryfikacji dotychczas publikowanych wykazów, w których wszystkie polskie wydawnictwa – niezależnie od stopnia profesjonalizacji i skali działania – otrzymują tę samą liczbę punktów. Tworząc bardziej zróżnicowaną pod względem punktacji listę wydawnictw, należy zacząć od fundamentalnych pytań: czego oczekuje się od wydawnictwa o profilu ściśle naukowym, jakie elementy jego działalności należy wspierać i promować, wskazując na najlepsze praktyki. Postulowana poszerzona lista kryteriów powinna, w naszej opinii, objąć różne sfery działalności, składające się na nowoczesny proces publikowania naukowego i zostać skonsultowana ze środowiskiem wydawców naukowych. Proponujemy uwzględnienie w ocenie następujących aspektów organizacji profesjonalnego wydawnictwa i włączenie ich do poszerzonej listy kryteriów:

- **skala działania wyrażona minimalną liczbą wydawanych rocznie utworów ściśle naukowych** (odpowiadających jednoznacznie definicji utworu naukowego); zastosowanie tego kryterium wynika z przyjętego założenia, że wkład wydawnictwa w rozwój nauki i zakres jego kompetencji jest tym większy, im więcej utworów naukowych ono wydaje; ponadto kryterium to pozwoli na bardziej sprawiedliwe różnicowanie między wydaw-

nictwami okazjonalnie wydającymi monografie naukowe (a tych jest większość na liście MEiN) a wydawnictwami wyspecjalizowanymi;

- **stosowanie przez wydawnictwo opracowanych i przyjętych przez MEiN jednolitych standardów bezstronnego i wnikliwego recenzowania publikacji;**
- **stosowanie przez wydawnictwo procedury weryfikacji antyplagiatowej;**
- **działania podejmowane na rzecz rozpowszechnienia publikacji i wprowadzenia w obieg tzw. komunikacji naukowej**: aplikowanie do baz treści naukowych i baz indeksujących lub deponowanie w kanałach otwartego dostępu, dostosowywanie posiadanych narzędzi publikacyjnych do wyszukiwarek treści naukowych, udział w międzynarodowych kolekcjach treści itp.;
- **prowadzenie pełnego, profesjonalnego i nieuproszczonego procesu redakcyjnego;**
- **stopień wdrożenia narzędzi publikowania elektronicznego;**
- **widoczność działań promocyjnych poświęconych treściom naukowym lub aktywność promocyjna;**
- **właściwa obsługa komunikacji z Biblioteką Narodową;**
- **liczba publikacji wybitnych w portfolio wydawniczym** (definicja i metoda wyłaniania grupy publikacji wybitnych do opracowania).

Wykaz kryteriów i sposób ich oceniania, promujący np. aktywność w dziedzinie profesjonalizacji pracy publikacyjnej, to znakomita informacja dla wydawców, która może pomóc w opracowywaniu planów rozwoju.

Uważamy, że ocena skutkująca wykazem punktowanych wydawnictw monografii naukowych powinna być przeprowadzana cyklicznie, w zapowiedzianym terminie, przez grono ekspertów z udziałem przedstawicieli wydawców i zawierać uzasadnienie przypisania do jednej grupy. Wejście w życie zweryfikowanego modelu oceny wydawnictw powinno zostać poprzedzone okresem przejściowym potrzebnym na wydawcom na wdrożenie odpowiednich zmian organizacyjnych.

5.3. MODELE OCENY JAKOŚCI PUBLIKACJI W INNYCH KRAJACH EUROPEJSKICH

5.3.1. RODZAJE SYSTEMÓW EWALUACJI

W 2019 r. przebadano 19 europejskich systemów ewaluacji publikacji książkowych[24]. Modele używane w tych krajach badacze podzielili według dwóch kryteriów na: 1) sformalizowane i niesformalizowane oraz 2) wykorzystujące listy wydawnictw naukowych i/lub etykiety oznaczające publikacje recenzowane (tzw. etykiety peer-review) oraz modele niewykorzystujące tych narzędzi. Oba te podziały są od siebie niezależne – istnieją kraje z modelem sformalizowanym i dodatkowymi kryteriami (np. Dania, Norwegia), z modelem sformalizowanym bez dodatkowych kryteriów (Polska do ewaluacji w 2017 r. używała modelu sformalizowanego, lecz nie opierał się on ani na wykazach wydawnictw naukowych, ani na etykietach peer-review) oraz modelem niesformalizowanym bez dodatkowych kryteriów (np. Francja, Szwajcaria). W badaniu nie wskazano krajów, w których niesformalizowany model jest używany razem z listami wydawców i/lub etykietami.

Model sformalizowany oznacza zazwyczaj sposób oceny publikacji książkowych oparty na danych ilościowych (np. liczba publikacji, wskaźniki cytowań, liczba autorów), które mają wspomagać ocenę ekspercką. W modelu niesformalizowanym ewaluacja opiera się najczęściej tylko na ocenie eksperckiej. Modele sformalizowane używane są m.in. w Czechach, Danii, Finlandii, Flandrii (Belgia), Norwegii, Polsce, Słowacji, Słowenii i Hiszpanii, a niesformalizowane wykorzystuje się we Francji, Portugalii, Serbii, Szwajcarii i we Włoszech.

Przykładem **modelu niesformalizowanego** jest ten, który funkcjonuje we Francji. Ewaluacji dokonuje tam Wysoka Rada ds. Ewaluacji Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Wyróżnikiem francuskiego podejścia do ewaluacji jest kompleksowość oceny, dotyczy ona bowiem zarówno badań naukowych, jak i kształcenia (o ile jest ono w jednostce prowadzone). W związku z tym ocena ma charakter całościowy – od struktury, budżetu, sposobu funkcjonowania, aż po sposób organizacji badań i ich wyniki oraz organizację i efekty kształcenia, a także wpływ badań naukowych

24 E. Giménez-Toledo, J. Mañana-Rodríguez, T.C.E. Engels, R. Guns, E. Kulczycki, M. Ochsner, J. Pölönen, G. Sivertsen, A.A. Zuccala, *Taking scholarly books into account, part II: A comparison of 19 European countries in evaluation and funding*, „Scientometrics" 2019, vol. 118(1), s. 233–251, https://link.springer.com/article/10.1007%2Fs11192-018-2956-7. Por. też tekst wcześniejszy: E. Giménez-Toledo, J. Mañana-Rodríguez, T.C.E. Engels, P. Ingwersen, J. Pölönen, G. Sivertsen, F.T. Verleysen, A.A. Zuccala, *Taking scholarly books into account: Current developments in five European countries*, „Scientometrics" 2016, vol. 107(2), s. 685–699, https://link.springer.com/article/10.1007%2Fs11192-016-1886-5

na kształcenie. Dodatkowo, ewaluacji dokonuje się w sposób ciągły, falami (określone rodzaje jednostek bądź określony region), co pozwala na rozłożenie całego procesu w czasie[25].

W **modelach używających dodatkowych narzędzi** publikacja jest uwzględniana w ewaluacji, jeśli: 1) została opublikowana w wydawnictwie uwzględnionym w rankingu wydawnictw naukowych (Flandria, Dania, Norwegia, Finlandia, Hiszpania); 2) posiada etykietę peer-review (we Flandrii i Finlandii)[26].

5.3.2. ETYKIETA PEER-REVIEW

W Finlandii etykietę peer-review opracowała Federacja Fińskich Towarzystw Naukowych (TVS). Prawo do jej używania przyznaje zarząd TVS. Wydawcy, ubiegając się o jej przyznanie, zobowiązują się do spełnienia wymogów dotyczących procesu recenzowania (publikacje naukowe muszą być zrecenzowane przez co najmniej dwóch niezależnych ekspertów, a wydawca musi przesłać recenzje autorom), jego dokumentowania i archiwizacji oraz drukowania etykiety w publikacjach. Muszą również podać szczegółowe informacje dotyczące procesu recenzowania na swoich stronach internetowych oraz wyrazić zaangażowanie w przestrzeganiu standardów. Wydawcy, którzy uzyskali prawo do stosowania etykiety, nie są zobowiązani do regularnego przekazywania odpowiedniej dokumentacji do TVS. Zgodność z wymogami sprawdzana jest tylko w przypadku wniesienia skargi, co może skutkować utratą prawa do używania etykiety przez wydawcę.

Etykieta z informacją o recenzowaniu we Flandrii, tj. Guaranteed Peer Reviewed Content [GPRC], to etykieta jakości zainicjowana przez Flamandzkie Stowarzyszenie Wydawców, a obecnie zarządzana przez Grupę Wydawców Edukacyjnych i Naukowych. Etykieta wskazuje, że publikacja została poddana ocenie przez dwóch recenzentów w procesie recenzowania zgodnym z międzynarodowymi standardami akademickimi.

Etykiety z informacją o recenzowaniu w Finlandii i Flandrii są reprezentowane przez znaki graficzne. Mogą być umieszczane na stronach redakcyjnych i okładkach książek lub, w przypadku

25 *Prof. Błażej Skoczeń: Miary powinny być dostosowane do sposobu funkcjonowania instytucji*, https://perspektywy.pl/portal/index.php?option=com_content&view=article&id=6132:prof-blazej-skoczen-miary-powinny-byc-dostosowane-do-sposobu-funkcjonowania-instytucji&catid=24&Itemid=119

26 E. Kulczycki, *Książkowe publikacje naukowe w europejskich systemach ewaluacji nauki*, https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/24901/1/Ksiazkowe_publikacje_naukowe_w_europejskich_systemach_ewaluacji_nauki.pdf

Finlandii, na stronach ze spisem treści oraz przy poszczególnych artykułach. Stosowanie takiej etykiety oznacza, że na stronie redakcyjnej nie ma nazwisk recenzentów, ale jest „logo" będące certyfikatem tego, że wydawnictwo spełnia określone procedury recenzyjne[27].

5.3.3. RANKINGI WYDAWCÓW W EUROPIE

- **Hiszpania[28]**

W Hiszpanii od 2013 r. wykorzystywany jest ranking wydawców oparty na postrzeganym prestiżu. Został on zbudowany na podstawie ankiety przeprowadzonej wśród kilku tysięcy hiszpańskich naukowców (badanie promowane przez Federación de Gremios de Editores de España i finansowane przez Ministerstwo Edukacji, Kultury i Sportu), którzy mieli wskazać najbardziej prestiżowe wydawnictwa publikujące książki z ich dziedziny. Po zebraniu i ujednoliceniu danych wszystkich wydawców wskazanych przez badaczy, odpowiedzi są podsumowywane przy użyciu wskaźnika ICEE (suma punktów uzyskanych przez danego wydawcę). Zbudowany w ten sposób ranking wydawców jest publicznie dostępny:

http://ilia.cchs.csic.es/SPI/prestigio_expertos_2018.php – dane z 2018 roku, z podziałem na wydawców hiszpańskich i zagranicznych,
http://ilia.cchs.csic.es/SPI/prestigio_sectores_2018.php – dane z 2018 roku, z podziałem na dyscypliny.

W rankingu z 2018 r. uwzględniono 385 wydawców hiszpańskich. Zwycięzca (Editorial Tirant Lo Blanch) otrzymał 1037 pkt, drugie wydawnictwo 1013 pkt, trzecie 911 pkt. Dziesiąte wydawnictwo uzyskało 507 pkt, dwudzieste 236 pkt, pięćdziesiąte 81 pkt, setne 5 pkt, a piętnaście zajmujących ostatnie miejsce 1 pkt. Wydawnictw zagranicznych znalazło się w rankingu 425. Zwycięzca (Oxford University Press) otrzymał 1725 pkt, drugi (Cambridge University Press) 1681 pkt, trzeci (Routledge) 1153 pkt, a czwarty (Springer) 670 pkt. Miejsce dziesiąte to 315 pkt, dwudzieste 166 pkt, pięćdziesiąte 52 pkt, a szesnaście zajmujących ostatnie miejsce – 1 pkt.

27 E. Kulczycki, E.A. Rozkosz, T.C.E. Engels, R. Guns, M. Hołowiecki, J. Pölönen, *Jak rozpoznać recenzowane publikacje – o etykietach z otwartymi danymi recenzentów w monografiach naukowych*, „Nauka i Szkolnictwo Wyższe" 2019, nr 1–2(53–54).

28 http://ilia.cchs.csic.es/SPI/

- **Norwegia**[29]

Rejestr wydawnictw naukowych prowadzi Dyrekcja ds. Szkolnictwa Wyższego i Kompetencji (HK-dir) we współpracy z Krajową Komisją Wydawniczą (NPU) w imieniu Ministerstwa Edukacji i Nauki. W modelu norweskim wydawcy są klasyfikowani na dwóch poziomach: 1 i 2. Poziom 2 zawiera najbardziej prestiżowych wydawców i nie może przekraczać 20% wszystkich uwzględnionych w rankingu. Poziom 1 to wydawcy uznani za spełniających minimalny wymóg naukowości.

Aby móc uzyskać poziom 1, wydawcy książek powinni spełnić następujące wymagania: dysponować redakcją merytoryczną umożliwiającą wydawanie publikacji zgodnych z definicją publikacji naukowych; prowadzić program publikacji naukowych adresowany do badaczy i instytucji badawczych; mieć krajowe lub międzynarodowe grono autorów (ustalane dzięki obserwacji listy tytułów naukowych z ostatnich dwóch lat). Uwzględniane są przy tym tylko oryginalne publikacje (nie bierze się pod uwagę przetłumaczonej literatury).

Spotkania decyzyjne odbywają się trzy razy w roku – w czerwcu, październiku i styczniu. Zgłoszenie od wydawcy musi zostać zarejestrowane do 30 listopada (wnioski, które wpłyną później, będą rozpatrywane dopiero w kolejnym roku). W niektórych przypadkach, zanim zapadnie decyzja, wydawcy proszeni są o więcej informacji – wówczas decyzja zostaje odłożona do następnego spotkania. Ostateczną klasyfikację ustala się dopiero po spotkaniu decyzyjnym w styczniu. Można również odwołać się od decyzji, a reklamacja rozpatrywana jest na kolejnym spotkaniu.

- **Finlandia**[30]

W Finlandii listę wydawnictw naukowych (JUFO) tworzą 23 panele eksperckie (łącznie ok. 200 naukowców) koordynowane przez Federację Fińskich Towarzystw Naukowych. W fińskim modelu zagraniczni i krajowi wydawcy klasyfikowani są na czterech poziomach:

1 = poziom podstawowy – obejmuje wydawców korzystających z recenzji zewnętrznych, specjalizujących się w publikacji wyników badań naukowych i posiadających redakcję ekspertów z danej dyscypliny.

29 https://dbh.nsd.uib.no/publiseringskanaler/Forside
30 https://julkaisufoorumi.fi/en/publication-forum

2 = wiodący poziom i 3 = najwyższy poziom – poziomy 2 i 3 są przyznawane ograniczonej liczbie wydawców książek o najwyższym poziomie i wpływie, zgodnie z oceną paneli ekspertów. Są to głównie międzynarodowe wydawnictwa, ale w naukach humanistycznych i społecznych poziom 2 obejmuje również wydawców w języku fińskim i szwedzkim.

0 = kanały publikacji, które nie spełniają kryteriów poziomu 1.

Większość ocenianych wydawców należy do poziomu podstawowego 1. Poziom 2 obejmuje 10% czołowych wydawców. Ranking jest corocznie aktualizowany za sprawą oceny uzupełniającej niesklasyfikowanych wcześniej wydawców. Ocena uzupełniająca może również skutkować podwyższeniem poziomu 0 do poziomu 1 lub obniżeniem poziomu z poziomu 1, jeśli istnieją ku temu podstawy.

Ranking dostępny jest na stronie: https://jfp.csc.fi/en/. Od 2015 r. klasyfikacja ta jest wykorzystywana jako wskaźnik jakości wyników badań prowadzonych przez uczelnie w ramach modelu finansowania ustanowionego przez Ministerstwo Edukacji i Kultury.

5.4. ETYKIETY JAKOŚCI. POLSKIE ROZWIĄZANIE ZAPROPONOWANE PRZEZ STOWARZYSZENIE WYDAWCÓW SZKÓŁ WYŻSZYCH

Stowarzyszenie Wydawców Szkół Wyższych zaproponowało wprowadzenie na polskim rynku wydawniczym etykiet jakości. Etykietę taką mogłyby stosować wydawnictwa zrzeszone w SWSW, przestrzegające etycznych i naukowych standardów wydawniczych. Oznaczałoby to, że:

1) Wydawnictwo przestrzega wytycznych Komitetu do spraw Etyki Publikacyjnej (COPE – Committee on Publication Ethics), a w szczególności:

- wymaga od autorów i współautorów określenia ich wkładu w napisanie dzieła oraz zamieszcza w widocznym miejscu nazwiska wszystkich autorów, współautorów i współpracowników;
- przeciwdziała takim praktykom, jak tzw. ghostwriting i guest authorship;

- przestrzega zasady ujawniania źródeł finansowania badań, wkładu instytucji naukowo-badawczych, stowarzyszeń i innych podmiotów oraz wszystkich konfliktów interesów, które mogą wpłynąć na wyniki lub interpretację prac naukowych;
- wymaga od autorów podawania źródeł wykorzystanych danych i cytowania publikacji, które miały wpływ na powstanie pracy;
- dba o niepublikowanie prac wielokrotnych, zbędnych lub konkurencyjnych;
- stosuje się do aktualnego stanu prawnego w zakresie zniesławienia, naruszenia praw autorskich i plagiatu;
- dba o właściwy dobór recenzentów i czuwa nad prawidłowym przebiegiem procesu recenzowania, przekazuje teksty do recenzji niezależnym recenzentom, którzy są specjalistami z tematyki recenzowanej pracy;
- w recenzjach artykułów do czasopism naukowych stosuje regułę podwójnej anonimowości (double-blind review process).

2) Wydawnictwo zapewnia prawidłowy przebieg procesu wydawniczego, od recenzji po druk publikacji, zgodny z zasadami etycznymi i dobrymi praktykami wydawniczymi:

- recenzentów wyznaczają specjalnie powołane w tym celu osoby, wydawnictwo nie przyjmuje wcześniej zrecenzowanych prac;
- recenzja musi mieć formę pisemną i kończyć się jednoznacznym wnioskiem o dopuszczeniu pracy do publikacji lub jej odrzuceniu. Recenzent jest zobowiązany zachować poufność do czasu opublikowania pracy;
- recenzje są przekazywane autorom, którzy mają obowiązek poprawić pracę według wskazań recenzenta, a jeśli recenzent wskaże na konieczność ponownej recenzji po wprowadzeniu poprawek, praca powtórnie jest kierowana do oceny do recenzenta. W przypadku recenzji negatywnej praca zostaje odrzucona;
- opracowania redakcyjnego i korekt językowych tekstów dokonują redaktorzy pracujący w wydawnictwie lub współpracujący z nim, o kierunkowym wykształceniu;
- skład komputerowy i opracowanie graficzne, z uwzględnieniem obowiązujących zasad edytorskich i typograficznych, wykonują profesjonalni składacze i graficy;
- przestrzegana jest rygorystycznie zasada korekty autorskiej – wszystkie prace muszą zostać zaakceptowane do druku przez autorów.

Etykieta miałaby być umieszczana na stronie redakcyjnej książki (zamiast nazwisk recenzentów lub – w szczególnych przypadkach – razem z nimi) oraz pod artykułem w czasopiśmie. Wydawnictwo podejmowałoby decyzję o nadaniu etykiety recenzyjnej konkretnej książce. Dopuszczalna byłaby zatem sytuacja, w której nie wszystkie publikacje danego wydawcy posiadałyby taką etykietę recenzyjną. W przypadku stwierdzenia kilkakrotnego nadania etykiety niezgodnie z przyjętymi zasadami, zarząd SWSW miałby prawo, po przeprowadzeniu procedury wyjaśniającej, odmówić danemu wydawnictwu przywileju stosowania etykiety na okres 2 lat.

5.5. WNIOSKI DOTYCZĄCE ETYKIETY PUBLIKACYJNEJ

Wdrożenie opracowanej przez Stowarzyszenie Wydawców Szkół Wyższych tzw. etykiety publikacyjnej może stanowić uzupełnienie tworzonej przez MEiN listy wydawnictw punktowanych lub być alternatywą dla niej. Jest to narzędzie stworzone przez ekspertów z branży, którego użyteczność została potwierdzona doświadczeniami innych krajów europejskich.

6. REORGANIZACJA WYDAWNICTW NAUKOWYCH W POLSCE – POTRZEBY I WYZWANIA

6.1. WSTĘP

Ustawa z dnia 11 września 2018 r. – Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce oraz rozporządzenia wydane na jej podstawie wprowadziły zasadę, że podstawowym narzędziem ustalania punktacji dla recenzowanych monografii naukowych jest ministerialny wykaz wydawnictw składający się z dwóch poziomów.

Klasyfikując wydawnictwo na poziom pierwszy wykazu, Komisja Ewaluacji Nauki (KEN) sprawdza, czy stosuje ono zasady etyki publikacyjnej oraz posiada ustaloną procedurę recenzji naukowej dla wszystkich monografii naukowych lub monografii pod redakcją naukową.

Tworząc poziom drugi wykazu, KEN korzysta m.in. z wyników podobnych ocen przeprowadzanych dla wydawnictw w innych krajach, znanych z bardzo dobrego poziomu rozwoju naukowego. Ponadto weryfikuje, czy wydawca: publikuje monografie, które wnoszą istotny wkład w rozwój dyscyplin naukowych, czy prowadzi globalną dystrybucję i wydaje monografie w większości dziedzin nauki, a także czy stosuje jednolite standardy kwalifikowania monografii naukowych do publikacji.

Na liście wydawców opublikowanej w komunikacie Ministerstwa Edukacji i Nauki z dnia 22 lipca 2021 r. znajdują się wydawnictwa krajowe i zagraniczne podzielone na dwa poziomy, zgodnie z oceną prestiżu wydawcy. Spośród nich 36 otrzymuje 200 pkt (wszyscy to wydawcy zagraniczni), zaś 779 wydawcom przyznano 80 pkt. Zauważalna przy tym jest tendencja poszerzania puli wydawców z pierwszego poziomu (80 pkt).

6.2. NOWE ZADANIA WYNIKAJĄCE Z REFORMY SZKOLNICTWA WYŻSZEGO

6.2.1. ZASADY ETYKI PUBLIKACYJNEJ

Wydawnictwa naukowe powinny stosować najwyższe standardy publikacyjne i kierować się w swojej misji przestrzeganiem zasad etyki, zaś w przypadku stwierdzenia nierzetelności naukowej – dokumentować wszelkie jej przejawy. Działania te mają na celu przeciwdziałanie nieuczciwym praktykom i muszą być zgodne z wytycznymi COPE[1]. Wydawcy powinni również zapewniać jednolite standardy kwalifikowania monografii naukowych do publikacji, niezależnie od wniesienia opłaty za publikację monografii naukowej i wysokości tej opłaty. Muszą też zapewnić poufność i bezpieczeństwo przetwarzania danych osobowych, a także stosować wszelkie dostępne środki w celu zapobiegania plagiatom i publikacji fałszywych danych.

Autor zgłaszający pracę do opublikowania w wydawnictwie naukowym powinien być zobowiązany do zagwarantowania pełnej oryginalności dzieła, a także do unikania takich zjawisk, jak:

- plagiat, czyli przywłaszczenie cudzego utworu w całości bądź w części,
- autoplagiat (zduplikowanie publikacji), czyli wydanie własnego utworu w całości lub w części w więcej niż jednej oficynie;
- autorstwo widmo (ang. ghost authorship), czyli pominięcie w wykazie autorów osób, które przyczyniły do powstania pracy;
- autorstwo gościnne lub grzecznościowe (ang. guest authorship), czyli przypisanie autorstwa osobom, które nie wniosły wkładu w przedłożone opracowanie.

Do innych zjawisk stojących w sprzeczności z zasadami etyki publikacyjnej należy sfabrykowanie danych, czyli oparcie pracy naukowej na nieprawdziwych wynikach badań.

1 https://publicationethics.or

W przypadku podejrzenia wystąpienia jednej z wymienionych form nieprzestrzegania zasad etyki publikacyjnej, wydawnictwo powinno podjąć następujące działania:

- zwrócić się do autora z prośbą o wyjaśnienie zaistniałej sytuacji i rozstrzygnięcie, czy podejrzenia są uzasadnione i wymagają rewizji pracy lub jej odrzucenia. Decyzja o odrzuceniu publikacji powinna zostać poprzedzona analizą całości utworu, której celem będzie wskazanie fragmentów nieoryginalnych, zduplikowanych lub zaczerpniętych z innego dzieła ze wskazaniem źródła ich pochodzenia. Taką analizę wydawnictwo powinno przeprowadzić z wykorzystaniem wybranego systemu antyplagiatowego;
- przekazać informację o stwierdzeniu udokumentowanego naruszenia zasad etyki do przełożonego jednostki podstawowej, w której zatrudniony jest autor.

6.2.2. PROCEDURA PODWÓJNIE ŚLEPYCH RECENZJI

Bardzo ważnym aspektem wydawania publikacji naukowych jest recenzja i działania z nią związane. Procedury podwójnie ślepej recenzji (double-blind review) dotychczas dotyczyły najczęściej czasopism naukowych, obecnie stosowane są już tam standardowo. Jednak coraz więcej wydawców proponuje tę ścieżkę również dla monografii. Wydaje się, że standardem wśród wydawców naukowych, którym zależy na niezależnej, rzetelnej i profesjonalnej opinii na temat wydawanych monografii, powinny stać się następujące działania:

- praca przed przekazaniem do recenzji zostaje sprawdzona przez system antyplagiatowy;
- do oceny każdej monografii wydawnictwo powołuje dwóch niezależnych recenzentów, przy czym ani recenzenci, ani autorzy nie znają swoich tożsamości;
- recenzje sporządzane są w oparciu o formularz recenzyjny, mają formę pisemną, zawierają odpowiedzi na pytania zawarte w arkuszu recenzyjnym wydawnictwa i jednoznaczny wniosek dotyczący dopuszczenia utworu do opublikowania;
- w sytuacji, gdy opinie recenzentów są rozbieżne, wydawca kieruje opracowanie do trzeciego recenzenta;
- zarówno recenzent, jak autor artykułu są zobowiązani do starannego, rzetelnego i terminowego wykonania swoich zadań – recenzent do przygotowania recenzji, a autor do ustosunkowania się w formie pisemnej do przedstawionych mu uwag.

6.2.3. SYSTEMY ANTYPLAGIATOWE

Początkowo Ustawa Prawo o szkolnictwie wyższym i nauce wprowadziła obowiązek sprawdzania prac dyplomowych w Jednolitym Systemie Antyplagiatowym (JSA). Oprócz JSA funkcjonuje wiele innych systemów antyplagiatowych, z których warto wymienić w szczególności: Plagiat.pl oraz Otwarty System Antyplagiatowy (OSA). Istnieją również systemy o dużo mniejszym zasięgu: System Ochrony Własności Intelektualnej SOWI.doc, Podkarpacka Platforma Antyplagiatowa (PPA), Genuino. Największą popularnością wśród badaczy, wydawców i naukowców na całym świecie cieszy się iThenticate – narzędzie firmy Turnitin. Wykorzystując najnowocześniejszą technologię, obsługuje ono ponad 15 000 instytucji na całym świecie.

Dodatkowo samo środowisko akademickie zaczęło coraz wyraźniej wskazywać na konieczność zwiększenia świadomości na temat ochrony własności intelektualnej oraz polepszenia narzędzi informatycznych służących w walce z plagiatami. Systemy antyplagiatowe samoczynnie nie są w stanie z pełną dokładnością ocenić, czy dana praca jest plagiatem – stanowią one narzędzie pomocnicze dla wydawcy, które porównuje wskazany dokument lub jego fragment ze swoją bazą danych, repozytorium oraz zasobami Internetu. Nie należy zatem bać się korzystania w monografiach z obszernych cytatów, o ile są one opatrzone odpowiednimi przypisami.

6.3. NOWE ZADANIA WYNIKAJĄCE Z ROZWOJU TECHNOLOGII CYFROWEJ I NOWYCH KANAŁÓW KOMUNIKACJI NAUKOWEJ

6.3.1. PUBLIKOWANIE WERSJI ELEKTRONICZNYCH UTWORÓW NAUKOWYCH JAKO PRIORYTET WYDAWCY NAUKOWEGO

We współczesnym świecie akademickim trudno przecenić wagę wskaźników bibliometrycznych. Na ich wartościach opierają się decyzje o przyznaniu grantów na realizację badań, mają też one kluczowe znaczenie w procesie ewaluacji osiągnięć pracowników naukowych. Wyniki cytowalności są również brane pod uwagę przy podejmowaniu decyzji o współpracy naukowej, stąd ich rosnące znaczenie w realizowaniu misji uczelni.

Duże znaczenie dla polepszenia wskaźników cytowalności ma publikowanie wersji elektronicznych w sposób zapewniający ich widoczność w Internecie, łatwe wyszukiwanie oraz lepsze indeksowanie w bazach i wyszukiwarkach naukowych, takich jak Google Scholar, BASE, DOI czy Microsoft Academic. Taka zmiana polityki wydawniczej zakłada wykorzystanie szans oferowanych przez publikowanie wersji elektronicznych i otwarty dostęp. Podkreślić należy, że te działania nie obniżają jakości publikacji pod względem merytorycznym i redakcyjnym. Natomiast przygotowanie zoptymalizowanych plików publikacji elektronicznych opatrzonych trwałym identyfikatorem cyfrowym DOI (element, dzięki któremu publikacja jest poprawnie identyfikowana niezależnie od zmian wprowadzonych w metadanych czy adresie URL, a także niezależnie od liczby miejsc, w których zostaje udostępniona) oraz pełnymi opisami metadanych wpływa na ich efektywniejsze indeksowanie w sieci.

6.3.2. PLATFORMA MONOGRAFII

Korzyści płynące z publikowania elektronicznego w dużej mierze zależą od widoczności tytułu w sieci. W tym celu zasadne jest podjęcie działań umożliwiających uruchomienie platformy publikacyjnej monografii. W założeniu powinno być to pierwsze miejsce ich udostępniania w sposób zarówno czasowo zamknięty (dostęp płatny), jak i otwarty (otwarty dostęp). Dzięki takim nowoczesnym narzędziom wszystkie monografie będą poprawnie indeksowane w Google Scholar, nawet przed ich przekazaniem do otwartego dostępu. Tym samym autorzy mogą spodziewać się naliczania większej liczby cytowań oraz automatyzacji procesu zasilania metadanymi baz treści naukowych.

Zmiana dystrybucji publikacji i priorytet dla wersji elektronicznych z otwartym dostępem maksymalizuje szansę dotarcia do potencjalnych czytelników, szczególnie naukowców z tej samej dyscypliny, co autor. Wydawnictwa mają zatem możliwość osiągnięcia rezultatów oczekiwanych przez autorów (lepsza widoczność i skuteczność wyszukiwania, wyższe wskaźniki cytowań) i zapewnienia większego oddziaływania tych publikacji.

Nowoczesne rozwiązania informatyczne wspierające proces wydawniczy zapewniają usprawnienie komunikacji na poszczególnych etapach wydawniczych: od zgłoszenia tytułu, poprzez recenzje, redakcję, skład i łamanie, aż po opublikowanie. Najważniejszymi celami informatyzacji procesu wydawniczego są:

- interoperacyjność, czyli zdolność efektywnej współpracy różnych systemów (możliwość indeksowania tych samych danych przez różne bazy);
- włączenie publikowanych tytułów do zasobów przeszukiwanych przez systemy antyplagiatowe;
- zapewnienie publikacjom elektronicznym dostępu do długoterminowego przechowywania i bezpiecznej archiwizacji.

6.3.3. BAZY TREŚCI NAUKOWYCH

W komunikacji naukowej nieustannie wzrasta znaczenie wyszukiwarek, agregatorów i narzędzi do wymiany informacji. Tym samym ogromną rolę odgrywają wysokiej jakości metadane. Już od samego początku współpracy z autorami należy zwracać szczególną uwagę na usystematyzowane opisy publikacji i rozdziałów monografii zbiorowych. Prawidłowo przygotowane metadane powinny zawierać:

- imię/imiona i nazwisko autora każdego artykułu;
- afiliację;
- ORCID;
- ostateczny tytuł artykułu;
- ostateczny tytuł publikacji, w której jest zawarty artykuł;
- słowa kluczowe (5–6) do każdego z artykułów;
- abstrakt (tekst o maksymalnej objętości do 1800 znaków ze spacjami) do każdego z artykułów;
- ostateczny spis treści;
- dyscyplinę, do której należy przypisać autora;
- maksymalnie 3 szczegółowe kody klasyfikacji BISAC[2].

Wersje elektroniczne monografii, poza szeroką dystrybucją w księgarniach, trafiają również do Central and Eastern European Online Library – jednego z najważniejszych repozytoriów naukowych z dziedziny szeroko pojętych nauk społecznych, zbierającego wysokiej jakości czasopisma i książki z obszaru Europy Środkowej i Wschodniej. Zamieszczanie pełnych tekstów w tej bazie

2 https://bisg.org/page/bisacedition

skutkuje bardzo szybką indeksacją tytułów w Google Scholar i dostępem do szerokiego grona odbiorców za pośrednictwem wielu instytucji naukowych.

Realizując politykę upowszechniania wyników badań i treści naukowych, należy systematycznie zasilać zbiory jednego z największych na świecie katalogów wielodziedzinowej kolekcji książek elektronicznych, czyli e-Book Academic Collection – EBSCOhost. Wprowadzanie monografii do prestiżowych wielodziedzinowych baz bibliograficzno-abstraktowych, jakimi są Scopus i Web of Science Core Collection, jest przedsięwzięciem wymagającym i czasochłonnym, jednak istotnie wpłynie na cytowalność i rozpoznawalność autorów w świecie nauki.

6.3.4. ZESPÓŁ DEPONOWANIA – PUBLIKOWANIE OTWARTE

Open Access to bezpłatny dostęp do pełnych treści recenzowanych publikacji naukowych i innych zasobów w formie cyfrowej, znajdujących się online, bez barier prawnych i ograniczeń technicznych, w tym bez konieczności logowania się. Szerokie udostępnianie publikacji leży zarówno w interesie autorów, jak i uczelni.

Otwarta nauka i otwarty dostęp do publikacji naukowych zyskują coraz większe znaczenie w światowej polityce naukowej. Wiele uniwersytetów, instytucji badawczych i podmiotów finansujących badania opracowało już wewnętrzne, indywidualne polityki otwartości. Działalność wydawniczą należy zatem wykorzystać do budowania, wzmacniania i utrzymywania rozpoznawalności oraz renomy instytucji. Dystrybucja publikacji elektronicznych w otwartym dostępie eliminuje ograniczenia w ich dostępności, jakie towarzyszą wersji papierowej oraz płatnemu udostępnianiu publikacji elektronicznych.

6.4. WYKORZYSTANIE PLATFORM PUBLIKOWANIA CZASOPISM I PLATFORM PUBLIKOWANIA MONOGRAFII. WYNIKI ANKIETY

6.4.1. PLATFORMA CZASOPISM

Odpowiedzi na to pytanie udzieliło 109 wydawców czasopism, z których większość (61, tj. 56%) stanowią jednostki uczelniane.

Zaledwie 4 wydawców (w tym jeden wydawca prywatny) publikuje powyżej 100 zeszytów na rok. Pięciu wydawców publikuje 50–99 zeszytów na rok, w tym gronie przeważają jednostki publiczne – uniwersytety i PAU. Grupa wydająca 20–49 zeszytów rocznie liczy 18 podmiotów. Tak więc, aż 82 wydawców publikuje mniej niż 20 zeszytów na rok, co potwierdza trend zaobserwowany na podstawie danych z bazy DOAJ: rynek wydawców czasopism naukowych charakteryzuje rozproszenie. Silni wydawcy to jednostki sektora publicznego.

71 wydawców (65%) deklaruje, że wdrożyło profesjonalną platformę do zarządzania procesem wydawniczym.

Rodzaj platformy i historia wdrożeń

Cztery wdrożenia nastąpiły przed rokiem 2010. Najwcześniej (1997 r.) wprowadzona została platforma LEX wydawnictwa Wolters Kluwer oparta na płatnym oprogramowaniu informatycznym. Proces wdrażania nowoczesnych narzędzi jest wciąż kontynuowany: w 2020 r. zakończono prace nad 9 platformami. W większości przypadków (6 na 9) skorzystano z otwartego oprogramowania – Open Journal Systems. W roku 2021 kolejnych 5 wydawców rozpoczęło prace wdrożeniowe, ponownie większość (3 na 5) zdecydowała się na rozwiązania darmowe.

Open source vs. rozwiązania płatne

Mniej niż połowa (30, tj. 42%) wydawców korzysta z narzędzi płatnych, najpopularniejsze wśród nich to: Editorial Manager System (7 wydawców), Index Copernicus (6 wydawców), Portal Czasopism Naukowych Wydawnictwa UJ – outsourcing (19 wydawców), Scholar One (2 wydawców), Sciendo (2 wydawców). Wśród rozwiązań bezpłatnych dominuje Open Journal Systems.

Zakres wykorzystania

Wydawcy używający systemów do zarządzania procesami wydawniczymi dla czasopism najczęściej wykorzystują swoje platformy na ostatnich etapach prac, tj. do publikowania artykułów wraz z metadanymi (64 wydawców, tj. 90% tych, którzy wdrożyli platformę). 59 wydawców (83%) przekazuje dane wyszukiwarkom, 58 (82%) udostępnia dane do pobrania przez inne bazy treści naukowych (bezpłatnie), 57 (80%) za pomocą platformy opracowuje metadane artykułów i nadaje numery identyfikacji elektronicznej.

Niewielu wydawców (7; 10%) wykorzystuje to narzędzie do sprzedaży, co potwierdza deklaracje dotyczące otwartego dostępu jako głównego kanału dystrybucji czasopism.

Warto zauważyć, że 54 wydawców (76%) deklaruje, że wykorzystuje to narzędzie do zbierania artykułów, komunikacji z autorami i archiwizowania dokumentacji, a 53 (75%) prowadzi za pośrednictwem platformy proces recenzji zgłaszanych artykułów. To nieco mniej niż odsetek tych, którzy za pośrednictwem platformy publikują artykuły. Przyczyną tego zjawiska może być przywiązanie autorów i recenzentów do bardziej tradycyjnych form komunikacji (e-mail).

W związku z tym, że zbieranie tekstów i proces recenzji odbywa się poza systemem, utrudnione są procesy analityczne – w systemach brakuje danych. Znajduje to potwierdzenie w odpowiedziach respondentów:

- 46 wydawców (65%) przeprowadza za pośrednictwem platform analizy aktywności odbiorców związanej z opublikowaną treścią: cytowania, analizy pobrań, rozkładu geograficznego i czasowego, generuje raporty.
- Nieco więcej niż połowa (37; 52%) wykorzystuje narzędzie do prowadzenia redakcji językowej, zaś 35 do zadań promocyjnych (narzędzia do automatycznej wysyłki newsletterów, ulotek, Call for Papers, treści dla mediów społecznościowych).
- Wydawcy wymieniają również inne cele, do których wykorzystują narzędzie informatyczne i korzyści z tego wynikające: spotkania promocyjne w instytucjach kultury, zarządzanie bibliografią, aktywowanie DOI, ułatwiony import do baz indeksacyjnych, raporty antyplagiatowe.

Na podstawie udzielonych odpowiedzi można wnioskować, że wydawcy czasopism naukowych od ponad 20 lat doceniają znaczenie narzędzi informatycznych w prowadzeniu procesu wydawniczego. Chętnie korzystają przy tym z wolnego oprogramowania. Wydaje się jednak, że potencjał platform nie jest w pełni wykorzystywany, o czym decydują zapewne silne przyzwyczajenia do innych, uznawanych za bardziej spersonalizowane, środków komunikacji.

Bazy danych

Zapytani o bazy, w których indeksowane są czasopisma, wydawcy wymieniają zarówno te prestiżowe, do których przyjmowane są jedynie czasopisma spełniające najwyższe standardy (Scopus, Web of Science, ERIH+), jak i te stawiające mniejsze kryteria, zróżnicowane pod względem tematyki (BazHum, CEJSH, BazEcon, BazTech) czy regionu (Arianta, CEEOL); pełnotekstowe i indeksujące metadane.

Wyraźne jest dążenie do automatyzacji procesów przesyłania danych do tych baz. Tam, gdzie nie ma możliwości automatycznego przesyłania, deponowaniem zajmują się członkowie redakcji lub oddelegowani pracownicy wydawnictwa.

6.4.2. PLATFORMA MONOGRAFII I PUBLIKACJI POKONFERENCYJNYCH

W tej części ankiety uczestniczyło 136 wydawców, spośród których wdrożenie platformy dla monografii i publikacji pokonferencyjnych zadeklarowało 22 (16%) – zatem wyraźnie mniej niż w przypadku platformy publikacyjnej dla czasopism naukowych (nie zdarza się też, by wydawca dysponował platformą dla monografii, a nie korzystał z platformy dla czasopism). Pozostałych 114 wydawnictw (84%) nie dysponuje taką platformą.

Rodzaj platformy

Około połowa wydawców wykorzystuje do tego celu własną stronę internetową. W 5 przypadkach funkcję tę pełni serwis Biblioteki Cyfrowej (Mazowiecka BC, Dolnośląska BC, Śląska BC, Jagiellońska BC). W innych (pojedynczych) sytuacjach wskazywane są DSpace, platforma Springer, Editorial System, LEX czy issuu.com.

Historia wdrożeń

Najwcześniejszy deklarowany termin wprowadzenia tego narzędzia to rok 1997 (LEX, Wolters Kluwer), najpóźniejszy – wrzesień i październik 2021 r. Dwóch wydawców nie podało terminu. U 8 z 20 respondentów wdrożenie platformy przypada na lata 2018–2021. W przypadku platformy monografii naukowych Uniwersytetu Śląskiego, wdrażanej od 2020 r., uzyskanie pełnej funkcjonalności planowane jest na rok 2022.

Open source vs. rozwiązania płatne

Większość wydawców (15) korzysta z platformy typu open source. Tylko 5 zadeklarowało używanie płatnego narzędzia informatycznego, zaś 1 – korzystanie z platformy typu open source, ale z płatną obsługą techniczną (w przypadku 1 z respondentów brak odpowiedzi na to pytanie, wydawca ten deklaruje jednak korzystanie z własnej strony internetowej).

Zakres wykorzystania platformy

Pięciu wydawców (23%) używa platformy do zgłaszania publikacji do planu wydawniczego i kontaktu z autorami oraz archiwizowania dokumentacji.

Również 5 wydawców (23%) wykorzystuje ją do celów procesu recenzowania publikacji, 4 (18%) korzysta z niej w procesie redakcyjnym, 11 (50%) zaś używa tego narzędzia, aby opracowywać metadane i nadawać numery DOI.

Szesnastu wydawców (73%) publikuje na platformie artykuły wraz z metadanymi, 14 (64%) za pośrednictwem platformy udostępnia dane do pobrania przez inne bazy treści naukowych, 17 (77%) korzysta z tego narzędzia, aby udostępniać dane dla wyszukiwarek, 13 wydawców (59%) za pośrednictwem platformy analizuje aktywność odbiorców (cytowania, pobrania, rozkład geograficzny i czasowy) oraz tworzy raporty.

Dwunastu wydawców (55%) wykorzystuje to narzędzie do sprzedaży publikacji; również 12 (55%) korzysta z niego w celach promocyjnych (wysyłanie newsletterów, ulotek, tworzenie treści dla mediów społecznościowych). Jeden wydawca wskazał ponadto, że platforma umożliwia mu weryfikację antyplagiatową similarity check.

Z przedstawionych danych wynika, że platforma dla monografii i publikacji pokonferencyjnych wykorzystywana jest przede wszystkim do publikowania treści naukowych oraz udostępniania danych. Mniej więcej połowa wydawców korzystających z tego narzędzia używa go również do celów związanych ze sprzedażą i promocją, a także opracowywania metadanych i analizowania aktywności czytelników. Zdecydowanie najrzadziej wykorzystywane są możliwości związane z recenzowaniem i redagowaniem publikacji (4–5 wydawców na 22 korzystających z tego narzędzia).

Platformy dla monografii i publikacji pokonferencyjnych nie są zatem narzędziem powszechnie wykorzystywanym przez wydawców, a ci, którzy ich używają, korzystają zazwyczaj tylko z części funkcji (choć niektórzy deklarują rozwijanie funkcjonalności).

6.5. WNIOSKI I POSTULATY

W niniejszym rozdziale staraliśmy się pokazać część rozwiązań niezbędnych do nowoczesnego publikowania naukowego, których wdrożenie staje się absolutnie konieczne, jeśli chcemy brać aktywny udział w procesie komunikacji naukowej. W naszej ocenie struktura rynku wydawnictw naukowych w Polsce, z uwagi na znaczące rozproszenie i dominację małych oficyn, nie sprzyja szybkiej i skutecznej informatyzacji procesów rozpowszechniania treści naukowych i w konsekwencji osłabia widoczność i dostępność polskich badań naukowych. Ponadto nieobecność w systemie ewaluacji jakości działań wydawniczych podejmowanych w celu sprostania tym wyzwaniom oraz brak strategicznych kierunków w perspektywie ogólnopolskiej stanowią dodatkowe elementy utrwalające ten niekorzystny stan. Jednak na obecną sytuację na polskim rynku można również spojrzeć inaczej. Dominacja sektora państwowego jest być może szansą na ogólnodostępne, ogólnopolskie otwarte rozwiązania cyfrowe, wdrażane w celu popularyzacji polskiej nauki, których użytkownikami byłyby podmioty komercyjne i państwowe, a zapewne także sami autorzy. Pilnie potrzebne są decyzje i działania mające na celu zatrzymanie procesu chaotycznego i nieskoordynowanego wdrażania niekompatybilnych rozwiązań, jak to się stało w przypadku platform czasopism naukowych. Niewielka liczba wdrożeń analogicznych systemów publikowania monografii stanowi okazję do wspólnego wyboru, sfinansowania ich ze środków państwowych i przyjęcia właściwych rozwiązań.

7. ORGANIZACJE SAMORZĄDOWE WYDAWCÓW NAUKOWYCH W POLSCE

7.1. POLSKA IZBA KSIĄŻKI

Wydawcy, w tym wydawcy naukowi, są w Polsce instytucjonalnie reprezentowani przez dwie organizacje – Polską Izbę Książki i Stowarzyszenie Wydawców Szkół Wyższych.

Polska Izba Książki powstała w 1990 r. jako branżowa reprezentacja środowiska na podstawie ustawy z dnia 30 maja 1989 r. o izbach gospodarczych. Od tego czasu wyraża interesy i oczekiwania wydawców-przedsiębiorców wobec władz publicznych oraz współpracuje z wieloma innymi organizacjami i instytucjami z obszaru kultury, nauki i sztuki, w tym z branży kreatywnej – zarówno w kraju, jak i za granicą. Zgodnie z uprawnieniami wynikającymi z ustawy opiniuje projekty rozwiązań odnoszących się do funkcjonowania gospodarki (w tym aktów prawnych), upowszechnia zasady etyki i dobrych praktyk w działalności gospodarczej oraz przedstawia oceny wdrażania i funkcjonowania przepisów prawnych dotyczących prowadzenia działalności wydawniczej.

Działalność wydawnicza – jak każda inna działalność gospodarcza – jest uwarunkowana wieloma przepisami prawa cywilnego, podatkowego, o spółkach handlowych, autorskiego, oświatowego, o szkolnictwie wyższym i nauce, ochronie konsumentów i konkurencji – by wymienić tylko niektóre dziedziny prawa, które dotyczą bezpośrednio także wydawania publikacji książkowych. Izba, w miarę posiadanych możliwości, zapewnia informację i doradztwo w zakresie często zawiłych i niejednoznacznych zapisów w aktach prawnych.

Wydawcy naukowi zrzeszeni w Izbie działają w ramach Sekcji Wydawców Akademickich i Naukowych (utworzonej w 2003 r.). W Sekcji są obecni wydawcy-przedsiębiorcy o różnym statusie formalnoprawnym: podmioty prowadzące działalność gospodarczą, spółki prawa handlowego, wydawnictwa uczelniane oraz wydawnictwa instytutów naukowych PAN. Skład członków Sekcji dobrze oddaje różnorodność prawno-instytucjonalną podmiotów wydających w Polsce publikacje naukowe.

Od początku swojego istnienia Sekcja aktywnie opiniowała projekty aktów prawnych dotyczących różnych uwarunkowań działalności wydawniczej, powstających przede wszystkim w ministerstwie nauki (w jego różnych odsłonach organizacyjnych), oraz przedstawiała oczekiwania w zakresie inicjatyw legislacyjnych, które mogłyby rozwiązywać istniejące lub nadciągające problemy w obszarze publikacji naukowych.

Podstawowe kwestie dotyczą przede wszystkim finansowania działalności wydawniczej i są związane zarówno ze zmieniającymi się uwarunkowaniami funkcjonowania uczelni i instytucji nauki, jak również z pojawieniem się nowych wyzwań (i szans) technologicznych, dotyczących sposobów upowszechniania i dostępu do publikacji naukowych (e-platformy, bazy danych itp.).

Niezmieniającym się od lat problemem pozostaje niedostateczne finansowanie zakupów bibliotecznych przez uczelnie i instytucje nauki, ograniczenie środków na programy wydawnicze w ministerstwie nauki, brak modelu finansowania tłumaczeń najważniejszych dzieł z różnych dyscyplin naukowych (istniejący niegdyś program nie został już wznowiony), utrzymujące się od lat korzystanie z publikacji naukowych w procesie dydaktycznym z naruszaniem praw autorskich (niegdyś kserowanie, a obecnie skanowanie publikacji), brak programu dofinansowania dla publikacji dydaktycznych (podręczników akademickich).

Inne nieco problemy Sekcja identyfikuje w relacjach wydawców (pozauczelnianych) z uczelniami – brak rozwiązań umożliwiających dostęp wydawcy spoza uczelni do dofinansowania publikacji naukowej pracownika uczelni, jeśli jego życzeniem jest wydanie tej publikacji poza uczelnią.

Środowisko wydawców zrzeszonych w SWAiN – na etapie prac przygotowujących Ustawę 2.0 – wyrażało gotowość do wzięcia udziału w przygotowaniu tych przepisów projektu ustawy (co umożliwia art. 4 ust. 1 ustawy o izbach gospodarczych), które miały bezpośrednio dotyczyć modelu wydawania i upowszechniania publikacji naukowych. Otrzymaliśmy do zaopiniowania gotowe już projekty rozporządzeń i choć ministerstwo po części przychyliło się do zgłoszonych przez SWAiN/PIK uwag, niemożliwe okazało się inne ukształtowanie modelu, który w naszej opinii budzi wiele zasadniczych zastrzeżeń, jak choćby: nieznajdujące prawnego i faktycznego uzasadnienia uprzywilejowanie podmiotów zagranicznych w stosunku do podmiotów krajowych, sposób tworzenia i weryfikowania wykazów wydawców monografii i czasopism naukowych, nieustanowienie okresu przejściowego dla wprowadzenia w życie nowych rozwiązań czy brak

zapewnienia modelu finansowania zmian infrastrukturalno-technologicznych, związanych z organizacją działalności wydawniczej, aby możliwe było sprostanie nowym wymaganiom ustawowym (ministerstwo ustanowiło takie programy dla wydawców czasopism naukowych, ale pominęło wydawców monografii).

Z licznych doświadczeń i wniosków płynących z działalności SWAiN, być może najważniejsza jest kwestia deficytu w dialogu środowiska wydawniczego z władzami publicznymi i środowiskiem uczelniano-naukowym w sprawach związanych z organizacją działalności wydawniczej i programem zmian, które są konieczne, aby osiągać cele w zakresie rozwoju polskiej nauki – zarówno w wymiarze krajowym, jak i zagranicznym. Publikacja i upowszechnianie dorobku naukowego, dostęp do prac i ich recepcja są częścią rozpoznawalności i dialogu naukowego, którego wydawca – w stale zmieniających się uwarunkowaniach – pozostaje niezbędną częścią.

Wydawcy zrzeszeni w SWAiN/PIK z nadzieją witają powołaną przy KRASP Komisję ds. Wydawnictw Naukowych jako ważne ogniwo w dialogu dotyczącym teraźniejszości i przyszłości naukowej działalności wydawniczej. Wyrażamy przekonanie, że Komisja może inicjować dialog na ten temat w różnych formach – przykładem konferencja „Publikacje naukowe w Polsce – stan spraw i kierunki zmian 2021" – oraz doprowadzić zarówno do wspólnej inwentaryzacji istniejących problemów, jak i stworzenia planu niezbędnych działań (także tych związanych ze zmienianiem obecnych rozwiązań prawnych).

Andrzej Chrzanowski

Przewodniczący prezydium Sekcji Wydawców
Akademickich i Naukowych Polskiej Izby Książki

7.2. STOWARZYSZENIE WYDAWCÓW SZKÓŁ WYŻSZYCH

Stowarzyszenie Wydawców Szkół Wyższych (SWSW) zostało założone w 1994 r. z inicjatywy dyrektorów wydawnictw uczelni lubelskich – Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II oraz Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej – Edwarda Pudełki i Andrzeja Peciaka. Osobowość prawną uzyskało w 1995 r. Według zapisu w Statucie, do najważniejszych celów SWSW należą: podejmowanie i popieranie wszelkich przedsięwzięć zmierzających do rozwoju działalności wydawniczej w polskich uczelniach państwowych, reprezentowanie interesów wydawnictw szkół wyższych, ochrona zawodu wydawcy oraz dbałość o jego prawa, rangę i prestiż.

Siedzibą SWSW jest Lublin, a jego członkami są osoby kierujące wydawnictwami uczelnianymi bądź sprawujące w nich funkcje kierownicze. SWSW reprezentuje wydawców w kontaktach z ministerstwem (obecnie Ministerstwem Edukacji i Nauki), współpracuje z placówkami naukowymi i organizacjami, np. Polską Izbą Książki, a także innymi stowarzyszeniami branżowymi. Wszelkie formy działalności realizowane przez członków SWSW często uzyskiwały wsparcie finansowe szkół wyższych oraz ministerstwa.

Corocznie w kolejnych uczelniach organizowane są konferencje, stanowiące okazję do wymiany doświadczeń zawodowych i udzielania pomocy w rozwiązywaniu bieżących problemów. Od 2014 r. stale towarzyszy im profesjonalne szkolenie bądź wykłady poświęcone aktualnym zagadnieniom pozwalającym na poszerzanie wiedzy i zdobywanie kompetencji służących zarządzaniu wydawnictwami.

W działalności SWSW wykorzystywane są różnorodne formy promocji i upowszechniania książki naukowej. Jedną z pierwszych inicjatyw było wspólne wydawanie *Ogólnopolskiej dysponendy wydawnictw uczelnianych*. Ukazująca się od 1994 r. dysponenda – wykaz tytułów opublikowanych w wydawnictwach uczelnianych – służyła promocji i sprzedaży tych publikacji. Był to jedyny tego rodzaju informator wydawany w Polsce, który uwzględniał wszystkie dziedziny wiedzy. Krąg jego odbiorców stanowiły przede wszystkim środowiska akademickie, biblioteki, księgarnie naukowe i szkoły. Corocznie edycję przygotowywało inne wydawnictwo. Dysponenda ukazywała się do 2009 r., w następnych latach została zastąpiona przez inne, nowocześniejsze formy promocji i upowszechniania publikacji naukowych.

Najbardziej spektakularną formą promocji były organizowane w latach 1997–2012 zagraniczne wystawy pod nazwą „Polska Książka Naukowa". Pierwsza odbyła się w Stacji Naukowej Polskiej Akademii Nauk w Paryżu, ostatnia w Bawarskiej Bibliotece Państwowej w Monachium. Organizowano je głównie w uniwersytetach stolic europejskich i największych ośrodków akademickich, m.in. w Londynie, Rzymie, Wiedniu, Madrycie, a także w Moskwie, Petersburgu, Kijowie i Lwowie. Urządzaniem wystaw zajmowali się członkowie SWSW, przekazując prezentowane książki gospodarzom jako dar wydawców polskich. Uroczyste otwarcie często gromadziło przedstawicieli władz, świata nauki i kultury.

SWSW czynnie włączało się w organizację (lub objęcie patronatem) powstających w ostatnich latach XX w. targów książki naukowej, takich jak: „Atena" w Warszawie, Wrocławskie Targi Książki Naukowej, Poznańskie Dni Książki Naukowej oraz podobna impreza w Bydgoszczy. Inicjatorami trzech ostatnich byli członkowie SWSW, dyrektorzy oficyn wydawniczych – Politechniki Wrocławskiej, UAM oraz ówczesnej Akademii Bydgoskiej. W 2007 r. z inicjatywy SWSW i przy współpracy Uniwersytetu Warszawskiego została zorganizowana pierwsza edycja Targów Książki Akademickiej i Naukowej Academia, które od 2013 r. odbywają się w ramach Warszawskich Targów Książki. Aktywność towarzysząca imprezom targowym dotyczy również konkursów edytorskich – SWSW jest ich współorganizatorem lub organizatorem, jak w przypadku konkursu Gaudeamus na najlepszą publikację naukową. Konkurs ten rozstrzygany jest podczas Międzynarodowych Targów Książki w Krakowie, z którymi SWSW ściśle współpracuje od kilkunastu lat.

Przedstawiciele SWSW, najczęściej członkowie zarządu, biorą udział w spotkaniach na szczeblu ministerstw, zabierając głos bądź prezentując stanowisko wydawców polskich uczelni państwowych w najważniejszych sprawach dotyczących nowelizacji aktów prawnych, a także istotnych zagadnień dla całego środowiska świata książki – VAT i stałej ceny, dotowania publikacji naukowych i dydaktycznych czy egzemplarza obowiązkowego.

Ostatnio SWSW zakończyło prace nad etycznymi i naukowymi standardami wydawniczymi, upoważniającymi do stosowania etykiety recenzyjnej SWSW WIARYGODNY WYDAWCA, oraz nad arkuszem recenzyjnym. Rozwiązanie to jest teraz wprowadzane w kolejnych wydawnictwach.

Prezes SWSW jest także członkiem działającej przy KRASP Komisji ds. Wydawnictw Naukowych.

Anna Zielińska-Krybus
Prezes SWSW w latach 2013–2019

Aurelia Grejner
Prezes SWSW

8. WNIOSKI KOŃCOWE I POSTULATY

Przy wszystkich ograniczeniach, które towarzyszyły pracy nad raportem – takich jak niedostatek czasu, rozproszone i niepełne dane, relatywnie niewiele odpowiedzi na przedstawioną ankietę, niedoskonałość samej ankiety i inne okoliczności – można bez wątpienia stwierdzić, że przedstawiony w opracowaniu obraz polskiego rynku książki naukowej w 2021 r. jest reprezentatywną prezentacją jego głównych uczestników wraz z formalnoprawnymi, finansowymi i technologicznymi uwarunkowaniami ich działania. Przede wszystkim zaś stanowi konieczne i niezbędne opracowanie – przygotowane z perspektywy wydawców – do dalszej pracy nad uszczegóławianiem tego obrazu, uzupełnianiem pozostawionych luk, ukazywaniem zagrożeń i przedstawianiem szans rozwoju, aby wspierać cele związane z upowszechnianiem osiągnięć polskiej nauki i jej rozpoznawalności w świecie. Mamy nadzieję, że forum Komisji ds. Wydawnictw Naukowych będzie dobrym miejscem dla dopracowania przedstawianych przez nas pomysłów i postulatów.

Wydawcy monografii i czasopism naukowych są bardzo liczną i zróżnicowaną grupą podmiotów, o różnym statusie prawno-organizacyjnym: prowadzący działalność gospodarczą, spółki prawa handlowego, podmioty uczelniane (w tym biblioteki) i jednostki nauki, stowarzyszenia, inne jednostki publiczne. Niezależnie od formy organizacyjnej, na gruncie prawa wszystkie te podmioty są przedsiębiorcami, a ich działalność ma ustawowo dostarczać bodźców i rozwiązań innowacyjnych w gospodarce. Najwięcej korzyści może, w naszej opinii, przynieść współpraca i korzystanie z dobrych praktyk, wymiana doświadczeń i usług nieograniczona barierami prawnymi. Nasze główne postulaty zostały zebrane w tematycznych blokach zagadnień. Przedstawiamy je z nadzieją, że zostaną wzięte pod uwagę w debacie rektorów nad zmianami w szkolnictwie wyższym i nauce oraz zostaną uwzględnione w dokumencie Polityka Naukowa Państwa.

Blok 1. Finansowanie publikacji naukowych

W niniejszym dokumencie (zob. rozdział 3) wskazaliśmy na strukturalne uzależnienie podmiotów – zarówno publicznych, jak i komercyjnych – od zewnętrznych źródeł finansowania. Ani monografie naukowe, ani naukowe czasopisma specjalistyczne – z nielicznymi wyjątkami – nie są typami publikacji, które mogą przynieść wydawcom przychód umożliwiający samodzielne podejmowanie decyzji

o włączeniu tytułu do planu wydawniczego. Decyzja o wydaniu – poza względami merytorycznymi gwarantowanymi przez proces recenzowania – zależy w dużej mierze od pozyskania tzw. źródła finansowania publikacji naukowej, najczęściej o charakterze zewnętrznego grantu czy dotacji. Wydawnictwa stanowiące jednostki uczelniane mogą liczyć na planowe zabudżetowanie subwencji uczelnianej na działalność wydawniczą, redakcje działające przy instytutach naukowych czy wydawnictwa komercyjne znajdują się pod tym względem w dużo bardziej niepewnej sytuacji, mimo że rozpowszechnienie wyników badań naukowych i wprowadzenie ich w obieg tzw. komunikacji naukowej jest jednym z najistotniejszych zadań dla branży. Wydawcy mówią o braku spójnej, długofalowej polityki finansowania działalności publikacyjnej i dużych rozbieżnościach w sposobie rozporządzania środkami na taką aktywność, dezinformacji czy wręcz chaosie. W sytuacji, gdy publikowanie naukowe staje się w coraz większym stopniu domeną działań publicznych (wskazuje na to np. dominacja małych wydawnictw finansowanych ze środków publicznych), na sektor państwowy spada odpowiedzialność za stworzenie przejrzystego systemu finansowania wyników badań naukowych w sposób gwarantujący ich możliwie szeroką dystrybucję i rozpowszechnienie. Rozumiemy przez to podejmowanie działań na rzecz stworzenia właściwych warunków rozwoju dla tej dziedziny aktywności społeczno-gospodarczej, takich jak: zbieranie danych, analiza potrzeb, aktualizowanie regulacji prawnych i usuwanie barier, tworzenie narodowych programów wspierania wydawców monografii i podręczników akademickich, rozpoznanie potrzeb i wdrażanie polityki komunikacji cyfrowej służącej wszystkim podmiotom zajmującym się wydawaniem publikacji naukowych. Uważamy, że ten sektor powinien doczekać się wieloletniego, strategicznego planu rozwoju z przydzielonymi środkami finansowymi. Stworzenie takiego planu nie jest możliwe w oderwaniu od długofalowej polityki państwa.

Uważamy za niezwykle cenne programy wspierania rozwoju czasopism naukowych i wydaje nam się ważne, aby podlegały one ewaluacji i zostały utrzymane. Jednak wydawcy monografii nie doczekali się jak dotąd podobnych rozwiązań, co zapewne wpływa na decyzje o włączaniu do planu wydawniczego prac o charakterze np. tłumaczeń dorobku z różnych dyscyplin naukowych innych krajów. Jednym z sugerowanych przez nas rozwiązań jest umożliwienie wydawcom inicjowania programów wydawniczych w formule konsorcjalnej w ramach grantów przyznawanych przez NPRH, NCN lub innych nadzorowanych przez ministra edukacji i nauki.

Podsumowując ten blok zagadnień, stwierdzić należy, że dotyka on wielu spraw, które wymagają podjęcia pilnych decyzji i odpowiednich działań, zaś odpowiedzialność za rozwiązanie zaprezentowanych kwestii, wynikająca ze struktury polskiego rynku wydawców monografii i czasopism naukowych, spada na „głównego udziałowca", którym jest Ministerstwo Edukacji i Nauki.

Blok 2. Regulacje prawne dotyczące współpracy między sektorem publicznym a sektorem komercyjnym wydawców

Potrzebne są uregulowania prawne dotyczące przepływu środków publicznych z wydawnictw sektora publicznego (np. uczelnianych) do wydawnictw komercyjnych na pokrycie kosztów wydania publikacji w przypadku, gdy jest ono z różnych względów uzasadnione. Jak staraliśmy się wykazać, tylko w nielicznych przypadkach wydawanie publikacji naukowych w Polsce może odbywać się bez dodatkowego źródła finansowania. Jeżeli chcemy korzystać z kompetencji punktowanych wydawnictw komercyjnych, musimy mieć jasno określoną ścieżkę postępowania oraz odpowiednie regulacje prawne i finansowe. W obecnej sytuacji jedyną dostępną metodą jest przetarg nieograniczony – procedura uciążliwa i nieadekwatna do potrzeby szybkiej komunikacji naukowej. Postulujemy również analizę uwarunkowań prawnych i rozpowszechnienie właściwego modelu koedycji pomiędzy wydawnictwami. Ponadto autorzy i wydawcy powinni dysponować przejrzystą interpretacją dotyczącą korzystania z pierwszeństwa wydania utworów pracowniczych przez instytucje zatrudniające autorów publikacji.

Blok 3. Strategiczne krajowe plany rozwoju narzędzi do informatyzacji procesu komunikacji naukowej

Opisane przez nas w rozdziale 6 nowe zadania wydawnictw naukowych, wynikające z rozwoju technologii cyfrowej i nowych kanałów komunikacji naukowej, stają się ogromnym wyzwaniem dla całego polskiego rynku – zarówno dla większych i zasobniejszych wydawców, jak i (tym bardziej) dla rozproszonego rynku małych wydawnictw, wydających monografie naukowe raczej okazjonalnie. W tym zakresie polscy wydawcy sektora państwowego pozostawieni zostali samym sobie i każdy na własną rękę poszukuje rozwiązań. Na podstawie dostępnych danych, dotyczących kosztów kilku wdrożeń platform publikacji czasopism i monografii, można z dużą dozą pewności stwierdzić, że nie są to inwestycje, którym zdoła sprostać cały rynek wydawnictw uznawanych za naukowe, co w konsekwencji doprowadzi do braku widoczności części polskich zasobów treści naukowych. Uważamy, że zadanie zapobiegania dalszemu marnotrawstwu sił i środków jest strategicznie ważnym celem, dlatego postulujemy, by powołać polskie programy wdrożenia platform publikacyjnych monografii i czasopism, z których mogliby korzystać wszyscy wydawcy. Dostępne są różne modele – zarówno open source, jak i komercyjne. Analiza potrzeb i wybór najlepszych rozwiązań oraz zapewnienie środków finansowych na ich realizację to poważne zadanie dla odpowiednio dobranego zespołu ekspertów i – być może – dobry temat na kolejną konferencję wydawców.

Blok 4. Wykaz wydawnictw publikujących punktowane monografie i czasopisma naukowe. Weryfikacja kryteriów oceny wydawnictw monografii naukowych i redakcji czasopism

Wypada tu przytoczyć wnioski szczegółowe przedstawione w rozdziale 5, w którym uzasadniamy konieczność podjęcia dalszych działań w celu rozwoju systemu oceny wydawnictw i czasopism punktowanych oraz trybu aktualizacji wykazów tworzonych przez MEiN. Uważamy, że obecny system jest wysoce krzywdzący dla wielu krajowych wydawców, którzy inwestują we własny rozwój oraz podnoszenie stopnia profesjonalizacji, nie premiuje najlepszych praktyk i nie wytycza kierunków rozwoju. Uważamy, że oceniając wydawnictwa, nie można pomijać takich elementów, jak: skala aktywności podejmowanych na rzecz zwiększenia widoczności badań polskich autorów, liczba wydawanych tytułów ściśle naukowych oraz wdrażanie standardów podnoszących jakość publikacji. Stworzenie odpowiednich narzędzi do analizy jest na pewno procesem czasochłonnym i skomplikowanym logistycznie, jednak bez tego idea wdrożenia zasady „dziedziczenia prestiżu" pozostaje martwa. Na koniec należy dodać, że tworzenie wykazów bez udziału przedstawicieli środowiska eksperckiego, czyli samych wydawców, jest niekorzystne z punktu widzenia poszukiwania rozwiązań służących dalszemu unowocześnianiu systemu tej oceny. Proponujemy zatem uwzględnienie udziału naszych przedstawicieli w dalszych pracach nad monitorowaniem wdrażania reformy szkolnictwa wyższego w Polsce.

Blok 5. Udział środowiska wydawców w dalszych pracach nad wdrażaniem reformy szkolnictwa wyższego

Ostatni postulat dotyczy udziału wydawców w projektowaniu zmian wpływających na system publikowania naukowego w Polsce, z uwzględnieniem programów finansowego wspierania wydań, informatyzacji procesu rozpowszechniania, regulacji prawnych i finansowych czy tworzenia wykazów wydawnictw i czasopism. Wydawcy jako przedsiębiorcy są częścią złożonego procesu zmian technologicznych i innowacji i powinni w nim pełnić aktywną rolę. Nieuzasadniona nieufność wobec środowiska wydawców odbija się niekorzystnie na projektowanych rozwiązaniach, w których nie uwzględnia się wiedzy teoretycznej i praktycznej ekspertów branżowych reprezentowanych przez obie izby samorządowe – Polską Izbę Książki i Stowarzyszenie Wydawców Szkół Wyższych.

Opracował Zespół Wydawnictwa UŁ
na zlecenie i przy współpracy Sekcji Wydawców
Akademickich i Naukowych Polskiej Izby Książki

Łódź, listopad 2021

www.pik.org.pl

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl